

CICERO PISO ELLEN

Lektorálta: Havas László és Forisek Péter
Korrektor: Lajos Katalin

A borítón: *rostrum* a Forum Romanumon

Hungarian translation © Pap Levente 2015

CICERO PISO ELLEN

Fordította,
a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta
Pap Levente

Kétnyelvű kiadás

ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET
KOLOZSVÁR
2015

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CICERO, MARCUS TULLIUS

Piso ellen / Marcus Tullius Cicero ; trad., pref.: Pap Levente. - Cluj-Napoca : Societatea Muzeului Ardelean, 2015

ISBN 978-606-739-030-8

I. Pap, Levente (trad. ; pref.)

808.5

Tartalom

A mű keletkezése.....	7
Cicero a vádló	10
Az invektíva	12
Történeti áttekintés	21
Cicero politikai- és államideálja illetve annak torzképe a beszédben	25
Piso kapcsolata az Epikureusokkal.....	38
Az irónia és a humor Cicerónál	41
A beszédben fellelhető humoros és ironikus helyek.....	42
A kézirati hagyomány.....	50
 In Pisonem	56
Piso ellen.....	57
Fragmenta	158
Töredékek	159
 Jegyzetszótár	164
Bibliográfia	173

A mű keletkezése

A mű keletkezésének időpontját nem ismerjük egész pontosan, azonban a különböző események és történések segítenek abban, hogy – a örülményekhez mérten a lehető legpontosabb dátálást tudjuk elvégezni. A kérdéskör máig elfogadott kutatását Marshal véggezte, aki a szövegen belüli és kívüli tényekre és utalásokra alapozva a következőket vázolta fel. Cicero a beszédben utal azokra a pompás játékokra, amelyeket Pompeius Kr.e. 55-ben rendezett.¹ Fontos támpontnak bizonyult a dátálásban az is, hogy említi a *lex iudicaria*t és erről úgy beszél, mint a mit nem régen szavazott meg a senatus és hamarosan életbe is fog lépni. Ezt a törvényt szintén Pompeius kezdeményezésére szavazták meg, keletkezésének pontos évszámát is ismerjük, Kr.e. 55.² Crassus neve is több alkalommal felbukkan a szövegben, tehát a beszéd elhangzásakor minden bizonnyal neki is jelen kellett lennie, hiszen a szónok mint jelenlévőt, vocativusban szólítja meg.³ Crassus pedig Kr.e. 55-ben éppen Szíriában tartózkodott és egy Cicero levél alapján azt is lehet tudni, hogy novemberben térhetett vissza Rómába.⁴ Ezek alapján elfogadhatónak látszik, hogy a mű Kr.e. 55-ben keletkezett. Azt meghatározni, hogy ezen év melyik hónapjában is hangzott el a beszéd, már egy kicsit nehezebb feladat. Nézzük tehát a Pompeius-féle játékokat, mikor is zajlottak? Egyik kiindulópontunk Valerius Maximus lehet, aki a játékok idején fennálló rettentő hősről beszél. A rettentő hőség – még a mediterrán térségben is – inkább a nyári kánikula idejére utal. Jóllehet, ma már minden rendkívüli hőséget kánikulának nevezünk, ennek megvan a szabványos időpontja a hasonló nevű csillagkép megjelenésének az idején. Annak ellenére, hogy a Valerius Maximus egy kissé már leszűkíti a kutatásunkat, ezt a forrást nem lehet teljes bizonyos-

sággal használni, hiszen nem tudjuk egészen pontosan, hogy a Pompeius által rendezett játékok melyikére is gondol, hiszen Pompeius már korábban is, Kr.e. 70-ben rendezett hasonló játékokat. A annak reményében továbbhaladva, hogy mégis a Kr.e. 55-ös játékokról szól a forrásunk – hiszen maga Nisbet is így tekinti – a hónap, amelyben a római hőségek jelentkeztek a ugusztus vagy szeptember lehetett. Ennek alapján Nisbet valószínűsíti, hogy a *ludi Romani* (szept. 5–19) előtt kellett az eseménynek végbemennie. Plutarchos úgy vélekedik, hogy mindez akkor történt, amikor Crassus keletre ment. Ez azonban novemberben történt, amikor viszont nem lehetett olyan nagy hősről szó, hiszen ilyenkor már Rómában is hűvösebb az időjárás. Cicero a beszédében Caesarról csak elismerő szavakat szól, egy teljes külön részt szentel Caesar panegyricusának⁵, ebben azonban nem említi Britannia elfoglalását, ez pedig egy olyan dicső tett volt a maga idejében, hogy biztosan nem mellőzte volna annak említését, ha tudomása lett volna a nagy hadi tetről.⁶ Az ominózus esemény szeptember 13-a körül történt (Groebe szerint október 4-én) és a korabeli viszonyok között kerekén egy hónapra volt szükség, hogy ez a hír Rómába érjen, tehát a beszédnek október előtt kellett elhangzania. (Nisbet 1961. 199.) A beszéd során Cicero említést tesz a rajnai *fosszáról*,⁷ ami szintén ebben az évben épült meg. Hogy ez év melyik időszakában fejezték be az építést, egészen pontosan nem lehet tudni, de a mint maga Caesar saját művében is leírja,⁸ ez két hónappal az átkelés előtt, augusztus végén, vagy legkésőbb szeptember elején történt. (Nisbet 1961. 200.) A beszéd egyik kulcsszereplője és egyben célpontja Piso, aki – a mint a műből is világosan látszik – Macedónia provincia helytartójaként általában nem Rómában tartózkodott. A beszéd elhangzásakor azonban már Rómában kellett lennie. Azt tudjuk, hogy a provincia élén az őt követő C. Ancharius Kr.e. 55 június után érkezett meg a helyszínre, hogy átvegye a provincia igazgatását (vö. *De provinciis consularibus*) és az is világos, hogy Piso nem várta be őt, hanem már korábban távozott onnan. Piso hazafelé tartó útját nagy kitérőkkel tűzdelte, aminek folytán nem valószínű,

hogy július előtt Rómába érkezett volna.⁹ Tudjuk azt is, hogy Piso megérkezésekor Rómában még nem voltak túl a választásokon¹⁰ és a választásokat általában július előtt tartották, de feltételezhető az is, hogy abban az évben egy kicsit kitolták a választások időpontját. Az eddigiek alapján az látszik nyilvánvalónak, hogy a beszéd Kr.e. 55 júliusa és augusztusa közötti időszakban hangzott el. (vö. Nisbet, Adamik, Norden, Bayet, Haury stb.) Ez ig az, a annak ellenére, hogy vannak zavaró tényezők is, amelyek egy kissé homályossá tehetik a tisztánlátást. Az egyik ilyen pont a *supplicatiók* kérdése. A beszédben Cicero felteszi a kérdést Caesarnak, hogy vajon még meddig tud örvendeni a annak a sok *supplicatió*nak, a melyben részesült.¹¹ Tudjuk, hogy Caesar több *supplicatió*nak is örvendhetett, azonban feltehetjük a kérdést, hogy melyik adhatott alkalmat arra, hogy a beszédben ez megemlítésre kerüljön. A nagy hadvezérnek a következő *supplicatiók*ban volt része: az első Kr.e. 61–60 körül a hispániai győzelme után, a második Kr.e. 57-ben a galliai győzelmének köszönhetően¹² és a harmadikat pontosan Kr.e. 55-ben szavazták meg, de csak miután visszatért Britanniából. Ez utóbbi lehet az az esemény, ami a *supplicatiók* megemlítését aktuálissá tehetette. A gond az, hogy ez annyira későn történt, hogy ekkorra már el kellett hangzania az *In Pisonem*nek.¹³ Ebből arra következtet Nisbet, hogy ez a szöveg-rész nem volt benne az eredeti beszédben, hanem később a szöveg lejegyzésekor került bele a végső változatba. (Nisbet 1961. 201.)

Cicero a vádló

Marcus Tullius Cicero neve ma már egyet jelent a klasszikus római irodalom virágkorával. A művelt világ – nem csak Európa – méltán tartja az ókor egyik legnagyobb irodalmi, politikai és filozófiai tehetségének. Az észak-itáliai *Arpinumban* született Kr.e. 106-ban, jó módú lovagrendi család sarjaként. Alapfokú tanulmányait szintén *Arpinumba* végezte, majd Rómába ment továbbtanulni. Itt a kor legnevesebb mestereinél, L. Crassus és M. Antoniusnál tanult szónoklatot, jogot a két Mucius Scaevolánál. Cicerót mindig is vonzotta a filozófia, annál is inkább, mert ez elengedhetetlen volt egy vérbeli szónok képzettségéhez. Ahhoz, hogy filozófiából is a legjobb képésben részesülhessen, két alkalommal is Görögországba utazott. Itt igyekezett mindenik filozófiai iskolát behatóan megismerni, és ez sikerült is neki, hiszen olyan kiváló személyiségektől tanulhatta a bölcséletet, mint a sztoikus Diodoros, az epikureista Phaidros és Zénón, az új-akadémikus Philón és Antiokhosz. De Görögországban nem csak bölcséleti ismereteit bővítette, hiszen Mólontól szónoklatot tanult, míg a költészetben is voltak kiváló mesterei: Accius és Achaïas – igaz, ezeknek nyomába sem tudott lépni, hiszen költői tehetsége a szónoklattal fordítottan arányos volt.

A közeletben példaképének tekintette szülővárosa nagy *homo novus*-át, Mariust, aki Cicerohoz hasonlóan, fényes politikai karriert futott be, eljutva egészen a consuli tisztségig. Fontosnak tartotta a politikai karriert, ezért igyekezett a *cursus honorum* létráján a lehető leghamarabb a lehető legmagasabbra emelkedni. Kr.e. 75-ben Szicíliában találjuk mint *quaesort*, majd visszakért Rómába, ahol *aedilis*, Kr.e. 66-ban pedig *praetor* lett. Szűk három évvel ezután, Kr.e. 63-ban megkapta a zolya gyóná hított a *consuli* tisztséget.

Consuli idejének egyik legemlékezetesebb tette a Catilina-féle összeesküvés megghiúsítása. Maga a consul is azt tekintette egyik legkiválóbb tettének, hogy az összeesküvés leleplezésével megmentette a demokratikus alapon nyugvó római köztársaság államrendjét. Dicső tette egyben a bukását is jelentette, hiszen consuli ideje lejárt után politikai játszmák keresztjébe került és a Catilina-féle összeesküvés törvénytelen megtorlása ürügyén száműzték. Száműzése Kr.e. 57-ben véget ért és hamarosan visszatérhetett a Városba. Visszatérte után igyekezett régi befolyását visszaszerezni, azonban ez nem sikerült neki, annak ellenére, hogy különböző kisebb hivatalokat is betöltött (Pompeius legátusa, Kilikia helytartója). A Caesar és Pompeius között dúló polgárháborúban sem sikerült a nyertes oldalára állni, hiszen a vesztes Pompeiuszt támogatta. Pharsalos után Brundisimuban tartózkodott egészen addig, amíg Caesar biztosította arról, hogy békében visszatérhet a Városba. Caesar meggyilkolása után sem volt szerencsés fordulatban része, hiszen a későbbi *triumvir*, Antonius diktatórikus törekvéseit kárhoztatta (a nagy előd, Démoszthenész mintájára Philippicákat írt ellene), aminek eredményeként *proscriptio*s listára került a má sodik triumvirátus idején. *Formiaeban* gyilkolták meg Kr.e. 43. december 7-én.

Az invektíva

Az invektíva, az *invektiva oratio* a Kr.e. 4. századtól ismert fogalom, melynek pontos meghatározása mindmáig nem ismert. Az *inveho* 3 latin ige rátámadást jelent, bővebben jelentheti azt is, hogy egy személyt szóval megtámadni, kicsúfolni stb. Az invektíva általános ismertetőjeleit megtaláljuk már Arkhilokhosz és Alkaiosz műveiben, az attikai ókomédiában és az attikai szónokoknál. A rómaiak előszeretettel használták a műfajt, nem kellett másra gondolnunk, csak névadási szokásaikra (Naso, Caecus, Catullus stb.), vagy a tizenkét-táblás törvények által tiltott inzultáló átkozódásokra,¹⁴ (Fraenkel 1925. 187.) az esküvőkön énekelt kis csipkelődő rigmusokra, vagy a diadalmenetek alatt skandált élcelődő verssorokra. Plautus műveiben szintén felbukkan a műfaj, de egyik legismertebb szöveghely Catullus Caesar ellen írt invektívája. (Cat. Carm. XXIX.) Mi szolgáltatott alapot a humoros élcelődésre, melyek lehettek a kedvenc irodalmi eszközök, a melyekkel az írók és jelen esetben Cicero ellenfelét nevetségessé tehetette?

Az első és igen sokat használt, ugyanakkor nagyon fontos eszköznek tekinthető a származás, különösen az a lacsony *sorból* való származás felemlegetése mindig nagy sikerrel járt. (in Pis. frg. I.)

Pro di immortales! Qui hic inlu xit dies mihi quid em, patres conscripti, peroptatus, ut hoc portentum huius loci, monstrum urbis, prodigium civitatis viderem!

„A halhatatlan istenekre! Milyen várva várt nap virradt fel számomra, tiszelt a tyúk, hogy végre megláthatom hely

szörnyetegét, a város fenevadát s a zállamiszonyatát.” (in Pis. frg. I.)

Már a töredékekben is lehet olvasni, hogy Cicero egész művében nagy előszeretettel nyúl ehhez az eszközhöz az ellenség érdemeinek, értékeinek, hitelességének lerombolására, csökkentésére. Piso nagypjáról, mint egy jövevény gallról, lenézően beszél.

Insuber quidam fuit, idem mercator et praeco. Is cum Romam cum filia venisset, a dulescentem nobilem, Caesonini hominis furacissimi filium, ausus est appellare eique filiam conlocavit. Calventium aiunt eum appellatum.

„Volt egy bizonyos Insuber, egy személyben kereskedő és ki-kiáltó. Ő, a mikor Rómába érkezett a lányával együtt, bátor-
kodott egy nemes fiatallal, egy rendkívüli tolvaj, Caesonius
fiával, házassági tárgyalást folytatni *** a lányát feleségül adta
egy könnyelmű és gondatlan emberhez*** azt beszélük, hogy
őt Calventiusnak hívták.” (in Pis. frg. IX.)

Természetesen Cicerót sem kerülték el mások élcélődései. Egy helyen mint *rex peregrinust* emlegetik,¹⁵ Sallustius pedig mint *iniquilis civist* emlegeti Cicerót.¹⁶ De nemcsak az atyai ágon való származása miatt esett gyakran a gúnyolódás áldozatául, hanem még az anyja, az anyai rokonság is előkerült, akiknek az eredetük is homályos.

Te tua illa nescio quibus a terris apportata mater pecudem ex alvo, non hominem effuderit.

„Az a nem is tudom, hogy milyen földről ide szállított anyád
hozott téged a világra hasából...” (in Pis. frg. 14a.)

Cicero nem állott meg még en nyinél sem, ha nem felkutatva a rokonai szálaikon fellelhető esetleges nemzetségbeli hiányosságokat, azokat nevetség, gúny tárgyává tette. Piso anyai nagyapja sem kerülte el a figyelmét. (in Pis. frg. 10.) A testi fogyatékoságok is gyakori élcélődésre adnak alkalmat. Piso arca kerül először Cicero vizsgálata alá: fogai, arca rendre előkerülnek a szövegben, kiemelve ezek rondaságát, ápolatlanságát. A szemek, a szem körüli szőrzet is negatív töltetű üzenetet hordoznak, mintha valami rosszat sugallna ennek az elvetemült embernek minden egyes testrésze.

Nemo queritur Syrum nescio quem de grege noviciorum factum esse consulem. Non enim nos col or iste servilis, non pilosae genae, non dentes putridi deceperunt; oculi, supercilia, frons, vultus denique totus, qui sermo quidam tacitus mentis est, hic in fraudem homines impulit, hic eos quibus erat ignotus decepit, fefellit, induxit.

„Senki sem a ezért a sörtőlődik, hogy egy valamiféle szírlétt volna consullá az újonnan szerzett rabszolgák seregéből. Vég-tére is nem csapott be minket a szolga színe, szőrös arca, sem pedig odvas fogai. Ám a te szemed, szemöldököd, homlokod, és végül is egész arcod, amely lelki rezdüléseid néma kifejezője – ez tévesztette meg az embereket, csapta be, csalta meg, vezette félre azokat, akik nem ismertek téged.” (in Pis. 1.)

Arra törekedik, hogy minél groteszkebb képet rajzoljon ellenfeléről, hogy az emberek gyűlöletét rá irányítsa. (Gozzoli 1990.) Az elhanyagolt, gondatlan öltözet sem vallhat valami nagyszerű egyénre, hiszen még arra is képes, hogy papucsosan, zsáköltözetben járkáljon előkelő ember léte.

Meministine, caenum, cum ad te quinta fere hora cum C. Pisonem venissem, nescio quo e gurgustio te prodire involuto capite

soleatum, et, cum isto ore foetido taeterrimam nobis popinam inhalasses, excusatione te uti v aletudinis, quod dice res vinulentis te quibu sdam medicaminibus solere curari? Quam nos causam c um acce pissemus—quid en im facere po teramus?—paulisper stetimus in illo ganearum tuarum nidore atque fumo; unde tu nos c um improbissime respondendo, tum turpissime ructando eiecisti.

„Vajon arra emlékszel, te pizok ember, amikor az ötödik óra táján C. Pisóval együtt hozzád érkeztem, s te ép pen valamilyen lebugyból bújtál elő bebugyolált fejjel, saruban, és fel tudod-e idézni azt is, hogy milyen borzasztó csapszéki bűzt leheltél ránk bűdös száddal, s védelmedül betegségedet hoztad fel, mert – a hogyan mondtad –, az ilyesmit borral vegyített gyógyszerrel szoktad kezelni? Miután ezt a kifogást elfogadtuk – ugyan mi mást tehettünk volna? – egy kevés ideig még álldogáltunk ott a te kocsmagőződben és részeg kipárolgásodban, míg ki nem űztél onnan minket végtelenül szemtelen feleleteiddel és éktelenül csúf bőfögésseddel.” (in Pis. 13.)

Gabinus kenőcsöktől csöpögő kinézetéről is lenézően és lekezelően nyilatkozik.

Gabinium denique si vidissent duumvirum vestri illi unguentarii, citius agnovissent. Erant illi compti capilli et madentes cincinnorum fimbriae et fluentes p urpurissataeque buccae, dignae Capua, sed illa vetere;

„Végül is, ha híres kenőcsárusaitok látták volna Gabiniust mint a kelető bizottság tagját, akkor ő k ha marabb rájöttek volna, hogy ki is ő. Haját gondosan elrendezve hordta, göndör hajfürtjei olajtól áztak, ajka vörösre volt festve, ahogy ez Capuához illik, de a régi hírhedt Capuához;” (in Pis. 25.)

Mi lehetne annál megfelelőbb téma az ellenfél gyalázására, mint az, hogy az ellenfél iszákos és falánk. Piso sem kivétel ez alól Cice-ro pedig éles szemű sas módjára egy-kettőre lecsap minden kisebb vagy nagyobb hibára.

Quid ego illorum dierum epulas, quid laetitiam et gratulationem tuam, quid cum tuis sordidissimis gregibus intemperantissimas perpotationes praedicem? Quis te illis diebus sobrium, quis agentem aliquid quod esset libero dignum, quis denique in publico vidit? cum conlegae tui domus cantu et cymbalis personaret, cumque ipse nudus in convivio saltaret; in quo cum illum saltatorium versaret orbem, ne tum quidem fortunae rotam pertimescebat. Hic autem non tam concinnus helluo nec tam musicus iacebat in suorum Graecorum foetore et caeno; quod quidem istius in illis rei publicae luctibus quasi aliquod Lapitharum aut Centaurorum convivium ferebatur; in quo nemo potest dicere utrum iste plus biberit an vomuerit an effuderit.

„Miért hozzam nyilvánosságra az onnantól a lakmározásait, boldogságodat és örömujjongásodat, a mértéktelen vedeléseket, amelyeket a te ocsmány csürhéddel vittél végbe? Ki látott téged azokban a napokban józanul, vagy, hogy valami olyantettél volna, ami szabad emberhez méltó? Végteére is látott-e téged akkor valaki a nyilvánosság előtt megjelenni? Ez alatt a te tisztársad háza énekléstől és cintányéroktól zengett, és ezalatt ő maga meztelenül táncolt a lakomán, és még akkor sem félt a sors kerekétől, amikor táncos fordulatait írta le. Ez az ivócimborája pedig, mivel nem volt annyira vele egy húron pendülő dőzsölő alak, sem pedig annyira zeneszerető, közben ott feküdt görögjeinek bűzös borszagában. Erről a mulatozásról az államot ért gyász idején, úgy beszéltek, mint egyfajta kentaurok és lapithák lakomájáról, amelyen senki sem tudta

megmondani, hogy mi volt több, a mit ez itt megivott, vagy kihányt vagy szétfröcskölt?” (in Pis. 22.)

A tánc, a szórakozás egyik fontos velejárója, a azonban könnyen lehet belőle a kicsapongó magatartást kísérő elvetemült cselekedetet faragni. Cicero ezt teszi, amikor Gabiniust megfeddi enyelgő táncá miatt. Igaz, ha más peres ügyletek során védenceit ilyen jellegű vádakkal illették, akkor ő keményen kiállt és megvédte azokat a tisztességtelen támadástól. Cicerót vélt eklekticizmusa sem a kádlította meg abban, hogy ellenfeleit epikureus gondolkodása miatt kigúnyolja. Ezt már nem lehet burkolt humornak nevezni, hiszen nyíltan kiönti ellenszenvét és ki mondja, hogy epikureus ellenfelei nem mások, mint az ólból előtápaszkodott disznók.

„Confer nunc, Epicure noster ex hara producte non ex schola, confer, si audes, absentiam tuam cum mea.

„Vesd össze most azután te, nem egy filozófus iskolából, hanem egy ólból előjött Epikuroszunk, ha mered, a te távollétedet az enyémmel.” (in Pis. 37.)

Piso pedig a kicsapongó lakomákon alkoholmámoros fetrengéseivel váltotta ki a hozzá méltó tivornyatársaság elismerését.

Nihil apud hunc lautum, nihil elegans, nihil exquisitum—laudabo inimicum—quin ne magno opere quidem quicquam praeter libidines sumptuosum. Toreuma nullum, maximi calices, et ei, ne contemnere suos videatur, Placentini; exstructa mensa non conchylis aut piscibus, sed multa carne subrancida. Servi sordidati mini strant, non nulli etiam senes; idem coquus, idem atriensis; pistor domi nullus, nulla cella; panis et vinum a propola atque de cupa; Graeci stipati quini in lectis, saepe plures; ipse solus; bibitur usque eo dum de dolio mini streetur.

Vbi galli cantum audivit, avum suum revixisse putat; mensam tolli iubet.

„Bizony, n incsen ebben az emberben sem mi előkelőség, választékosság s – most meg is dicsérem ellenségemet – n incs otthonában sem mi, a mire sokat költene, az élvezethajhászáson kívül. Nincs semmiféle domborműves pohár, hanem csak hatalmas kelyhek, mégpedig Placentiából valók, nehogy úgy tűnjék, hogy megveti földijeit. Asztala nem holmi kicsi kagylókkal vagy halakkal vagy nem egrakva, hanem nagy rakásokkal és húsokkal. Szennyes öltözetű szolgák végzik a felszolgálást, közülük egynéhány már kivénült. Ugyanaz a szeme és a kapus. Péknek, kamrának nyoma sincsen, a kenyér és a bor a szatócstól és hordóból van. A görögök ötöszével nyomorognak a lakomasztal melletti heverőhelyeken, gyakran még többen is vannak, ő maga pedig egyedül heverészik ott. Addig isznak, amíg a hordó ki nem ürül. Amint meghallotta a kakasszót, azt gondolja, hogy nagyapja kelt újból életre. Azután leszedeti az asztalt.” (in Pis. 67.)

A dicsőség álszent módon való megvetése Cicero szemében nem egy tisztességes magatartás, hiszen a becstelenséggel elért dicsőségre mindenki vágyakozik és ugyanakkor mennyire esztelen is az, aki – bármilyen megfontolásból – ezt megveti.

Sed quoniam praeterita mutare non possumus, quid cessat hic homullus, ex argilla et luto fictus Epicurus, dare haec praeclara praecepta sapientiae clarissimo et summo imperatori genero suo? Fertur ille vir, mihi crede, gloria; flagrat, ardet cupiditate iusti et magni triumphi. Non didicit eadem ista quae tu. Mitte ad eum libellum et, si iam ipse coram congregari poteris, meditare quibus verbis incensam illius cupiditatem comprimam atque restringas. Valebis apud hominem volitantem gloriae cupidi-

tate vir moderatus et constans, apud indoctum eruditus, apud generum socer. Dices enim, ut es homo factus ad persuadendum, concinnus, perfectus, politus ex schola: „quid est, Caesar, quod te supplicationes totiens iam decretae tot die rum tanto opere delectent? in quibus homines errore ducuntur, quas di neglegunt; qui, ut noster divinus ille dixit Epicurus, neque propitii cuiquam esse solent neque irati.” Non facies fidem scilicet, cum haec disputabis; tibi enim et esse et fuisse videbit iratos. Vertes te ad alteram scholam; disseres de triumpho: „quid tandem habet iste currus, quid vincti ante currum duces, quid simulacra oppidorum, quid aurum, quid argentum, quid legati in equis et tribuni, quid clamor militum, quid tota illa pompa? Inania sunt ista, mihi crede, delectamenta pauperum, captare plausus, vehi per urbem, conspici velle.

„Mivel azonban az elmúlt dolgokat nem tudjuk megváltoztatni, miért késlekedik ez az emberke, ez az agyagból és sárból összegyúrt Epikurosz, a bölcsességnek ezen na gyszerű előírásait a hűres és hatalmas fővezérnek, saját vejének átadni? Hidd el nekem, hogy azt a férfiút a dicsőségvágy ragadja magával; a megérdemelt, nagy diadalmenet utáni vágytól lángol és ég. Nem ugyanazokat a filozófiai nézeteket tanulmányozta. Küldj neki egy könyvecskét, és ha majd alkalmad lesz vele személyesen is találkozni, fontold meg, hogy milyen szavakkal is fojtsd el és oldsd ki a benne fellobbant vágyat. Neked ugyanis mint mértékletes és állhatatos embernek győzedelmeskedned kell egy dicsőségvágyától szárnyaló ember fölött, ahogy egy képzettnek a tanulatlannal szemben, a hogy egy apósnak a vejével szemben. Azt mondd majd neki, te, aki a meggyőzésre született, választékos beszédű, a filozófia iskolájában kicsiszolt ember vagy: „Miféle dolog ez, Caesar, hogy neked annyira kedvedre vannak a már oly sokszor elrendelt napokig tartó ünnepélyes hálaadások? Ezek megtévesztik az

embereket, ezek a z i steneket nem is érdeklík; ő k – a mint a mi isteni Epikurusunk mondta – sem j óindulatúak, sem haragosak nem sz oktak lenni sen kivel sz emben sem.” Természetesen nem fog hitelt adni neked, amikor ezeket mondod, mert látni fogja, hogy rád igenis haragszanak és haragudtak is az istenek. Akkor te egy másik tanítással állsz majd elő, és a diadalmenetről fogsz értekezni: „mire való ez a diadalszekér, a szekér előtt megláncolt vezérek, a vá rosok képmásai, mire az arany, az ezüst, mire a lovagló követkísérők és tribunusok, mire a k atonák k iáltozásai, a z egész felvonulás? H iábavalóságok ezek, csaknem gyerekjátékok, hidd el nekem: akárcsak tapsra vá gyni, a vá roson v éig v onulni, a zt k ívánni, h ogy megbámuljanak.” (in Pis. 59–60.)

Azért, ha tagadta is Piso, titokban mégis remélte, hogy nagy dicsőségben lesz része, de a z élet nem mindig adta meg számára ezt a lehetőséget, a mit Cicero kissé eltúlozva úgy állít be, hogy en nek az embernek csak szégyenben volt része egész életében. Így egyfajta bizonyítvány-magyarázat a z, hogy ma ga Pi so igazából nem is vá gyakozott sem miféle dicsőségre. Nem sz abad sz em elől té veszteti azt a tényt sem, hogy a beszéd elhangzásakor Rómában hamarosan választások következtek, éppen ezért Cicero politikai propagandát is folytatott – ellenségeit igyekezett a lehető legjobban befeketíteni, hiszen ezt a beszédét, amely a senatus előtt hangzott el, minden korabeli római polgárhoz intézte. (vö. Gozzoli 1990.)

Történeti áttekintés

A Cicero-beszéd célpontja Lucius Calpurnius Piso, a Kr.e. 58-as év consula. Piso Kr.e. 105 körül született a plebejus *Calpurnia gens* tagjaként. Ősei közül Calpus, (Sydenham 1952 n.o. 1032.) a déd, illetve Lucius, a nagyapja consuli tisztséget töltött be Kr.e. 148-ban valamint Kr.e. 112-ben. (in Pis. frg. IX.) A család névadási szokását követve apja is a Lucius nevet viselte és valószínűsíthető, hogy Kr.e. 90-ben praetori tisztséget töltött be és szintén ő lehetett a *lex Calpurnia* indítványozója is. Nem a nyíra közhivatalnoki ténykedései miatt lett ismert, hanem mert fegyvergyárat is működtetett, amiből igencsak tekintélyes vagyonra tehetett szert, nem mindig törvényes ügyletek kíséretében. (in Pis. 87.) Egy gazdag placentiai kereskedő, Calventius lányát vette feleségül. A politikai színtéren Kr.e. 59-ben hallunk először róla, amikor P. Clodius néptribunus azzal vádolta meg – nem teljesen alaptalanul, hogy a praetorként rábízott tartományokat kirabolta. Ez az év azonban nem csak sikertelenségről szólt, hiszen lányát, Calpurniát nem máshoz, mint az év egyik consulához Caius Iulius Caesarhoz adta feleségül. A szerencsés házasság meg is hozta a maga gyümölcsét, hiszen veje elérte, hogy a következő évben apósát, a Pompeius által támogatott Aulus Gabiniusszal együtt consullá válasszák. Igaz, veje nem egyszerűen csak felesége kezét szerette volna megháldálni, hanem így olyan consulokat választottak, akik a triumvirek teljes befolyása alatt álltak. A Clodiusból, Pisóból és Gabiniusból álló törvényhozó-gépezet sorra hozta ki a Caesarnak és körének, illetve ezek érdekeinek megfelelő törvényeket, pl. *leges Aeliae et Fufiae*. (Schulz 1961 232.) A collegiákat visszaállították,¹⁷ a censorok hatalmát korlátozták, például már nem volt hatalmuk a senatusból

senkit sem kizárni. Kr.e. 58 januárjában vagy februárjában Clodius két olyan törvénytervezetet is beterjesztett, amelyik kimondottan Cicero ellen irányult: *lex de exilio Ciceronis* és *lex de capite civis Romani*. Ez utóbbi alapján száműzetésbe kellett küldeni mindenkit (*interdicere aqua et igni*), aki római polgárt senatusi határozat nélkül száműzött, vagy kivégezett. Pisót kezdetben jó szálak fűzték Ciceróhoz, a K.r.e. 63-as év consulához,¹⁸ és helyeselte Cicero energikus fellépését a catilináriusok ellen, jóllehet ugyanolyan jó szálak fűzték a Catilina-párti Cethegushoz is.¹⁹ Piso azonban már nem nézte jó szemmel a catilináriusok kivégzését, sőt mi több, consultársával karöltve, támogatták Clodius néptribunust Cicero száműzésében.²⁰

Idem illo fere biduo pr oductus in con tionem ab e o cui sicam quandam praebebas consulatum tuum, cum esses interrogatus quid sentires de consulatu meo, gravis auctor, Calatinus credo aliquis aut Africanus aut maximus et non Caesoninus Semiplacentinus calventius, respondes altero a d frontem sublato, altero ad mentum depresso supercilio crudelitatem tibi non placere.

„Két nappal ezután a népgyűlésbe vezettetted magad azzal a néptribunussal, a kivel megosztottad consulságodat; s amikor megkérdezték tőled, hogyan vélekedel consulságomról, akkor szakértő tekintély módjára, mint egy Calatinus vagy Africanus vagy Maximus és nem pedig mint egy félplacentiai Caesonius Calventius, azt felelted, miközben az egyik szemöldököd felhúztad a homlokodig, a másikat viszont leeresztetted az álladig, hogy a kegyetlenség neked egyáltalán nem nyeri el a tetszésedet.” (in Pis.14.)

Miután Cicerót száműzték és hivatali éve is lejárt, a támogatásért cserébe Piso megkapta Macedónia provinciát. Helytartóként

két éven keresztül fosztogatta a tartományt, míg végül Kr.e. 55-ben a senatus Quintus Ancharius személyében más helytartót nevezett ki a provincia élére. Clodius helytartói megbízatása sem tartott sokáig, hiszen ugyanabban az évben visszahívták, mivel Egyiptomot megtámadta senatus ha tározat nélkül. Rómába visszatérve már nem érezte magát biztonságban, és felfegyverzett rabszolgák kíséretében járt-kelt. Egyszer az is megtörtént, hogy egyik rabszolgája egy tört ejtett ki a ruhája alól Castor templomában, ahol a senatus ülésezett. Pompeius az eset láttán, mivel nagyon félt a gyilkosságtól, Cicero örömeire, visszahúzódott házába és ritkán mozdult ki onnan.

Illud v ero ge minum con siliis C atilinae et L entuli, quod me domo mea expulstis, Cn. Pompeium domum suam compulstis; ne que e nim me stan te et mane nte in ur bis v igilia ne que resistente Cn. Pompeio, omnium gentium victore, umquam se illi rem publicam delere posse duxerunt.

„Az, hogy engem kiűztetek a házamból, Cn. Pompeiust pedig oda bezártátok, egészen megfelelt Catilina és Lentulus terveinek, mert úgy tartották, hogy nem tudják az államot elpusztítani, amíg én a helyemen maradok és öröködöm a város fölött, és a míg Cn. Pompeius, minden nép legyőzője, szembeszáll velük.” (in Pis. 16.)

Ettől kezdve Cicero bárányai mindenütt meggyőzték a zért, hogy visszahívassák őt száműzetéséből. Június elsején L. Ninnius Cicero visszahívását célzó javaslattal állt a senatus elé. A javaslatot a szenátorok egyhangúan megszavazták ezt azonban az ellenfelek mégis megvétőzték. Időközben Rómában új consulokat választottak, de ezek sem mutatkoztak Cicero ügyében sokkal barátságosabbaknak, mint elődeik. Pompeius, *Capua duumvire*, olyan határozatot hozott ott helyben, aminek értelmében Cicero visszatérhe-

tett Capuába, mert itt már nem volt lehetőség arra, hogy ellenségei megvétózzák a háztárolatot.²¹ Ezt a példát más municipiumok is követték. Végül a *comitia* is egységesen megszavazta Cicero visszatérését. Végre szeptember 4-én diadalmasan visszatérhetett Cicero Rómába, sőt és még a házat is újjá építették közpénzen. Útja a via Appián, a porta Capenán keresztül vezetett.²² Visszatérését követően Cicero alig várta, hogy megbosszulja Pisót száműzetésében vállalt szerepéért. A Pisó visszahívásáról szóló vitán egy cseppet sem kímélte ellenségét, aki, miután visszatért Macedoniából, méltatlankodott is emiatt. Cicero kiengesztelés helyett a műfordításban olvasható szöveget szánta ellenfelének.

Cicero politikai- és államideálja illetve annak torzképe a beszédben²³

Cicero nézete szerint az ember társas lény, és arra született, hogy közösségben éljen és ebben látja az államalkotás legfőbb okát. Ennek következtében az állam nem más, mint az embereknek egy olyan csoportosulása, amely közös törvényeket hoz, és a zokat a közhasznára elismeri fogadja. (Berti 1963; Cauer 1903; Perelli 1990; Hamza-Havas 1997 47–56.) Cicero megkülönbözteti a pozitív (*ius humanum*, vagy *lex humana*), vagy konkrét jogot és az örökös természeti (*ius naturale*, vagy *lex naturalis*) törvényt.²⁴ A pozitív joghoz tartozó törvényeket az állam hozza, amely nem tévedhetetlen, s így törvényei sem azok. Cicero ezt a saját bőrén is megtapasztalta, olyan törvények kapcsán, mint például a *lex Clodia de capite civis Romnai*²⁵ vagy később a *lex Titia*²⁶. A természeti törvény viszont az örökös és a józan értelmén alapul, amellyel tilos visszaélni. Cicero e nézetét a sztoikusoktól kölcsönözte, és meggyőződéssel vallotta igaz voltát. Később e tézis örökérvényűségét az is alátámasztani látszott az utódok szemében, hogy a keresztény egyházatyáktól kezdődően a középkoron át népszerű maradt ez a nézet. Maga Cicero rendkívül tájékozott is volt a témában, és így jól ismerte az összes görög filozófus eszmefuttatását (Donini 1988; von Albrecht 1994) a különböző államformák pozitív és negatív oldaláról, ezért gondolta azt, hogy az eszményi állam abban rejlik, ha egy olyan összetett rendszer jön létre, amely egyesíti az egyszerű kormányzati formák: a monarchia, az a risztokratikus berendezkedés, valamint a demokrácia legjobb tulajdonságait. Mindezek mellett azonban rendkívül fontosnak tartotta a természetes jog mellett a *res publica Romana* ősi erkölcsének pontosabban a kormányrendjének, a *mos maior um*-nak a

szem előtt tartását is, mert bár a római *res publica libera* eleve ilyen *civitas mixta*, vagyis „kevert államforma” volt, Cicero számára ezt az ideális államot saját állama, a *res publica Romana* jelentette. Erre a legjobb példa a *De re publica* második könyvében található, ahol Scipio Catóra, az államférfira hivatkozva a következőket mondja:

„Is dicere solebat ob hanc causam praestare nostrae civitatis statum ceteris civitatibus, quod in illis singuli fuissent fere quorum suam quisque rem publicam constituisset legibus atque institutis suis, ut Cretum Minos, Lacedaemoniorum Lycurgus, Atheniensium, quae persaepe commutata esset, tum Theseus tum Draco tum Solo tum Clisthenes tum multi alii, postremo exsanguem iam et iam centem doctus vir Phalereus sustentasset Demetrius, nostra autem res publica non uni us esset ingenio sed multorum, nec una hominis vita sed aliquot constituta saeculis et aetatibus. Nam neque ullum ingenium tantum extitisse dicebat, ut quem res nulla fugeret quisquam aliquando fuisset, neque cuncta ingenia conlata in unum tantum posse uno tempore providere, ut omnia complerentur sine rerum usu ac vetustate.”

„Ő szokta mondani, hogy a mi államunk formája azért előzi meg a többi államét, mert azokban legtöbbször az egyes férfiak azok, akik közül egyvalaki saját törvényei és intézményei alapján építette fel államát. a krétaiaknál ilyen volt Minos, a Spártaiaknál Lycurgus, az a théniaiknál, akinél az alkotmány gyakran változott, először Theseus, majd Draco, aztán Solo, majd Clisthenes, illetve még sokan mások, egészen a Phalerumból való tudós férfiig, aki a már kivérzett és földön heverő államot még egyszer feltámasztotta. A mi államunk ezzel szemben nem egyetlenegy, hanem sok személy tehetségére, nem csupán egyetlenegy emberöltőre, hanem évszázadok és nemzedékek sorára épül. Mivel, szokta mondani, még nem mutatkozott olyan nagy tehetség,

amelynek semmilyen dolog ne került volna el a figyelmét, s még abban a z e setben, h a v alamennyi te hetséget eg yetlenegy sz e-mélyben lehetne egyesíteni, sem volna képes ő egy adott időpontban olyan e lőrelátó lenni, hogy a g yakorlatban v aló jár tasság és a z id ő s ember tapa sztalata hián yában mind enre te kintettel legyen.” (de re publica 2.1.2–3.)²⁷

Cicero sz ületése el őtt n éhány é vtizeddel e z a sz ervezeti forma működésében mégis meg bomlani látszott, aminek okát az erkölcsök megrendülésében látták.

Cicero a z állammal kapcsolatosan nemcsak el méletet g yártott, hanem el méletének m egtestesítőjét m egtalálni i s vélte a *libera res publicá*ban, a melyről azonban a 6 0-as évek végén és a z 50-es évek folyamán mindinkább úgy érezte, hogy válságba került, ahogy arra már utaltunk.

Miért is foglalkoztatta Cicerót olyan nagyon az állam helyzetének ez a negatív irányba terelődése? Elsősorban azért, mert ő maga is látta, hogy Róma képtelen *ősi városállami keretei között irányítani a vil ág legnagyobb bir odalmát* és eg yre komolyabban sz embe kell néznie a *res publica amissa* (Meier 1980. XIV.) rémével.²⁸ A kutatók valóban igazolták is, hogy Róma ekkor ténylegesen egyfajta politikai vakság állapotába került: észlelte ugyan a fogyatékoságokat, hiszen bőven volt belőlük, ám mindezt nem tudta helyesen megmagyarázni, a m egannyi r észlet a lapján sem v olt sz ámára lehetséges egy pontos diagnózis felállítása. (Havas–Hegyi–Szabó 2007. 312.) A kialakult helyzet okára mindenki megpróbált valami magyarázattal szolgálni, igaz mindenki a ma ga módján – de a va lós okokat lehetőség szerint messzire elkerülve –, úgyhogy ennek következtében az *imperium Romanum* a maga krízisében mind mélyebbre sodródott. Az álmagyarázatok sorában legnépszerűbbnek mondható az a nézet volt, miszerint a megromlott erkölcsök következtében bomlott meg Róma sikereinek alapja, a kevert államforma. Ugyanakkor a probléma forrásai között tartották még számon a *metus hostilis* megszűné-

sét is. Mindezen lesújtó tények ellenére azonban a korabeli rómaiak reményt is láttak a megújulásra. A megújulásra az okot pedig többek között az szolgáltatta, hogy éppen ebben az időszakban ünnepelték a Varro-Atticus féle újabb időszámítás szerint Róma 700. születésnapját, amelynek így Kr. e. 53-ra kellett esnie, s így szinte egybevágott a z *In Pisonem* elhangzásával, a melyre eredeti formájában 55-ben került sor²⁹. Ez a számszerű összefüggés pedig a pythagoreus elvárásoknak megfelelően a megújulást is magában hordozta, hiszen a szent 7-es szám kerek többszöröséről volt szó. Cicero elméleti munkáiban ez különösen jól tükröződik, főleg az ugyancsak az 50-es évek közepének második felében keletkezett *De re publicá*ban, de a gyakorlat szintjén beszédeiben ugyancsak érinti a témát a kor legnagyobb szónoka. A Pison ellen mondott beszédben Cicero saját elképzelését vázolja fel az állam megújulásával kapcsolatosan, rossz fénybe állítva Pison és az általa képviselt epikureus tétteleket, amelyek szerinte messzemenően hozzájárultak aához, hogy a z addigi hagyományos római állam egyensúlya megrendüljön.

Cicero az állam célját az *In Pisonem*ben abban látja, hogy annak lényegét tekintve meg kell őriznie önmagát addig bevált politikai keretei között, s ezt azzal a ténnyel is alátámasztja, hogy a megváldolt politikai ellenféllel szemben közel fél százszor hivatkozik a *res publica*-ra, ám a hangsúly alapvetően egységes. Itt messzemenően a *senatus* államáról van szó, amelyet azonban nem csupán a *patres* (8-szor)³⁰ és a *magistratusok* kötelesek helyes irányban működtetni (*consul*, *consules* 14-szer³¹ ill. 12-szer³² fordul elő, míg a *consulatus* 11-szer³³), hanem a *populus* is (12 előfordulás³⁴ a *senatus* több mint 50 felidézése mellett³⁵). Ez félreérthetetlenül a *civitas mixta*-t megtestesítő tradicionális *res publica libera* eszményének megőrzésére utal, amelynek Cicero magát legfőbb bajnokaként igyekszik feltüntetni, aki ennek megfelelően olyan alapeszményeket képvisel, mint a *consilium* (10-szer³⁶), és az *auctoritas* –amely szakrális tartalommal is bíró szó (Nótári 2011. 486.; 2006) több mint 10-szer bukkan fel³⁷ az *oratio* folyamán. Mindennek jegyében mód van a *causa una*

omnium kialakítására és megvalósítására, hogy létrejöjjön a harmonikus együttélés, amely valódi *consensus*-ra épül. Ez pedig nem csupán egyszerűen a *cives* (különféle alakokban az egyik leggyakoribb szócsalád része a be szódben, vö. *civitas*) együttműködését jelenti, mert ez teszi lehetővé a gondoskodást a törvényekről és az igazságról, a védelem biztosítását az egyes személyeknek csakúgy, mint a polgároknak az ellenségekkel szemben, gyarapítva egyúttal a közösség javait is. Így kerültek a középpontba a *leges* (ebben a formában 7-szer szerepel³⁸). Márpedig ezek megvalósításához erkölcsileg feddhetetlen, bölcs államférfiakra van szükség, akik saját érdekük elé tudják helyezni a közösség érdekét. Nem véletlen, hogy a *Piso* be szóddal szinte egy időben keletkezett államfilozófiai mű, a *De re publica* két központi alakja Laelius illetve az ifjabb Scipio Africanus, akik a latin humanizmus első képviselői közé tartoznak, és személyiségük egyszerre testesíti meg az ideális államférfi tulajdonságait: a *sapientiát*, a *temperantiát* és a *potestast*. Hasonló pozícióban mutatkozik meg Piso ellenfele is szónoki fellépése során, hiszen ő nem más, mint az a Cicero, aki a palatinusi alvilági gonosz, Cacus elítélendő példáját követő Catilinával szemben Róma megmentőjeként jelenik meg mint ellenfél, s egyáltalán nem véletlen, hogy az állam 63. évi közellen-ségének neve mintegy 10-szer hangzik el a szónok Cicero szájából beszéde folyamán, hiszen az ő saját állam-megóvó szerepe így válik teljesen nyilvánvalóvá és egyértelművé. Mivel azonban a hagyományos római állam kifordult megszokott kerékvágásából, ezért Cicerót a *res publica* ellenségei számkivetésbe kényszerítik, a honnan a *boni* által kiereszkolt hazatérése mégis egyfajta *diadalmenetet* jelent számára a hazát védő *deorum* oltalmában. Mindez egyfajta apoteózis, olyan, mint amilyenben annak idején az államalapító Romulus is részesült, akihez Cicero már 63-ban, a Catilina-összeesküvés idején hasonlította magát. Ilyenfajta megdicsőülése pedig egybevethető a *res publica libera* korábbi megmentőinek, a Scipióknak ama tejúti, mennyei és halálutáni lakhelyével, a melyben a *Somnium Scipionis* szerint a *patriájukat* szolgáló államférfiak részesülnek.

Az epikureista államszemlélet azonban Cicero bemutatása alapján egészen másképpen vélekedik a közügyekről és az államról. Szerinte maga Epikurosz figyelmeztette már tanítványait, hogy tartózkodjanak a közügyektől, mert a különböző beosztások, hivatalok csak az egyén kárára vannak, hiszen felesleges terheket, szorongásokat rónak rá. És a nyugodt, békés élethez semmiféle dicsőség, rang vagy hatalom nem mérhető. Ezért válik fontos jelszavukká a *lathe biószas*.

Az, hogy Piso epikureista nézeteket vallott, nem volt kétséges kortársai között. Az is nyilvánvaló volt, hogy maga az 58-as consul fontos szerepet játszott Cicero száműzésében. Ezek következtében nem elkülönösebben kudarcsani Cicero ellenszenvének okát veszemben. Cicero a Piso elleni beszédben több ponton igyekszik is ellenfelét befektetni, lejáratni. Ezek között központi helyet foglal el az érintett személynek az állam iránt érzett, vagy nem érzett felelősségének és azok következményeinek felvázolása, ami természetsszerűleg vonja maga után a *poenát* (nem véletlen ennek 8-szori ismétlése a szövegben³⁹), amely az isteni törvénynek megfelelően le kell hogy sújtson a *scelerára*. Hiszen a bűnök világa az erkölcsi dekadencia mellett el kellett, hogy harapózzék (vö. *nefariis*⁴⁰).

Amint fentebb vázoltuk, Cicero fontosnak tartotta, hogy az állam a maga vezető tiszttségviselői révén gondoskodjék a törvények megtartásáról és az igazság érvényre juttatásáról. Piso viszont ezzel homlokegyenest ellentétesen látszik cselekedni, amikor elnézi, hogy Catilina szellemi és politikai örököse, Clodius fontos törvényeket és tisztségeket (*ensor*) függeszzen fel, és ugyanakkor régen betiltott, illetve új tisztségeket hozzon létre csatlósai számára. (in Pis. 9.) Ezt pedig egy igazi római consulnak – hangoztatja Cicero – semmiképpen sem lett volna szabad tétlenül néznie. Hiszen ez teljesen ellentmond a Cicero *videant consules...* alapelvének, amelynek „újszerűségét” viszont az egykori 63-as consul gondosan elleplezi.

...cum tu interim, bustum rei publicae, qui te consulem tum Romae dicis fuisse, verbo numquam significaris sententiam tuam tantis in naufragiis civitatis.

„És mindez azért történhetett meg, mert te, az állam sírásója, aki azt állítod, hogy akkor consul voltál Rómában, soha egyetlen szóval sem nyilvánítottad ki ellenvéleményedet a várost érő hajókatasztrófa-szerű megrázkódtatások közepette.” (in Pis. 9.)

Egy consul esetében ugyanis nem csak az számít bűnnek, ha valami törvénytelen viselkedésbe, hanem ugyanolyan borzasztó dolog, ha törvénytelen követését telen sz említi.⁴¹ Cicero kiemeli, hogy ő mint consul annak idején Catilina kísérleteit megghiúsította. Eljárását valószínűleg Piso nem méltányolta kellőképpen, ami a szónokban váltott ki elégedetlenséget:

Stipendio me hercule et frumento Catilinam esse putasses iuvandum. Quid enim interfuit inter Catilinam et eum cui tu senatus auctoritatem, salutem civitatis, totam rem publicam provinciae praemio vendidisti?

„Istenemre, biztosan úgy vélekedtél volna, hogy Catilinát éppenséggel pénzzel és élelemmel kellett támogatni. Vajon mi különbség volt Catilina és a között a személy között, akinek egy provinciáért cserében eladtad a senatus tekintélyét, a polgárok közösségének jólétét, az egész államot.” (in Pis. 14–15.).

És Pisoék nemcsak hogy meggyátolták volna Clodius és társai törvénytelen cselekedeteit, hanem még segítettek is nekik a szántalan gáztett véghezvitelében,⁴² a hogy a senatus határozatai ellen úgyszintén nyíltan lázítottak.⁴³ Cicero felindultságában ecseteli azokat a kritériumokat, amelyeknek minimálisan eleget kell tennie egy

consulnak, Pi so viszont még ezeknek a c sekély elvárásoknak sem tudott megfelelni

Consulem ego tum quod aerebam, consulem inquam, non illum quidem quem in hoc maiori in venire non possem, qui tantam rei publicae causam gravitate et consilio suo tueretur, sed qui tamquam truncus atque stipites, si stetisset modo, posset sustinere tamen titulum consulatus.

„Akkor én egy consult kerestem, hangsúlyozom: consult, olyat, akihez hasonlót ebben a herélt disznóban nem tudtam fellelni, olyat, aki az államot ilyen nagy horderejű ügyben képes tekintélyével és határozatával megvédeni, de legalább egy olyant, aki egy tuskó, vagy egy káró módjára megállva, a consuli címet mindennek ellenére fenn tudja tartani.” (in Pis. 19.)

A consulság nemcsak külsőségeket jelent, hanem annál sokkalta többet: elsősorban lélekben kell consulnak lenni és a legfontosabb feladat az állam érdekeiről való gondoskodás.⁴⁴ Azt, hogy mennyire fontos Cicero számára az állam tisztességes vezetése, az államférfiak feddhetetlensége, mi sem bizonyítja jobban, mint maga az a tény, hogy erre több alkalommal is visszatér a beszéd során – ezzel azt is érzékeltetve, hogy Piso nem tudja felfogni szavainak értelmét egy ilyen fontos dologban sem – az igazi consulság mibenlétének meghatározására:

Huius tu, Clodiani consilis, in signibus consulatum declarari putas? Animo consulem esse oportet, consilio, fide, gravitate, vigilantia, cura, toto denique munere consulatus omni officio tuendo, maximeque, id quod vis nominis ipsa praescribit, rei publicae consulendo.

„...és te még azt gondolod, hogy ennek a C. Iuliusnak a utyájának a jelvényeiből állna a consulság? Lélekben kell consulnak lenni: a bölcs megfontolásban, a megbízhatóságban, a tekintélyben, az éberségben, a gondosságban, a consulsággal járó összes kötelesség mindenre kiterjedő teljesítésében, és leginkább abban, amit maga a név is előír: az állam érdekeiről való gondoskodásban.” (in Pis. 23.).

Az állam második fontos célja, hogy védelmezze magát és ezáltal a polgárokat az ellenségtől (legyen az külső vagy belső). Cicero szerint elvetemült ellenfelei, köztük maga Piso is, nem tettek eleget kötelességüknek, amikor megtagadták tőle a jogos segítséget és védelmet,⁴⁵ mert attól tagadták meg ezt a segítséget, aki viharos időben az állam hajóját biztonságosan kormányozta.⁴⁶ Ez a második pont szorosan egybefonódik a elsővel, hiszen éppen a törvények megtartása biztosítja a polgárok biztonságát. E két pont be nem tartása miatt – vallja Cicero – kellett neki száműzetésbe vonulnia.⁴⁷ Piso és társai a polgárok életére törtek, de még ennél is szörnyűbb dolog, rabszolgasorsba akarták dönteni a *populus Romanus*-t, amelybe annyira beleivódott a szabadság utáni vágy és annak megtartása, hogy tagjai inkább a halált választanák, mintsem a rabszolgasorsot.⁴⁸ A közösség gyarapításában sem jeleskedett Piso, hiszen egy olyan híres provinciából, mint Macedónia jóformán jelentést sem küldött a szenátusnak, és diadalmenetet érdemlő cselekedetet sem vitt véghez:

quid tandem erat actum aut gestum in tua provincia de quo ad senatum cum gratulatione aliqua scribi abs te oporteret?

„mi olyan történt, vagy mi olyant vittél végbe tartományodban, amiről a senatusnak valami dicséretre méltót lehetett volna írni?” (in Pis. 40.).

Cicero kijelentésének hatására valószínűleg komoly vita alakult ki arról – Piso és közte –, hogy melyik kapun is érkezett Rómába Piso, amikor visszatért Macedóniából. A vitát Cicero mesterien zárja le, kiemelve újból azt, hogy Pisonak nem sikerült diadalmenetet ülnie, miután visszatért egy ilyen híres provinciából:

quasi vero id aut, ego scire debuerim aut vestrum quisquam audierit aut ad rem pertineat quia tu porta introieris, modo ne triumphali, quae porta Macedonicis semper pro consulibus ante te patuit.

„Mintha azt akár nekem tudnom kellett volna vagy közületek bárki is hallotta volna, vagy az ügyszó bármi köze is lenne annak, hogy te melyik kapun léptél be a városba, ha csak az nem, hogy nem a Győzelmi kapun, amely mindig nyitva állott a Macedóniából consulként érkezők előtt?” (in Pis. 55.).

A diadalmenet körüli vitát ennek ellenére nem volt egyszerű lezárni, hiszen az ellenfél filozófiai meggyőződésének megfelelően állította, hogy számára nem igazán fontos a diadalmenet, és ő valójában nem is vágyott erre soha. E kijelentés Ciceróban rendkívül nagy felháborodást váltott ki – nem tudja elhinni, hogy épeszű ember ne vágyakoznék a diadalmenetre –, a minek következtében so másan összegzi Piso államellenes viselkedésének irányvonalait: a törvények sem mibevételét, a polgárok védelmének elmulasztását és a közösség javainak elherdálását.⁴⁹ A polgárok védelme és a közösség javainak gyarapítása szintén szorosan összefüznének Cicero víziójában, hiszen éppen ennek negatív mintáját látja Piso tartományokban kifejtett ténykedésében is: kifosztott és katonai védelem nélkül hagyott provinciákat, feldúlt városokat, becsapott szövetségeseket, földjeikről elűzött embereket, politikai bizonytalansággal küzdő római kereskedőket emleget.⁵⁰ Cicero számára Piso és társainak ez a politikai ténykedése a megfelelő bizonyíték arra, hogy hogyan ássa

alá az államot, sodorja válságba és bomlasztja meg az ideális kevert államformát a régi erkölcsök megromlása, a sz emélyes a mbíció és a demagógia. Szintén a vá lságot erősíti a hódítások után kialakuló luxus és immoralitás. Piso és csapata ezekben is feltűnő módon botrányosan viselkedett, amit Cicero több alkalommal is kidomborít. Lakomáikat így jellemzi:

quod quidem istius in illis rei publicae luctibus quasi aliquod Lapitharum aut Centaurorum convivium ferebatur; in quo ne mo potest dicere utrum iste plus biberit an vomuerit an effuderit.

„Erről a mulatozásról az államot ért gyász idején úgy beszéltek, mint egyfajta kentaurok és lapithák lakomájáról, amelyen senki sem tudta megmondani, hogy mi volt több, amit ez itt megivott, vagy kihányt vagy szétfröcskölt?” (in Pis. 22.).

A szónok, amikor Pisót és az általa képviselt epikureista felfogást teszi meg – többek között – a z államkrízis egyik megjelenítőjének és felelősenek, egyben vitatkozik az epikureizmusnak azzal az állam megújítását célzó, a monarchia irányába mutató elképzelésével, miszerint a z a narchiából a k ivezető u tat m indig eg y k iemelkedő személy mutatja, ő szavatolja a nép jólétét és az állam megfelelő működését – s e zért is volt lehetséges a z, hogy a z epikureisták közül néhányan támogatták C aesar eg yeduralmi t örekvéseit i s. C i cero ennek fenntarthatatlanságát éppen P i so és epikureista társainak a ténykedésében szerette volna bemutatni, mintegy vakvágányra vezetve elképzeléseiket. Feltehetjük azonban a kérdést, hogy valóban a monarchista elképzelést szerette volna megbuktatni, vagy csak az elmélet ep ikureista képv iselőit sz erette v olna pel lengérré á llítani, mint a z állam megújulásának tetetlen a kádályozóit? A m onarchia-eszmény n em v olta i degen a sz toikusok sz ámára sem, a kik a legtermészetesebb államformának tartották azt, és a monarchát, az uralkodót Jupiter képmásának tekintették.

Az ari sztotelészi filozófia vallotta, hogy a politikai élet és rendszerek nem állandóak, ennek következtében a köztársaság sem lesz végérvényes, amit majd adott időben fel fog váltani a monarchia. A platonizmus az emberek közt egy isten kezébe adná a hatalmat, aki garancia lenne a jó kormányzásra. Ha Cicerót eklektikusnak – mármár bizonyítottan ez nem helyes – vagy inkább *academicus*-nak tekintjük, semmi módon nem lehetett idegen számára a monarchia gondolata. Maga a szónok beszélt a fentiekhez kapcsolódóan a vezérről, a *princeps*ről, aki mint *rector rei publicae* a kevert államformát kell hogy helyreállítsa – a Scipio Aemilianus által képviselt államformát – és annak biztonságát kell szavatolnia. A *princeps*szel szemben azonban elvárásai is voltak Cicerónak, ezek pedig semmiben sem különböztek a zoktól az elvárásoktól, amelyeket az eszményi polgárral szemben támasztott. Annak ellenére, hogy az államválságból való kilábalásához felvázolt megoldások látszólag összeegyeztethetetlenek és képviselőik szerint kizárják egymást, ám ezek igenis hasonlóak voltak – részleteikben ugyan különbözhetnek –, de megvalósulásuk csupán az adott történelmi és politikai körülményektől függött. Ha azonban a kiemelkedő politikusok eredménnyel jártak, akkor Cicero úgy tartotta, hogy a korabeli asztrális poteózis vallási-filozófiai elképzelésének megfelelően valamiféle égi hely illeti meg őket mint sikeres politikust vagy hadvezért, ahogy azt a *Somnium Scipionis* fogalmazta meg Aemilianus álmán keresztül, vagy ahogy az Pompeius köreiben is elfogadottá vált a Kr. e. 50-es évek közepétől. Az utóbbiak ezt ugyanúgy megörökítették vagy még életükben állított monumentumaikban, vagy a halott emlékéet őrző festményeikben. Az ettől eltérő „közellenségektől” viszont szigorúan megtagadták a diadalmene tet, ahogy Cicero Catilina után Pisóval is tette, s ez a sor folytatódott azután majd Marcus Antoniusszal, miként azt az ellene írt *Philippicák* tanúsítják, holott Caesarnak ez a híve magának más sorsot szánt volna. De hát végül is magának Cicerónak is egy ilyen kettős sors adatott: a *Romulus Arpinas* a *proscriptio* áldozata lett, még ha remélte is, hogy *post mortem* maga is részesülhet a Róma-alapító égi lakhelyében.

Tehát ös szegezve a z edd igieket: A z 50 -es é vek k özepén Ci ceró-
nak egyszerre kellett szembenéznie a *res publica amissa* rémével, de
azzal is, hogy a Varro-Atticus számítás szerint Róma születése 700.
évfordulójára vár, a mi a p ythagoreus elv á rások szerint a m egújulás
reményét is adja. Ez tükröződik Cicero elméleti munkáiban és a gya-
korlat szintjén beszédeiben is, mindenek előtt az *In Pisonem*-ben. Eb-
ben Cicero a maga személyes megoldását ajánlja mélységesen elítélve
Pisót. Az 58-as év consulja – Cicero szerint – mindenben megtestesíti
a felajánlott megoldás torzképét. Ez azonban nem zárja ki, hogy ma-
gának Pisónak és epikureus filozófusának, Philodémosnak is ne lett
volna meg a ma guk más típusú személyes javaslata a vá lságból való
kilábalásra.

Piso kapcsolata az Epikureusokkal

A kortársak között nyilvánvaló volt, hogy Piso az epikureus filozófia elkötelezett híve. Piso epikureista gondolkodását nagyban befolyásolta a kor egyik híres epikureus filozófusa, Philodémosz. A bölcsele K.e. 110 körül született a kelti Gadarában. A thénban a szidóni Zénon tanítványa volt, majd innen Itáliába megy (valamikor K.e. 75 körül), itt Piso személyében egy jóakarátú mecénásra talál. Szoros baráti kapcsolatuk ellenére sem valószínű az, amit Cicero sejtet, hogy az Piso házában lakott volna. Igaz, Cicero állítása sem légből kapott, mert élete utolsó éveiben Piso herculaneumi villájában élte életét, azt azonban nem lehet tudni biztosan, hogy a villa ténylegesen Piso tulajdona volt-e vagy sem. Pison kívül biztos, hogy voltak még más pátrónusai is, (W. Allen és Ph. De Lacy, CP XXXIV, 1939, 53) de a legjelentősebb kétségkívül a kedves barát volt. Philodémosz baráti háláját versei is tükrözik, amelyek közül többet is Pisonak ajánl.⁵¹ A költemények változatos témájúak, központi témájuk mindenekelőtt a barátság, a zstán a z élvezetekben tartandó mértékletesség, a halál, és nem utolsósorban az élvezetet nyújtó lakomák. Valószínűleg Philodémosz művei nagyobb részét a Pisonal való találkozás előtt írta, jöllehet Cicero nem e zen a v élményen van, vagy legalábbis nem ezt akarja velünk elhitetni. Philodémosz filozófiai írásai Herculanumban kerültek elő és ezek közül valószínűleg a *peri tu k ath' Homéron agathon ba sileós című munkáját Pisonak ajánlotta* (Nisbet 1961 185.). Ezt valamikor Caesar diktátorsága idején írta. Annak ellenére, hogy az *In Pisonemben* Cicero minden lehetőséget kihasznál arra, hogy Pison minden lehetséges eszközzel befeketítse, Philodémossal szemben visszafo gottan, sőt

olykor barátságosan viselkedik. Nem is nevezi meg név szerint, hanem úgy említi, mint *eruditus*, *humanus*.

Est autem hic de quo loquor non philosophia solum sed etiam ceteris studiis quae fere Epicureos neglegere dicunt perpolitus; poema porro facit ita festivum, ita concinnum, ita elegans, ut nihil fieri possit argutius. In quo reprehendat eum licet, si qui volet, modo leviter, non ut impr obum, non ut au dace[m], non ut impurum, sed ut Graeculum, ut a dsentatorem, ut po etam. Devenit autem seu potius incidit in istum eodem deceptus supercilio Graecus atque advena quo tot sapientes et tanta civitas. Revocare se non po terat familiaritate implicatus et simul inconstantiae famam v erebatur. Rogatus, i nvitatus, coac tus ita multa ad istum de ipso quoque scripsit ut omnis libidines, omnia stupra, omnia cenarum conviviorumque genera, adulteria denique ei us delicatissimis versibus expresserit, in quibus, si qui velit, possit istius tamquam in speculo vitam intueri; ex quibus multa a multis et lecta et audita recitare[m], ni vererer ne hoc ipsum ge nus orationis quo nunc utor ab h uius loci more abhorreret; et simul de ipso qui scripsit detrahi nihil volo. Qui si fuisset in di scipulo comparando meliore fortuna, fortasse au sterior et g ravior esse po tuisset; sed eum casus in hanc consuetudinem scribendi induxit philosopho valde indignam, si quidem philosophia, ut fertur, virtutis continet et officii et bene vivendi disciplinam; quam qui profitetur gravissimam sustinere mihi pe rsonam videtur. Sed idem casus illum i gnarum quid profiteretur, cum se philosophum esse diceret, istius impurissimae atque intemperantissimae pecudis caeno et sordibus inquinavit.

„Ez a görög egyébként, akiről most beszélek, nemcsak a filozófiában, hanem olyan más területeken is igen művelt, amelyekre – mint mondják – a többi epikureus kevés figyelmet fordít.

A költészetet olyan ünnepélyesen, olyan kiváló ízléssel, olyan tetszetős stílusban műveli, hogy senki sem lehet nála ötlete-
sebb. Ha valaki a karná, megfeddhetné, de csak enyhén: nem
azért, mert tisztátalan, becsstelen, arcátlan, hanem azért, mert
egy görögöcske, mert hízelgő, mert költő. A görög jövevény te-
hát Pisóhoz szegődött, vagy inkább véletlenül éppen rátalált,
mert őt is becsapta ugyanaz a szemöldök, mely már annyi böl-
cset és egy ilyen nagy várost is félrevezetett. Visszakozni pedig
már nem tudott, mivel már baráti viszonyba bonyolódott vele,
és félt attól is, hogy állhatatlanság hírébe keveredik. Kérlelés-
re, felszólításra, kényszerítésre olyan sok mindent összeír-
t a görög neki magáról Pisóról is, hogy annak minden féktelen
vágyakozását, minden szennyes kicsapongását, lakomái és ösz-
szejöveletei minden nemét és még paráználkodásait is elragadó
versekben adta elő. Ezekben, ha a karja, bárki megfigyelhetné,
mintegy tükörbe nézve, Pisónak az életét. Ezekből sok olyat fel-
olvasnék, amit sokan olvastak és hallottak már, ha nem félnék
attól, hogy az ékesszólás ezen fajtája, amellyel most élek, elűt en-
nek a helynek a szellemétől; egyszersmind szerzőjüket sem áll
szándékomban ócsárolni. Ha szerencsésebben választotta vol-
na meg tanítványát, talán komolyabb és tekintélyesebb személy
lehetett volna belőle. Azonban a véletlen őt erre az írásmódra
vette rá, mely igen méltatlan egy filozófushoz, a mennyiben a
filozófia, a hogyan mondják: az erény, a kötelesség és a helyes
életmód tudománya, s aki ezzel foglalkozik az, nézetem szerint
igen fontos szerepet vállal el. Azonban ugyanaz a véletlen őt,
aki nem tudta, mit is kell tennie, amikor azt állította magáról,
hogy filozófus, bemocskolta ennek a tisztátalan és gátlástalan
baromnak a szennyével és piszkával.” (in Pis. 70–72.)

Az viszont, hogy Cicero tiszteletben tartotta Philodémoszt, más
műveiből is ismert,⁵² és azt is lehet tudni, hogy nem viselkedett ellen-
ségesen az epikureizmussal szemben sem. (vö. Long 1998. 289–293.)

Az irónia és a humor Cicerónál

Az antik humor és irónia mindig foglalkoztatta a kutatókat, igaz nincs olyan bő szakirodalma mint más, az antikvitáshoz kapcsolható témaköröknek, de azért létezik néhány olyan alpmű, amely meghatározta a téma k utatását. Conrad Krause *Humor in der Antike* (Krause 1948) címmel tette közzé monográfiáját, amely általánosan beszél az antik humor (görög és római) változatos világáról. Auguste Haury 1955-ben megjelent disszertációjában a humor és irónia általános vonásai mellett részletesen tárgyalja Cicero humorát és iróniáját. A monumentális mű rendkívül részletes bevezetője és aprólékos elemzései feleslegessé teszik, hogy itt és most bővebb bevezetővel szolgáljak. Egy rövid áttekintés után azonban felelevenítem azokat az *In Pisonem*-ben felelhető humoros és ironikus helyeket, amelyekre külön nem tér ki a fent említett opus.

Az irónia és a humor az egyidejű emberiséggel egy olyan velünk született készség, ami nagyon sokszor megfűszerezi, elviselhetővé teszi az élet jó és kevésbé jó momentumait. Az irónia szó máig ismert formája az *eiróneia* már Arisztofanésznél megjelenik,⁵³ amelyet később Arisztotelész is igyekezett meghatározni.⁵⁴ A szónokok, felismerve az irónia és a humor kiaknázásában rejlő lehetőségeket, retorikai eszközként használják beszédeikben. Cicero is előszeretettel élt a humor és irónia nyújtotta szónoki lehetőségekkel, sőt ő maga is próbált elméleti meghatározásokat adni ezekhez.⁵⁵ Az antik világban az irónia a szónoklatok színterévé vált. Éppen ezért Cicero a *De oratore*-jában megpróbálja ezen eszköz lényegét meghatározni, összefoglalni.⁵⁶ Cicero igenis tudatában van az irónia hatásos voltának; olyan eszköznek tartja, amit az atticizmus gyöngéd szüleményeként kezel.

Nagy tapintatossággal igyekezett a görög fogalom latin kifejezőjét, megfelelőjét megtalálni. Az irónia és a humor nézetem szerint nem áll nagyon távol egymástól, nagyon sok helyen nehéz megállapítani a kettő közötti határt, de vannak helyek, ahol nem is nagyon szükséges, hiszen e finom megkülönböztetés nélkül is igen könnyen lehet érezni az adott szövegrész humoros iróniáját. A humor származhat önironikus fordulatokból, ellentmondó véleményekből, paradoxonokból és nyelvi megfogalmazásból egyaránt.

A beszédben fellelhető humoros és ironikus helyek

Azok az eszközök, amelyeket Cicero ebben a beszédében az irónia, a humor megteremtéséhez használ nagyon széles skálán mozognak és igen változatosak. Felleljük benne a kis, a ligéslehető, enyhe csipkelődést, és elmegy egészen a sokszor mellbevágó iróniáig. Az elemzés során ennek megfelelően igyekeztünk előre haladni, vagyis a kicsitől egészen a nagyig. A beszédben használt kicsinyítőképzős alakok többnyire nem a kedvesség a humoros kifejezői, hanem ellenkezőleg komoly gúnyolódások is meghúzzhatják magukat ezen fordulatok mögött. Piso epikureus barátait ilyen kifejezésekkel illeti: *teneri saltatores* és *formosi fratres*.

Quid quod tu totiens diffidens ac desperans rebus tuis in sordibus, lamentis luctuque iacuisti, quod populari illi sacerdoti sescentos ad bestias amicos sociosque misisti, quod, cum sustentare vix posses maerorem tuam doloremque decessionis, Samothraciam te primum, post inde Thasum cum tuis teneris saltatoribus et cum Autobulo, Athamante, Timocle, formosis fratribus, contulisti, quod inde te recipiens in villa Eucharidae, quae fuit uxor Execesti, iacuisti maerens aliquot dies atque

inde obsoletus Thessalonicam omnibus inscientibus noctuque venisti, quod, cum concursum populi orantium a te mpestatem querelarum ferre non posses, in oppidum devium Beroeam profugisti? quo in oppido cum tibi spe falsa, quod Q. Ancharium non esse successurum putares, animos rumor inflasset, quo te modo ad tuam intemperantiam, scelerate, renovasti!

„Kell-e hát említenem, hogy amikor helyzeted alakulása miatt már jó néhányszor hitedet és reményedet vesztve, bánat, siralom, és gyász közepette hevertél pamlagodon; amikor továbbá annak a hírhedt népszerű papnak⁵⁷ hatszáz barátunkat és szövetségesünket küldted el a vadállatok elé vetni, és hogy amikor már a lig bírtad elviselni a visszahívás miatt érzett gyászodat és fájdalmadat, először Samothracéba, a zután innen Thasusra utaztál ifjú táncosaiddal és pedig Autobulusszal, Athamasszal, Themistoclesszel, ezekkel a szépséges testvérekkel, hogy a zután innen visszaszavonulva, Euechadiának, Execestus feleségének a villájában heverésszel egynéhány napig búskomoran, majd pedig szegényes öltözetben mindenki tudtán kívül és a z éjszaka leple alatt Thessa linocébe érkezted, hogy a zután, amikor már nem bírtad elviselni az összesereglett siránkozókat és panaszaik áradatát, Beroea várába meneküljél, mint valami félreeső helyre. S ebben a városban, midőn egy szóbeszéd, visszaadva bátorságodat, azzal a csalfa reménnyel töltött el téged, hogy Q. Anarchius nem lép majd a helyedbe, akkor, te bűnös ember, bizony felújítottad féltelenségedet!” (in Pis. 89.)

Nem csak a kísérők, a barátok, hanem maga a nagyvezér is részesül ilyen megnevezésben *semivir*⁵⁸.

Quo quidem tempore cepi, patres conscripti, fructum immortalem vestri in me et amoris et iudicii; qui non admurmurati-

*one se d voce et cl amore abiec ti homini s a c se miviri furorem
petulantiamque fregistis.*

„Akkor részesültem u gyanis, t isztelt a tyák, i rántam t anúsított szeretetetek és elismerésetek múlhatatlan gyümölcsében, a tiétekben, akik nem rosszalló mormogással, hanem hangos kiáltással mértetek csapást egy elvetemült és félférfi dühére és szemtelenségére.” (in Pis. 31.)

E szavakba rejtett irónia egyik legparányibb eleme Cicero ironikus eszközeinek. A nnyi még hozzátartozik a hhoz, hogy bővebben tudjuk szemlélni a cicerói kicsinyítőképzős alakok használatát, hogy a kicsinyítőképzős szavak ilyen jelentése általában az invektívákban lelhető f el. L evelezéseiben e zeket a f ormulákat eg y kedv es d olog vagy személy megnevezésére használja.⁵⁹ Filozófiai művek esetében pedig a homályosság kifejezésére szolgálnak ezek a kicsinyítőképzős alakok.⁶⁰ Nem véletlenül kapja Piso azt a megnevezést ebben a beszédben, hogy *homullus ex argila et luto fictus*.

*Sed quoniam praeterita mutare non possumus, quid cessat hic
homullus, ex argilla et luto fictus Epicurus, dare haec praeclara
praecepta sapientiae clarissimo et summo imperatori genero
suo?*

„Mivel azonban az elmúlt dolgokat nem tudjuk megváltoztatni, miért késlekedik ez az emberke, ez az agyagból és sárból összegyúrt Epikurosz, a bölcsességnek ezen nagyszerű előírásait a híres és hatalmas fővezérnek, saját vejének átadni?” (in Pis. 59.)

A közép fok mesteri használata szintén árnyalt és szépen burkolt humort fejez ki, amivel sikeresen alá lehet ásni az ellenfelet, kimutatni annak alávalóságát.⁶¹ A birtokos névmás használata helyenként

arra utal, hogy azzal is nagyon finom iróniát lehet kifejezni.⁶² A mutató névmások köztudottan fejezhetnek ki lenéző érzelmeket (erre már a komolyabb nyelvtankönyvek fel is hívják a figyelmet).

Ego istius pecudis ac putidae carnis consilio scilicet aut praesidio niti volebam, ab hoc eiecto cadavere quicquam mihi aut opis aut ornamenti expetebam.

„Én akartam volna élni ennek a baromnak, ennek a dögnek a tanácsával, pontosabban az általa nyújtott védelemmel? Ettől a kidobott hullától reméltem volna bármit is, ami nekem segítségemre vagy díszemül szolgált volna?” (in Pis. 19.)

quod quidem istius in illi rei publicae luctibus quasi aliquod Lapitharum aut Centaurorum convivium ferebatur; in quo nemo potest dicere utrum iste plus biberit an vomuerit an effuderit.

„Erről a mulatozásról az államot ért gyász idején, úgy beszéltek, mint egyfajta kentaurok és lapithák lakomájáról, amelyen senki sem tudta megmondani, hogy mi volt több, amit ez itt megivott, vagy kihányt vagy szétfrocskolt?” (in Pis. 20.)

Rogatus, invitatus, coactus ita multa ad istum de ipso quoque scripsit ut omnis libidine, omnia ceterarum convivorumque genera, a dulteria denique et ius delicatissimis versibus expresserit, in quibus, si qui velit, possit istius tamquam in speculo vitam intueri;

„Kérlelésre, felszólításra, kényszerítésre olyan sok mindent összeírt ez a görög neki magáról Pisóról is, hogy annak minden féktelen vágyakozását, minden szennyes kicsapongását,

lakomái és összejövetelei minden nemét és még paráználkodásait is elragadó versekben adta elő.” (in Pis. 70.)

A megszólítások, a melyek látszólag úgy indulnak, mintha egy nagyvezérhez, egy kiváló politikushoz szólnának, a beékelte jelzők által egészen más irányba terelődnek, egészen más értelmet kapnak.

Confer nunc, Epicure noster ex hara producte non ex schola, confer, si audes, absentiam tuam cum mea.

„Vesd össze most azután te, nem egy filozófus iskolából, hanem egy ólból előjött Epikuroszunk, ha mered, a te távollétedet az enyémmel.” (in Pis. 37.)

Ne tum quid em, Paule noster, tabellas Romam cum laurea mittere audebas?

„Hogy-hogy nem mertél hát, te mint új Paulusunk, győzelmi jelentést küldeni Rómába?” (in Pis. 30.)

Az *equid* használata is ironikus hangnemet tud kölcsönözni egy-egy mondatnak. (in Pis. 87.) A beszédekben általában, de különösen jelen beszédben a kérdő mondatokban nagyfokú ironia rejtőzik.

Quid quod miser, cum loqui non posset, tacere non poterat?

„Minek mondjam, hogy amikor nem lehetett volna megszólalnia, akkor, ez a nyomorult, képtelen volt csendben maradni?” (in Pis. frg. 19.)

Quem enim iste in scopulum non incidit, quod in telum non inruit?

„Ugyan még milyen sziklának nem ütközött neki ez az alak, mely fegyverbe nem rohant még bele?” (in Pis. frg. 4.)

Quid est negare ausus aut potius quid non confessus?

„Mit merészelt letagadni, vagy inkább mit nem vallott be?” (in Pis. frg. 5.)

Quid enim illi o inertius, quid sor didius, quid nequius, quid enervatius, quid stultius, quid abstrusius?

„Van-e valami, ami nála tünnyesebb és szennyesebb, ami haszontalanabb és puhányabb, ami ostobább és elpuhultabb?” (in Pis. frg. 6.)

Quod minimum specimen in te ingenui? Ingeni autem? immo ingenui hominis ac liberi: qui colore ipso patriam aspernaris, oratione genus, moribus nomen.

„Van-e benned valami csekély nyoma a tehetségnek? A tehetségnek? Sőt a nemes és a szabad születésű embernek, benned, aki színeddel a hazát, beszédeddel a nemzetségedet, erkölcsiddel a nevedet tagadod meg?” (in Pis. frg. 8.)

Ezek a szöveghelyek az olvasó még véletlenül sem tud nem arra gondolni, amit maga Cicero sugallni akar. A rövid szólás-mondások a mai napig leghasználtabb és legismertebb iónikus megjegyzésekre alkalmas eszközök. Ez Cicero korában is ismert volt és éltek is vele, de már előtte a görögöknél is jelen volt, nem kell másra gondolnunk, mint a híres mondásra: „baglyokat Athénba”.⁶³

Azt például, hogy Piso mennyire tunya volt, (Kubaik 1989) mennyire nem tudott elvonatkoztatni bizonyos dolgoktól, Cicero a hhoz a sánta emberhez hasonlítja, aki ha egyszer megkaparintotta a labdát, nem nagyon tud mit kezdeni vele, csak csüng azon.

iste "claudus," quem ad modum aiunt, "pilam", retinere quod acceperat, testificari, tabellas obsignare velle, Epicurum diserte dicere existimare. Dicit autem, opinor, se nullum bonum intellegere posse demptis corporis voluptatibus. Quid multa?

„A tanítvány azonban, a hogy mondják, mint „sánta a megszerzett labdát”, megtartotta, amit sikerült elkapnia, azt tartotta igaznak, a rra a karta ráütni a maga pecsétbélyegét, s kijelentette, hogy Epikurusz jól beszél. S még azt is mondja: semmi jót nem tud elképzelni, ami nélküli a testi gyönyört. Minek többet mondani?” (in Pis. 69.)

A szellemes idézetek más szerzők műveiből legalább ennyire hatásosak. Cicero itt is kiváló érzéssel és természetesen jó műismerettel választja ki a Plautus idézetet Piso pénzügyeinek a jellemzésére.

Ita enim sunt per scriptae scilicet et litterate ut scriba ad aeduarium qui eas retulit per scriptis rationibus secundum ipse caput sinistram manu perfricans commurmuratus sit: „ratio quidem hercle apparet, argentum oichetai.”

Oly tudós és hozzáértő módon vannak megírva, hogy az írnok, a ki őket a kincstárban elhelyezte, miután lemásolta a számlákat, fejét bal kezével megvakarva, így morgott magában: „a számadás, istenemre, bizony világos, a pénz azonban nincs meg!” (in Pis. 61.)

Ahogy Cicero bemutat egyes személyeket, már maga az is nevetésre ad a lkalmat (természetesen a z ellenséges embereket igyekszik mindig a lehető legjobban kicsúfolni). Az olvasó, amint maga elé képzei a leírt személyt, nehezen tudja megállni, hogy el ne mosolyodjon.

Iamne vides, be lua, iamne se ntis qu ae si t hominum qu erela frontis tuae? Nemo queritur Syrum nescio quem de grege noviorum factum esse consulem. Non enim nos color iste servilis, non pilosae genae, non dentes putridi deceperunt;

„Látod-e már, te vadállat, felfogod-e már, hogy az emberek mennyire a te homlokod megtévesztő természete miatt emelnek panaszt? Senki sem azért zsörtölődik, hogy egy valamiféle szír lett volna consullá az újonnan szerzett rabszolgák seregéből. Végére is nem csapott be minket a szolga színe, szőrös arca, sem pedig odvas foga.” (in Pis. 1.)

De nem csak Piso fizikai külleme, hanem egész háztartása is pelengérré kerül. Mint egy szertelen, rendetlen háztartás jelenik meg – Cato biztosan ezek hallatán forgolódott sírjában- ezzel is tovább rombolva az ellenfele tekintélyét (ha már volt mit azon rontani).⁶⁴

Cicero művét, amint az egész életművét is átszövi a finom humor és irónia, természetesen különböző korokban, különböző hatásoknak köszönhetően az irónia és a humor más és más formában jelentkeznek. (Haury 1951 111.) Cicero beszédeiben arra törekszik, hogy művei a tökéletesség szintjére emelkedjenek. Jelen művében a megfelelő motiváció és ismeretek a birtokában a humor és különösen az irónia területén va lami különlegeset alkotott. A z egész beszédben érezhető a cicerói lángelme szikrázó megnyilatkozása, akár toposzok, akár egyéni megfogalmazások tekintetében.

A kézirati hagyomány

Cicero *In pisonem*-je töredékesen maradt fenn, pontosabban a beszéd eleje az, ami csak részben maradt fenn.

A legrégebbi kézirat, a P^{65} sajnos nem élte túl az idők viszontagságát. Ezt a *torinói palimpsestus* néven ismert, *capitalis rustica*-val írt kódexet az V. században másolták. Cicero utolsó tíz beszédét tartalmazta és Észak-Itália valamelyik nagyobb városában másolhatták. A II. században Bobbio híres kolostorában bukkant fel. Itt az eredeti szöveg lekaparása után Augustinusnak Maximusszal, az ariánus püspökkel folytatott vitáját írták rá. A kódex a XVII. század folyamán visszakerül Torinóba, és 1820-ban Amadeo Peyron (Nisbet 1961 XX.) vegyészek segítségével mintegy elővarázsolta az eredeti szöveget. 1904-ben tűz emésztette fel a Torinói Nemzeti Könyvtárat és a kódex is a lángok martaléka lett.

A kézirati hagyomány második csoportjának a legrepresentatívabb darabja a *V*. Ez a kódex a Vatikáni könyvtárban található és a IX. században a Karoling reneszánsz idején másolták.

A harmadik kézirati hagyomány példányai mind egy közös ősről vezethetők vissza, az Ω -ra. Ez két további csoportra tagolódik, az itáliai illetve a germán ágra. A germán ág legfontosabb darabja az *E*, egy XII. századi berlini kézirat, amit jelenleg a Tübingeni Egyetemi Könyvtárban őriznek. Az itáliai ág XV. századi példányainak lapjain szintén megtaláljuk ezt a beszédet. Természetesen ezek felfedezésében rendkívüli jelentőséggel bír Poggio munkássága, aki 1417-ben egy francia, illetve németországi utazása során nyolc Cicero-beszédre bukkant rá, amelyeket akkor még nem ismertek, köztük az *In Pisonem*-re is. Poggio ezeket lemásolta, de később a másolatnak is nyoma veszett. A Campana újra felfedezte Poggio saját kezű másolatát a vatikáni könyvtárban (cod. Vaticanus lat. 11458). (Nisbet 1961 XX.)

Jegyzetek

¹ in Pis. 65.

² in Pis. 94

³ in Pis. 58.

⁴ Attic. IV. 13 Crassum quidem nostrum minore dignitate adiunctum profectum paludatum quam olim aequalem eius L. Paulum, item iterum consulem.

⁵

⁶ in Pis. 81

⁷ in Pis. 81

⁸ b. G. IV. 19. 4 Quod ubi Caesar comperit, omnibus in rebus confectis*, quarum rerum causa exercitum traducere constituerat, ut Germanis metum iniceret, ut Sugambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret*, diebus omnino XVIII trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus* se in Galliam recepit pontemque rescidit.

⁹ in Pis. 38. 53.

¹⁰ in Pis. 55.

¹¹ in Pis. 59.

¹² b. G. II. 35. 4. Ob easque res ex litteris Caesaris dierum XV supplicatiodecreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

¹³ ibid. IV. 38. 5. In rebus gestis ex litteris Caesaris dierum XX supplicatio* a senatu decreta est.

¹⁴ de re publica 4. 10.;

¹⁵ Sull. 22. „Nisi tu,” inquit, „causam recepisses, numquam mihi restitisset, sed indicta causa profugisset.” si iam hoc tibi concedam, Q. Hortensium, tanta gravitate hominem, si hos talis viros non suo stare iudicio, sed meo; si hoc tibi dem quod credi non potest,

nisi ego huic adessem, hos adfuturos non fuisse, uter tandem rex est, isne cui innocentes homines non resistunt, an is qui calamitosos non deserit? At hic etiam, id quod tibi necesse minime fuit, facetus esse voluisti, cum Tarquinius et Numam et me tertium peregrinum regem esse dixisti. Mitto iam de rege quaerere; illud quaero peregrinum cur me esse dixeris. Nam si ita sum, non tam est admirandum regem esse me, quoniam, ut tu ais, duo iam peregrini reges Romae fuerunt, quam consulem Romae fuisse peregrinum. „Hoc dico,” inquit, „te esse ex municipio.”

- ¹⁶ Cat. 31. Ne existimarent sibi, patricio homini, cuius ipsius atque maiorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perdita re publica opus esse, cum eam seruaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romae. Ad hoc male dicta alia cum adderet, obstrepere omnes, hostem atque parricidam vocare. Tum ille furibundus „quoniam quidem circumventus” inquit „ab inimicis praereps agor, incendium meum ruina extinguam.”

¹⁷ in Pis. 9.

- ¹⁸ Érdekes, módon Cicero jelen beszédében annak el lenére, hogy nagyon jól látszik az, hogy el lenfelét jól ismeri, nem szív esen beszél a köztük régebben fennálló baráti kapcsolatról.

¹⁹ in Pis. 72.

- ²⁰ Cicero száműzetésének az oka hivatalosan valóban a catilinariusok kivégzése volt, de az igazi oka az volt, hogy a Clodius-ügy kapcsán kialakult bonyodalmak miatt került ilyen helyzetbe. Caesar nagylelkűen megbocsátott Clodiusnak a bona Dea ünnepén elkövetett vétsége miatt, de természetesen ennek meg is volt a maga ára. Cicero nem nézte jó szemmel, hanem tiltakozott az ellen, hogy Clodius nem részesült a megérdemelt büntetésben. Caesar megpróbálta megnyerni Cicerót az ügyének, de ő nem ment bele

²¹ in Pis. 25.

²² Att. IV. 2. 2–5. in Pis. 51–52.

²³ 2014-ben megjelent cikk, átvétele innen: Pap 2014.

- ²⁴ Cicero jogi, jogfilozófiai nézeteihez lásd: Simon 2008; Hamza 1987–1988, 775–784; Hamza 1995; Hamza 1995; Frivaldszky 2007, 42–45.
- ²⁵ Kr. 58-ban P. Clodius által előterjesztett és Caesar támogatásával megszavazott törvény szembélyesen, a Catilina és társainak ügyében eljáró Cicero ellen irányult.
- ²⁶ P. Titius néptribunus által Kr. e. 43-ban előterjesztett törvény szentesíti a második triumvirátust, ami után proscriptiókat rendeltek el és Cicerót is proscriptióval sújtották.
- ²⁷ fordította Hamza Gábor
- ²⁸ A politikai válság különböző aspektusaihoz lásd: Havas–Hegyi–Szabó 2007. 311–319.
- ²⁹ A témához lásd bővebben: Havas L 1995. 101–114.; 2011. 64–79.; Forisek 2005. 133–176.
- ³⁰ in Pis. 18, 31, 32, 46, 52, 55, 58. I. Frg.
- ³¹ in Pis. 1, 3, 8, 14, 15, 17, 34, 44, 56, 95.
- ³² in Pis. 8, 23, 24, 29, 30, 31.
- ³³ in Pis. 4, 7, 9, 11, 14, 23, 45, 72, 79, 96.
- ³⁴ in Pis. 2, 7, 18, 37, 49, 50, etc.
- ³⁵ in Pis. 4, 5, 6, 8, 9, 17, 18, 19, 34, 35, 40, stb.
- ³⁶ in Pis. 1, 19, 23, 25, 58, 62, etc.
- ³⁷ in Pis. 4, 20, 25, 29, 34, 48, etc.
- ³⁸ in Pis. 10, 15, 30, 47, 50.
- ³⁹ in Pis. 42, 43, 44, 72, 91, 95.
- ⁴⁰ in Pis. 5, 16, 40, 57.
- ⁴¹ in Pis. 9–10.
- ⁴² in Pis. 15.
- ⁴³ in Pis. 17.
- ⁴⁴ in Pis. 23.
- ⁴⁵ in Pis. 19.
- ⁴⁶ in Pis. 20.
- ⁴⁷ in Pis. 23–24.
- ⁴⁸ in Pis. 15.

⁴⁹ in Pis. 55–56.

⁵⁰ in Pis. 96.

⁵¹ Ezt Cicero is említi, de fennmaradt költeményei is tanúsítják.

⁵² de fin. II. 119. Familiares nostros, credo, Sironem dicis et Philodemum, cum optimos viros, tum homines doctissimos. Recte, inquit, intellegis.

⁵³ Nubes 443–451

⁵⁴ Anecdota Graeca, Berlin, 1814–1820, p.243

⁵⁵ de orat III, 203. et ab re digressio, in qua cum fuerit delectatio, tum reditus ad rem aptus et concinnus esse debet; propositioque quid sis dicturus et ab eo, quod est dictum, seiunctio et reditus ad propositum et iteratio et rationis apta conclusio; tum augendi minuendive causa veritatis supralatio atque traiectio; et rogatio atque huic finitima quasi percontatio eoque sententiae suae; tum illa, quae maxime quasi inrepti in hominum mentis, alia dicentis ac significantis dissimulatio; quae est per iucunda, cum orationis non contentione, sed sermone tractatur; deinde dubitatio, tum distributio, tum correctio vel ante vel postquam dixeris vel cum aliquid a te ipso reicias;

⁵⁶ ibid III. 269. Urbana etiam dissimulatio est, cum alia dicuntur ac sentias, non illo genere, de quo ante dixi, cum contraria dicas, ut Lamiae Crassus, sed cum toto genere orationis severe ludas, cum aliter sentias ac loquere; ut noster Scaevola vola Septumuleio illi Anagnino, cui pro C. Gracchi capite erat aurum repensum, roganti, ut se in Asiam praefectum duceret “quid tibi vis,” inquit “insane? Tanta malorum est multitudo civium, ut tibi ego hoc confirmem, si Romae manseris, te paucis annis ad maximas pecunias esse venturum.”

⁵⁷ Clodius

⁵⁸ ibid. 31. Quo quidem tempore cepi, patres conscripti, fructum immortalem vestri in me et amoris et iudicii; qui non admurmuratione sed voce et clamore abiecti hominis ac semivivi furorem petulantiamque fregistis.

- ⁵⁹ ad. Q. fr.II.11. 4. ...paene pusillus Thuc ydides...
- ⁶⁰ fin. IV.7. interrogatiunculae angustae.
- ⁶¹ ibid. 40ut in urbe nequior inventus es quam Gabinius, sic in provincia paulo tamen quam ille demissior.
- ⁶² ibid. 14 (Clodius) dignissimus tuis laudibus.
- ⁶³ Aristoph. Aves 301
- ⁶⁴ in Pis. 67.
- ⁶⁵ a kódexek jegyzékét a Nisbet kiadás alapján tüntetem fel.

In Pisonem

I.¹ 1. Iamne vides, belua, iamne sentis quae sit hominum querela frontis tuae? Nemo queritur Syrum nescio quem de grege noviciorum factum esse consulem. Non enim nos color iste servilis, non pilosae genae, non dentes putridi deceperunt; oculi, supercilia, frons, voltus denique totus, qui sermo quidam tacitus mentis est, hic in fraudem homines impulit, hic eos quibus erat ignotus decepit, fefellit, induxit. Pauci ista tua lutulenta vitia noramus, pauci tarditatem ingeni, stuporem debilitatemque linguae. Numquam erat audita vox in foro, numquam periculum factum consili, nullum non modo inlustre sed ne notum quidem factum aut militiae aut domi. Obrepsisti ad honores errore hominum, commendatione fumosarum imaginum, quarum simile habes nihil praeter colorem. 2. Is mihi etiam gloriabatur se omnis magistratus sine repulsa adsecutum? Mihi ista licet de me vera cum gloria praedicare; omnis enim honores populus Romanus mihi ipsi homini detulit. Nam tu cum quaestor es factus, etiam qui te numquam viderant, tamen illum honorem nomini mandabant tuo. Aedilis es factus; Piso est a populo Romano factus, non iste Piso. Praetura item maioribus delata est tuis. Noti erant illi mortui, te vivum nondum noverat quisquam. Me cum quaestorem in primis, aedilem

Piso ellen

I. 1. Látod-e már, te vadállat, felfogod-e már, hogy az emberek mennyire a te homlokod megtévesztő természeténél emelkednek panaszt? Senki sem azért zsörtölődik, hogy egy valamiféle szír lett volna consullá az újonnan szerzett rabszolgák seregéből. Végtére is nem csapott be minket a szolga színe¹, szőrös arca, sem pedig odvas foga. Ám a te szemed, szemöldököd, homlokod, és végül is egész arcod, amely lelki rezdüléseid néma kifejezője – ez tévesztette meg az embereket, csapta be, csalta meg, vezette félre a zokat, a kik nem ismertek téged. Hiszen kevesen vagyunk, a kik ismerjük ezeket a macskos hibáidat, kevesen, akik tisztában vagyunk elméd lassúságával, nyelved ernyedtségszájával. Sohasem lehetett ugyanis hallani hangodat a fórumon, sohasem okozott bajt semmiféle tanácsod, egyetlen tettered sem lett híresség, de még ismertté sem, akár háborúban, akár békében is hajtottad végre. A tisztségek viseléséhez az emberek megtévesztésével settenkedtél oda: az ősök füstös viaszképmásainak ajánlásával, amelyekhez színedden kívül semmiben sem hasonlítasz. 2. Ő viszont még azzal dicsekszik, hogy minden tisztséget első próbálkozásra² szerzett meg. Én bizony ezt jogos büszkeséggel mondhatom el magamról, ugyanis a római nép minden hivatali méltóságot az én személyemre és nem a nevemre ruházott rá. Mert amikor téged azok tettek quaestorrá, a kik még soha sem láttak, akkor ők a nevedre bízták a tisztséget. Úgy lettél aedilis, hogy egy Piso volt, akit a római nép megválasztott, nem pedig te mint Piso! A praetori tisztséget is ősied nyerték el: a halott elődök ugyanis ismertek voltak, téged viszont, a élő, nem ismert még senki. Amikor azonban a római nép engem elsőik között választott meg egyhangúlag quaestornak,

priorem, praetorem primum cunctis suffragiis populus Romanus faciebat, homini ille honorem non generi, moribus non maioribus meis, virtuti perspectae non audita nobilitati deferebat. 3. Nam quid ego de consulatu loquar, parto vis anne gesto? Miserum me! cum hac me nunc peste atque labe confero! Sed nihil comparandi causa loquar ac tamen ea quae sunt longissime disiuncta comprehendam. Tu consul es renuntiatus—nihil dicam gravius, quam quod omnes fatentur—impeditis rei publicae temporibus, dissidentibus consulibus[Caesare et Bibulo], cum hoc non recusares eis a quibus dicebare consul, quin te luce dignum non putarent, nisi nequior quam Gabinius exstitisses. Me cuncta Italia, me omnes ordines, me universa civitas non prius tabella quam voce priorem consulem declaravit.

II. Sed omitto ut sit factus uterque nostrum; sit sane Fors domina campi. Magnificentius est dicere quem ad modum gesserimus consulatum quam quem ad modum ceperimus. 4. Ego kalendis Ianuariis senatum et bonos omnis legis agrariae maximarumque largitionum metu liberavi. Ego agrum Campanum, si dividi non oportuit, conservavi, si oportuit, melioribus auctoribus reservavi. Ego in C. Rabirio perduellionis reo XL annis ante me consulem interpositam senatus auctoritatem sustinui contra invidiam atque defendi. Ego adolescentis bonos et fortis, sed usos ea condicione fortunae ut, si essent magistratus adepti, rei publicae statum convol-

elsőként aedilisnek, első helyen praetornak, akkor az emberre és nem a nemzetségre, erkölcsöimre és nem őseimre, jól ismert erényességemre és nem hírből hallott nemességemre ruházták rá ezeket a tisztségeket. 3. Mit is mondjak consulágomról: hogy miként szereztem meg, vagy hogy miként viseltem? Én szerezcsélen! Most ezzel a mé tellyel, ezzel a fertőzettel vessem össze magamat? De egyáltalán nem az összehasonlítás kedvéért beszélek, hanem hogy az egymástól nagyon távol álló dolgokat egy kicsit összekapcsoljam. Téged olyankor hirdettek ki consulnak – sem milyosabbat nem fogok mondani, mint a mi közismerten történt –, amikor az állam nehéz helyzetben volt, a consulok [Caesar és Bibulus] meghasonlottak egymással, és amikor szívesen vetted, hogy azok, akik téged consullá nyilvánítottak, még a napfényre se tartsanak érdemesnek, hanem mutatkoznak nagyobb semmirekellőnek, mint Gabinius. Engem egész Itália, az összes rendek, az egész polgárság – az avazótábláin és szóban – egyszerre nyilvánított első helyen consulnak.³

II. Mellőzöm, hogy kettőnket hogyan is választottak meg. Legyen hát a Szerecsse a Mars-mező úrnője! Magasztosabb dolog azonban arról beszélni, hogyan töltöttük be consuli tisztünket, mint arról értekezni, hogyan is szereztük. 4. Én január 1-én megszabadítottam a senatust és az államot támogató valamennyi polgárt attól a félelemtől, amellyel az agrártörvény és a hatalmas megvesztegetések jártak. Megmentettem a campaniai földet, ha nem kellett kiosztani; ha pedig ki kellett volna, akkor vigyáztam rá, hogy jobb kezekbe kerüljön. Midőn hazaárulás címén vádat emeltek C. Rabirius ellen, én voltam az, aki a gyűlölet ellenében megoltalmaztam és megvédelmeztem az ő érdekében consulágom előtt negyven évvel hozott senatusi határozatot. Sok ellenségeskedést vonva a fejemre, de a senatus minden rosszallása nélkül kizártam a választáson való részvételtől azokat az egyébként jóképességű és bátor fiatalembereket, akik szemmel látha-

suri viderentur, meis inimicitiis, nulla senatus mala gratia comitiorum ratione pertraxi. 5. Ego Antonium concupiscentem provinciae, multa in re publica molientem patientia atque obsequio meo mitigavi. Ego provinciam Galliam senatus auctoritate exercitu et pecunia instructam et ornata, quam cum Antonio commutavi, quod ita existimabam tempora rei publicae ferre, in contione deposui reclamante populo Romano. Ego L. Catilinam caedem senatus, interitum urbis non obscure sed palam molientem egredi ex urbe iussi ut, a quo legibus non poteramus, moenibus tuti esse possemus. Ego tela extremo mense consulatus mei intenta iugulis civitatis de coniuratorum nefariis manibus extorsi. Ego faces iam accensas ad huius urbis incendium comprehendere, protuli, exstinxi.

III. 6. Me Q. Catulus, princeps huius ordinis et auctor publici consilii, frequentissimo senatu parentem patriae nominavit. Mihi hic vir clarissimus qui propter te sedet, L. Gellius, his audientibus civicam coronam deberi a re publica dixit. Mihi togato senatus non ut multis bene gesta, sed ut nemini conservata re publica, singulari genere supplicationis deorum immortalium templa patefecit. Ego cum in contione abiens magistratu dicere a tribuno plebis prohiberer quae constitueram, cumque is mihi tantum modo ut iurarem permetteret, sine ulla dubitatione iuravi rem publicam atque hanc urbem mea operam esse salvam. 7. Mihi

tólag az államrend megbolygatására készültek volna akkor, ha módjukban állt volna, hogy tisztségeket szerezzenek maguknak. 5. Én voltam az is, aki türelmemmel és engedékenységgemmel megbékéltettem consultársamat, C. Antoniust, aki provinciát szeretett volna magának, s mindenfelét forralt az állam ellen. A római nép tiltakozása mellett egy gyűlésen leköszöntem arról a galliai tartományról, melyet senatusi határozat alapján sereggel és pénzzel is tökéletesen elláttak, s amelyet C. Antoniusszal elcseréltem. Úgy gondoltam ugyanis, hogy az államra nehezedő idők így kívánják. Én voltam az is, aki kiutasítottam a városból azt a Catilinát, aki nemcsak titokban, hanem nyíltan törekedett a senatus felkoncolására és Róma elpusztítására, hogyha már a törvények nem voltak képesek tőle megvédeni minket, legalább a falak legyenek oltalmunkra. Consultságom utolsó hónapjában én csavartam ki az összeesküvők istentelen kezéből a zokat a dadárdákat, melyek államunk nyakának szegeződtek. Én kerítettem kézre, hoztam nyilvánosságra és oltottam ki azokat a fáklyákat, melyek már égtek, hogy lángba borítsák ezt a várost.

III. 6. Q. Catulus, a senatori rend erős embere, mint egy közhatározat szerzője, a haza atyjának nevezett engem egy igen népes tanácsülésben. A senatorok füle hallatára mondta az a legnagyobb ember, aki melletted ül, L. Gellius, hogy kiérdekeltem államunktól megmentéséért a kitüntető cserkoszorút. Nem ahogy sok más embernek, hőstettéért, hanem mint még senkinek, az állam megoltalmazásáért nyitotta meg nekem páratlan hálaadásképpen a senatus a halhatatlan istenek templomait, annak ellenére, hogy én csak togát viseltem. Amikor egy néptribunus megtiltotta nekem, hogy tisztségemből leköszönőben elmondjam a nép előtt, amit szerettem volna, s csupán az eskü elmondására nyílt lehetőségem, habozás nélkül állítottam esküvel: egyedül az én parkodásom tartotta életben az államot és ezt a várost. 7. Ezen a gyűlésen a római nép nem egyen-

populus Romanus universus illa in contione non unius diei gratulationem sed aeternitatem immortalitatemque donavit, cum meum ius iurandum tale atque tantum iuratus ipse una voce et consensu approbavit. Quo quidem tempore is meus domum fuit et foro reditus ut nemo, nisi qui mecum esset, civium esse in numero videretur. Atque ita est a me consulatus peractus ut nihil sine consilio senatus, nihil non approbante populo Romano egerim, ut semper in rostris curiam, in senatu populum defenderim, ut multitudinem cum principibus, equestrem ordinem cum senatu coniunxerim

IV. 8. Exposui breviter consulatum meum. Aude nunc, o furia, de tuo dicere! Cuius fuit initium ludi compitalicii tum primum facti post L. Iulium et C. Marcium consules contra auctoritatem huius ordinis; quos Q. Metellus—facio iniuriam fortissimo viro mortuo, qui illum cuius paucos parisi haec civitas tulit cum hac importuna belua conferam—sed ille designatus consul, cum quidam tribunus plebis suo auxilio magistros ludos contra senatus consultum facere iussisset, privatus fieri vetuit atque id quod nondum potestate poterat obtinuit auctoritate. Tu, cum in kalendas Ianuarias compitaliorum dies incidisset, Sex. Clodium, qui numquam antea praetextatus fuisset, ludos facere et praetextatum volitare passus es, hominem impurum ac non modo facie sed etiam oculo tuo dignissimum. 9. Ergo his fundamentis positus consulatus tui triduo post inspectante et tacente te a fatali portento prodigioque rei publicae lex Aelia et Fufia eversa

pos köszönetnyilvánítással tüntetett ki, ha nem örök dicsőséggel és halhatatlansággal ajándékozott meg, amikor egyhangúlag és teljes egyetértésben jóváhagyta ilyen értelmű eskümet, maga is hatalmas esküt tett. Úgy tértem ekkor haza a forumról, mintha kíséretemben mindenki ott lett volna, aki csak római polgárnak számít. Consuli tisztemet ugyanis úgy töltöttem be, hogy semmit sem cselekedtem a senatus tanácsa, semmit a római nép jóváhagyása nélkül: a népgyűlés szónoki emelvényén mindig a tanácssházat, a senatus ülésén pedig a népet védelmeztem, így sorakoztattam fel a tömeget az állam vezetői, a lovagrendet pedig a senatus oldalán. Röviden ismertettem consuli tevékenységemet.

IV. 8. Röviden ennyit a magam consulságáról. Most bátorkodjál, te szörnyeteg, beszélni a tiedről! Ez a „házi védőistenek játékaival” vette kezdetét, amelyeket L. Iulius és C. Marcius kijelölt consulként, Q. Metellus még mint magánember tiltotta be, amikor egy bizonyos néptribunus ha talmánál fogva a rra u tasította a t isztségviselőket, hogy a senatus határozata ellenére tartsák meg a játékokat – itt halálában igazságtalanul járok el e régvolt bátor férfúval szemben, midőn őt, akihez foghatót keveset termett ez a Város, összehasonlítom ezzel a mostani kíméletlen fenevaddal. És amit Q. Metellus hatalmával még nem tudott volna elérni, azt tulajdon tekintélyével vitte keresztül. Te a „házi védőistenek ünnepnapján”, amely január elsejére esett, eltúrted, hogy Sex. Clodius⁴, aki korábban még sosem viselt bíborszegélyű togát, s aki nem csak arcát, hanem szemét tekintve is tökéletesen méltó volt hozzád, játékokat rendezzen, és bíborszegélyű togában járjon-keljen. 9. Tehát ekképp raktad le consulságod alapjait, s ezután három nappal később szemed láttára és egy ellenszavad nélkül forgatta fel ez a már említett végzetes szörnyeteg, államunk réme azt az Aelius- és Fufius-féle törvényt, amely a nyugalom és a

est, propugnacula murique tranquillitatis atque otii conlegia non ea solum quae senatus sustulerat restituta, sed innumrabilia quaedam nova ex omni faece urbis ac servitio concitata. Ab eodem homine in stupris inauditis nefariisque versato vetus illa magistra pudoris et modestiae censura sublata est, cum tu interim, bustum rei publicae, qui te consulem tum Romae dicis fuisse, verbo numquam significaris sententiam tuam tantis in naufragiis civitatis.

V. 10. Nondum quae feceris, sed quae fieri passus sis, dico. Neque vero multum interest, praesertim in consule, utrum ipse perniciosis legibus, improbis contionibus rem publicam vexet, an alios vexare patiatur. An potest ulla esse excusatio non dicam male sentienti, sed sedenti, cunctanti, dormienti in maximo rei publicae motu consuli? Certe prope annos legem Aeliam et Fulviam tenueramus, Ciceroni iudicium notionemque censoriam. Quas leges ausus est non modo improbus, potuit qui idem modo convellere, quam potestatem minuere, quo minus de moribus nostris quinto quoque anno iudicaretur, non modo tam effuse petulans conatus est, haec sunt, occarnifex! in prooemio sepulta consulatus tui.

11. Persequere continentis his funeribus dies. Pro Aurelio tribunali ne conivente quidem te, quod ipsum esset scelus, sed etiam hilarioribus oculis quam solitus eras intuente, dilectus servorum habebatur ab eo qui nihil sibi umquam nec facere nec pati turpe esse duxit. Arma in templo Castoris,

békesség védőbástyája, fala volt. És Clodius nemcsak azokat a te s-tületeket állította helyre, amelyeket a senatus korábban felosztatott, hanem megszámlálhatatlan sok újat is létrehozott a város söpředékéből és a szolganépből. És ugyanez az ember, aki hallatlan és bűnös szerelmi üzelmeket folytatott, még megszüntette a censori tisztséget is, a szeméremnek és a tisztos magatartásnak ezt a régi tanítómesterét. És mindez azért történhetett meg, mert te, az állam sírásója, aki azt állítod, hogy akkor consul voltál Rómában, soha egyetlen szóval sem nyilvánítottad ki ellenvéleményedet a várost érő hajókatasztrófa-szerű megrázkódtatások közepette.

V. 10. És most nem csak arról beszélek, amit véghezvittél, hanem arról is, amit hagytál, hogy megtörténjen. De valóban nem nagy a különbség köztük, különösen a consul esetében, hogy ha saját maga sanyargatja a z államot veszélyes törvényekkel és elvetemült szónoki beszédekkel, vagy ha csupán eltűri, hogy mások gyötörjék. És lehet-e valamilyen mentsége a nnak a co nsulnak, a ki, nem mondom, hogy rosszindulatú, de tétlenül ül, késlekedik és szinte már alszik, miközben az állam végveszélyben van? Majdnem négyszáz éven keresztül fenntartottuk az Aelius- és Fufius-féle törvényt, négyszáz éven keresztül pedig a censorok ítélethozatalhoz és megbélyegzéshez való jogát. Ezeket a törvényeket csak gazemberek próbálkoztak szétrombolni, sikerülni azonban ez senkinek sem sikerült. Senki sem volt oly féktelenül arcátlan, hogy megpróbáljon csorbát ejteni ezen a hatalmon, útját állva, hogy minden ötödik évben a censorok ítéletet mond hassanak erkölcsainkről. Ezeket már consulságod elején sírba döntötte, te hóhér! 11. Most pedig vegyük sorra azokat a napokat, amelyek e gyászos eseményeket követték! Nem behunyt szemmel, ami már önmagában is elég nagy véték lenne, hanem a tőled megszokottnál örvendezőbb tekintettel nézted végig, hogy ez az ember, aki soha semmit sem tartott szégyenletesnek, akár meg kellett tenni, akár csak el kellett viselni, rabszolgákat toborozzon az Aurelius-emelvény előtt. Ó, te, az

o proditor templorum omnium! vidente te constituebantur ab eo la trone cui templum illud fuit te consule arx civium perditorum, receptaculum veterum Catilinae militum, castellum forensis latrocini, bustum legum omnium ac religionum. Erat non solum domus mea sed totum Palatium senatu, equitibus Romanis, civitate omni, Italia cuncta refertum, cum t u n on m o d o a d e u m—mitto e n i m d o m e s t i c a, q u a e negari possunt; haec commemoro quae sunt palam—non modo, i n q u a m, a d e u m c u i p r i m a m c o m i t i i s t u i s d e d e r a s tabulam praerogativae, quem in senatu sententiam rogabas tertium, numquam aspirasti, sed omnibus consiliis quae ad me opprimendum parabantur non interfuisti solum verum etiam crudelissime prae fuisti.

VI. 12. Mihi vero ipsi coram genero meo, propinquo tuo quae d i c e r e a u s u s e s ? E g e r e s o r d i d i s s i m e G a b i n i u m, s i n e provincia stare non posse, spem habere a tribuno pl., si sua consilia cum illo coniunxisset, a senatu quidem desperasse; huius t e c u p i d i t a t i o b s e q u i, s i c u t i e g o f e c i s s e m i n c o n l e g a meo; nihil esse quod praesidium consulum implorarem; sibi quemque consulere oportere. Atque haec d i c e r e v i x a u d e o; vereor n e q u i s i t q u i i s t i u s i n s i g n e m n e q u i t i a m f r o n t i s i n v o l u t a m i n t e g u m e n t i s n o n d u m c e r n a t; d i c a m t a m e n. I p s e certe ag n o s c e t e t c u m a l i q u o d o l o r e f l a g i t i o r u m s u o r u m recordabitur. 13. Meministine, c a e n u m, c u m a d t e q u i n t a f e r e h o r a c u m C. P i s o n e v e n i s s e m, n e s c i o q u o e g u r g u s t i o

összes szentély meggyalázója, a szemed láttára helyezett el fegyvereket Castor templomában az a rabló, akinek consulságod idején ez a kegyeleti hely az elvetemült polgárok fellelőjére lett, mint Catilina egykori katonáinak menedékhelye, a forumi haramiák erődtévéje, minden törvény és szent dolog romlásának temetője. Nemcsak az én házamat töltötték meg a senatus tagjai, a római lovagok és az egész polgárság a teljes Itáliával együtt, hanem az egész Palatinus hegyét is, miközben te nem csak, hogy egyáltalán nem kívántál annak az embernek a nyomába lépni – megelőzőm itt a házam falain belül történeteket, amiket lehet tagadni, csupán azokat említem, amik nyilvánosan zajlottak le – nem kívántál annak a nyomába lépni, mondom, akinek azon népgyűlés alkalmával, melyen téged consullá választottak, az első szavazás jogát megadtad, s a kinek a véleményét harmadiknak kérted ki a senatusban, ezzel szemben nemcsak részt vettél minden olyan tanácskozáson, amely megsemmisítésre irányult, hanem azokon még kegyetlen főkolompos is voltál.

VI. 12. Mit merésztél mondani nekem az én vejem, a te rokonod, előtt? Sz erinted: G abinius teljes mértékben tönkrement, tartomány nélkül nem tud megállni a tálpán, ezért segítséget csak egy néptribunustól remélhetett, ha törekvéseit az övével összehangolja, mivel a senatustól már semmit sem várhatott; te viszont eleget tettél kívánságának, a hogy tisztársammal magam is így jártam volna el. Semmi értelme nem lett volna, hogy a consuloknál könyörögjek oltalomért, mert mindenkinek magának kell törődnie saját ügyével. De a so ron következőket már alig merem elmondani, mert félek, hogy akad még olyan valaki, aki nem ismeri, hogy milyen kivételes alávalóság rejtőzik ennek a személynek a homlokán mögött, ám mégis csak el mondom. Biztosan ő maga is beismeri és némi fájdalommal idézi vissza emlékezetébe gyalázatos tetteit. 13. Vajon arra emlékszel, te piszok ember, amikor az ötödik óra táján C. Pisóval együtt hozzád érkeztem, s te ép-

te prodire involuto capite soleatum, et, cum isto ore foetido taeterrimam nobis popinam inhalasses, excusatione te uti valetudinis, quod diceres vinulentis te quibusdam medicaminibus solere curari? Quam nos causam cum accepissemus—quid enim facere poteramus?—paulisper stetimus in illo ganearum tuarum nidore atque fumo; unde tu nos cum improbissime respondendo, tum turpissime ructando eiecisti. 14. Idem illo fere biduo productus in contionem ab eo cui sicam quandam praebebas consulatum tuum, cum esses interrogatus quid sentire de consulatu meo, gravis auctor, Calatinus credo aliquis aut Africanus aut Maximus et non Caesoninus SEMPLACENTINUS CALVENTIUS, respondes altero ad frontem sublato, altero ad mentum depresso supercilio crudelitatem tibi non placere.

VII. Hic te ille homo dignissimus tuis laudibus conlaudavit. Crudelitatis tu, furcifer, senatum consul in contione condemnas? non enim me qui senatui parvi; nam relatio illa salutaris et diligens fuerat consulis, a nimadversio quidem et iudicium senatus. Quae cum reprehendis, ostendis qualis tu, si ita forte accidisset, fueris illo tempore consul futurus. Stipendio me hercule et frumento Catilinam esse putas iuvandum. 15. Quid enim interfuit inter Catilinam et eum cui tu senatus auctoritatem, salutem civitatis, totam rem publicam provinciae praemio vendidisti? Quae enim L. Catilinam conantem consul prohibui, ea P. Clodium facientem

pen valamilyen lebugyból bújtál elő bebugyolált fejjel, saruban, és fel tudod-e idézni azt is, hogy milyen borzasztó csapszéki bűzt leheltél ránk bűdös száddal, s védelmedül betegségedet hoztad fel, mert – ahogyan mondtad –, az ilyesmit borral vegyített gyógyszerrel szoktad kezelni? Miután ezt a kifogást elfogadtuk – ugyan mi mást tehettünk volna? – egy kevés ideig még álldogáltunk ott a te kocsmagőződben és részeg kipárolgásodban, míg ki nem űztél onnan minket végtelenül szemtelen feleleteiddel és éktelenül csúf bőfőgéseddel. 14. Két nappal ezután a népgyűlésbe vezettetted magad azzal (a néptribunussal), akivel megosztottad consulságodat; s amikor megkérdezték tőled, hogyan vélekedel a consulságomról, a kkor sz akértő tek intély módjára, mint egy Calatinus vagy Africanus vagy Maximus és nem pedig mint egy félplacentiai Caesonius Calpurnius, azt felelted, miközben a z egyik szemöldöködöt felhúztad a homlokodig, a másikat viszont leeresztetted az álladig, hogy a kegyetlenség neked egyáltalán nem nyeri el a tetszésedet.

VII. Erre meg is dicsért téged az az ember, aki éppen a te magasztalásodra al egméltóbb. És te a kasztófáraláló, mint consul a népgyűlésen a senatus kegyetlenségért éppen te kárhoztatod? Engem ugyanis emiatt nem érhet vád, mivel én csak a senatusnak engedelmeskedtem. A gondos és az állam üdvét szolgáló beszámolót ugyan a consul terjesztette elő, de a büntetést és az ítéletet a senatus szabta ki. Mikor ezeket bírálod, nyilvánvalóvá teszed, hogy ha úgy adódott volna, milyen consul lettél volna te azokban az időkben. Istennemre, biztosan úgy vélekedtél volna, hogy Catilinát éppenséggel pénzzel és élelemmel kell támogatni. 15. Vajon mi különbség volt Catilina és a között a személy között, akinek egy provinciáért cserében eladtad a senatus tekintélyét, a polgárok közösségének jólétét, az egész államot. Azokban a dolgokban, amelyeket L. Catilina csak megkísérelt megtenni, én őt consulként megakadályoztam, viszont

consules adiuverunt. Voluit ille senatum interficere, vos sustulistis; leges incendere, vos abrogastis; interimere patriam, vos adflixistis. Quid est vobis consulibus gestum sine armis? Incendere illa coniuratorum manus voluit urbem, vos eius domum quem propter urbs incensa non est. Ac ne illi quidem, si habuissent vestri similem consulem, de urbis incendio cogitassent; non enim se tectis privare voluerunt, sed bis stantibus nullum domicilium sceleris uo fore putaverunt. Caedem illi civium, vos servitutem expetistis. Hic vos etiam crudeliores; huic enim ita fuerat ante vos consules libertas insita ut ei mori potius quam servire praestaret. 16. Illud vero geminum consiliis Catilinae et Lentuli, quod me domo mea expulistis, Cn. Pompeium domum suam compulistis. Neque enim me stante et manente in urbis vigilia neque resistente Cn. Pompeio, omnium gentium victore, umquam se illi rem publicam delere posse duxerunt. A me quidem etiam poenas expetistis quibus coniuratorum manibus mortuorum expiaretis; omne odium inclusum nefariis sensibus impiorum in me profudistis. Quorum ego furori nisi cessissem, in Catilinae busto vobis ducibus mactatus essem. Quod autem maius indicium expectatis nihil inter vos et Catilinam interfuisse quam quod eandem illam manum ex intermortuis Catilinae reliquiis concitastis, quod omnis undique perditos conlegistis, quod in me carcerem effudistis, quod coniuratos armastis, quod eorum ferro ac furori meum corpus atque omnium bonorum vitam obicere voluistis?

ezek a consulok P. Clodius, a ki mindezt meg is tette, nyíltan segítették. Clodius el akarta pusztítani a senatus, ti támogatátok, ő el akarta hervasztani a törvényeket, ti meg eltöröltétek, ő erőszakkal tartotta rémületben a házat, ti pedig mellé álltatok: történt valami a consulságotok alatt, ami ne fegyverrel ment volna végbe? Az összeesküvők csapata fel akarta gyújtani a várost, ti pedig annak a házáat, akinek köszönhető, hogy a várost korábban nem gyújtották fel. Bizony az összeesküvők sem gondolkoztak volna a város felgyújtásán, ha hozzátok hasonló consullal lett volna dolguk. Nem akarták ugyan magukat megfosztani a fedélről, de úgy gondolták, hogy addig, amíg Róma áll, nem lesz olyan szállítás, amely bűneiket befogadja. Azok a személyek a polgárok meggyilkolására törekedtek, ti pedig arra, hogy rabszolgaságba döntsetek. Ebben a dologban ti bizonyultok kegyetlenebbnek, mert consulságotok előtt ebbe a népbe annyira bele volt oltva a szabadság, hogy inkább kívánták volna a halált, mintsem a szolgaságot. 16. Az, hogy engem kiűztetek a házamból, Cn. Pompeius pedig oda bezártátok, egészen megfelelt Catilina és Lentulus terveinek, mert úgy tartották, hogy nem tudják az államot elpusztítani, amíg én a helyemen maradok és örökösöm a város fölött, és amíg Cn. Pompeius, minden nép legyőzője, szembeszáll velük. Engem még meg is büntettetek, hogy az összeesküvők halotti szellemeit így engeszteljétek ki. Rám zúdítottatok minden gyűlöletet, amely az istentelen gonosztevők lelkét eltöltötte. És ha nem engedek örült dühüknek, akkor vezetésekkel Catilina sírján áldoztak volna fel engem. Milyen meggyőzőbb bizonyítékot vártok még arra, hogy semmi különbség nem volt köztetek és Catilina között, mint amilyen az a tény, hogy Catilina megmaradt félholt seregéből toboroztátok össze hírhedt csapatonkat, amelybe mindenfelől összeszedtétek az összes elvetemült lakot, szabadjára engedett börtöntöltelékeket, s felfegyverezve ellenem küldtétek őket: az összeesküvőket, hogy kardjuk és őrvongásuk elé vessétek testemet és minden jószándékú ember életét?

VIII. 17. Sed iam redeo ad praeclaram illam contionem tuam. Tu es ille, cui crudelitas displicet? qui, cum senatus luctum ac dolorem suum vestis mutatione declarandum censuisset, cum videres maerere rem publicam amplissimi ordinis luctu, o noster misericors! quid facis? Quod nulla in barbaria quisquam tyrannus. Omitto enim illud, consulem edicere ut senatus consulto ne obtemperetur, quo foedius nec fieri nec cogitari quicquam potest; ad misericordiam redeo eius cui nimis videtur senatus in conservanda patria fuisse crudelis. 18. Edicere est ausus cum illo suo pari, quem tamen omnibus vitiis superare cupiebat, ut senatus contra quam ipse censuisset ad vestitum rediret. Quis hoc fecit ulla in Scythia tyrannus ut eos quos luctu afficeret lugere non sineret? Maero rem relinquis, maero risu ufers insignia: eripis lacrimas non consolando sed minando. Quod si vestem non publico consilio patres conscripti, sed privato officio aut misericordia mutavissent, tamen id his non licere per interdita potestatis tuae crudelitatis erat non ferendae; cum vero id senatus frequens censuisset et omnes ordines reliquiam ante fecissent, tu ex tenebricosa popina consul extractus cum illa saltatrice tonsa senatum populi Romani occasum atque interitum rei publicae lugere vetuisti.

IX. At quaerebat etiam paulo ante de me quid suo mihi opus fuisset auxilio, cur non meis inimicis meis copiis restitissem. Quasi vero non modo ego, qui multis saepe a u-

VIII. 17. De má r v isszatérek el híresült sz ónoklatodhoz. M ég te vagy az, akinek egyáltalán nincs tetszésére a kegyetlenség? Te, amikor a senatus úgy vélte, hogy fájdalmát és gyászát ruházata lecserélésével kell kimutatnia, s te lá ttad, hogy az egész állam keserűen osz tozik a legtekintélyesebb rend gyászában, a kkor te, könyörületes szív ű em berünk, ugyan m it te szel? Olyan dolgot, a mit seh ol a ba rbárok kö zött még egy zsarnok sem cselekedett. Azt pedig már nem is említem, hogy ha egy consul elrendeli: ne engedelmeskedjenek a senatusi határozatnak, akkor ennél nincs és el sem lehet képzelni szégyenletesebb dolgot. M ost i nkább v isszatérek a nnak a sz emélynek a k önyörületességéhez, aki úgy látta, hogy a sena tus a ha za megmentése közben rendkívül könyörtelenül járt el. 18. De hát azzal a másik, vele hason szórúval együtt, akit minden vétkében állandóan igyekezett még felül is múlni, úgy merészelt rendelkezni, hogy a senatus a saját határozatával ellentétben, térjen vissza szokványos öltözkékéhez. Miféle zsarnok tette volna meg, éljen bár Scythiában, hogy akiket gyötör a gyász, azoknak nem engedi meg a g yászt? A bá natot magát meghagyod, a bánat nyilvános jeleit viszont eltávolítod. Nem vigasztalással, hanem fenyegetéssel törlöd le a k önnyeket. És még ha a sena tusi a tyák r u hájukat nem is hivatalos határozat alapján, hanem személyes kötelességérzetből és szánalomból cserélték is volna le, mindazonáltal te ezt hivatali hatalmadnál fogva rendeletileg tiltottad meg a senatoroknak, ami elv iselhetetlen kegyetlenségednek a t anúbizonyossága. A miről a senatus nagy sz ámban össze gyűlve döntött, a t öbbi rend pedig már meg is tett, azt te, consul létedre egy sötét lebujsból bújva elő egy lenyírt hajú táncosnővel, megtiltottad a sena tusnak, hogy a római nép saját hanyatlását és az állam pusztulását meggyászolja.

IX. N em sokkal el őbb m ég a zt i s megkérdezte tő lem, h ogy m i ért volt sz ükségem segítségére, és h ogy m i ért n em saját csapataim mal állottam el len saját el lenségeimnek, m intha bizony én ma gam, aki gyakran segítségére voltam sok más embernek, de bá rki más i s

xilio fuerim, sed quisquam tam inops fuerit umquam qui isto non modo propugnatore tutiorem se sed advocato aut adstipulatore paratiorem fore putaret. 19. Ego istius pecudis ac putidae carnis consilio scilicet aut praesidio niti volebam, ab hoc eiecto cadavere quicquam mihi aut opis aut ornamenti expetebam. Consulem ego tum quaerebam, consulem inquam, non illum quidem quem in hoc maiali invenire non possem, qui tantam rei publicae causam gravitate et consilio suo tueretur, sed qui tamquam truncus atque stipex, si stetisset modo, posset sustinere tamen titulum consulatus. Cum enim esset omnis causa illa mea consularis et senatoria, auxilio mihi opus fuerat et consulis et senatus; quorum alterum etiam ad perniciem meam erat a vobis consulibus conversum, alterum rei publicae pernitens et reptum. Ac tamen, si consilium exquiris meum, neque ego cessissem et me ipsa suo complexu patria tenuisset, si mihi cum illo bustuario gladiatore et tecum et cum conlega tuo decertandum fuisset. 20. Alia enim causa praestantissimi viri, Q. Metelli, fuit, quem ego cum eo in iudicio cum de eorum immortalium laude coniungo; qui C. Iulii Mario, fortissimo viro et consuli et sex tum consuli et eius invictis legionibus, ne armis confligeret, cedendum esse duxit. Quod mihi igitur certamen esset huius modi? cum C. Mario scilicet aut cum aliquo pari, an cum altero barbato Epicuro, cum altero Catilinae lanternario consule? Neque hercule ego supercilium tuum neque conlegae tui cymbala fugi neque tam fui timi-

annyira tehát tetlen lett volna valahais, hogy csak ezzel a védelmezővel az oldalán érte volna magát biztonságban, vagy csak az ő ügyvédsége vagy tanúságtétele mellett gondolta volna magát igazán felkészültnek. 19. Én a kartam volna élni ennek a baromnak, ennek a dögnök a tanácsával, pontosabban az általa nyújtott védelemmel? Ettől a kidobott hullától reméltem volna bármit is, ami nekem segítségemre vagy díszemül szolgált volna? Akkor én egy consult kerestem, hangsúlyozom: consult, olyat, akihez hasonlótt ebben a herélt disznóban nem tudtam fellelni, olyat, aki az államot ilyen nagy horderejű ügyben képes tekintélyével és határozatával megvédeni, de legalább egy olyant, aki egy tuskó, vagy egy karó módjára megállva, a consuli címet mindenek ellenére fenn tudja tartani. Mivel az én egész ügyem a consulsággal és a sena tussal volt kapcsolatos, ezért volt szükségem a consulok és a sena torok segítségére. Ezek közül a támaszok közül az egyiket ti, a consulok, vesztetnre használtátok fel, a másiktól pedig teljesen az államot fosztottátok meg. Mégis ha gondolatomat firkészed, tudd meg, hogy én bizony el nem hagytam volna Rómát, s a haza sem eresztett volna el engem öleléséből, hogyha nem éppen ezzel a temetéseken fellépő gladiátorral és veled meg a consultársaddal kellett volna megküzdennem. 20. Más volt a helyzet az igen kiváló férfiú, Quintus Metellus esetében, akit mint polgárt én a magam részéről a halhatatlan istenekkel egy sorban magasztalok: ő úgy vélte, hogy C. Mariusszal, ezzel a rendkívül erélyes férfival és consullal, sőt határozatos consullal meg az ő gőzözhetetlen legióival szemben engednie kell, hogy elkerülje a fegyveres összecsapást. De nekem milyen harcot kellett volna felvállalnom? Tudniillik összevethetem-e magamat egy Mariusszal, vagy egy hozzá hasonlóval, vagy pedig inkább egy másik és barbár Epikurosszal, egy Catilina újabb lámpáshordó szolgájával, mint consullal kell-e magamat összehasonlítanom? Istenemre mondom, nem futottam meg sem a te szemöldököd, sem hivataltársad ke-

dus ut, qui in maximis turbinibus ac fluctibus rei publicae navem gubernassem salvamque in portu conlocassem, frontis tuae nubeculam aut conlegae tui contaminatum spiritum pertimescerem. 21. Alios ego vidi ventos, alias prospexi animo procellas, a liis impendentibus tempestatibus non cessi sed bis unum me pro omnium salute obtuli. Itaque discessum meo omnes illi nefarii gladii de manibus crudelissimis exciderunt, cum quidem tu, o vaecors et a mens! cum omnes boni abditi inclusique maererent, templa gement, tecta ipsa urbis lugerent, complexus es funestum illud animal ex nefariis stupris, ex civili cruore, ex omni scelerum importunitate conceptum atque eodem in templo, eodem loci vestigio et temporis arbitria non mei solum sed patriae funeris abstulisti.

X. 22. Quid ego illorum dierum epulas, quid laetitiam et gratulationem tuam, quid cum tuis sordidissimis gregibus intemperantissimas perrotationes praedicem? Quis te illis diebus sobrium, quis agentem aliquid quod esset libero dignum, quis denique in publico vidit? cum conlegae tui domus cantu et cymbalis personaret, cumque ipse nudus in convivio saltaret; in quo cum illum saltatorium versaret orbem, ne tum quidem fortunae rotam pertimescebat. Hic autem non tam concinnus helluo nec tam musicus iacebat in suorum Graecorum foetore et caeno; quod quidem istius in illis rei publicae luctibus quasi aliquod Lapitharum aut Centaurorum convivium ferebatur; in quo nemo potest

repelői elől; nem is vagyok annyira nyúl szívű, hogy én, aki az állam hajóját a legnagyobb örvények és hullámok között kormányoztam és sértetlenül kikötőbe is vezettem, megrettenjek felhőbe borult homlokodtól, vagy consultársad bűntől fertőzött leheletétől. 21. Láttam én már más szeleket is, más fergetegeket is messziről felfogott már a tekintetem, más fenyegető viharok előtt sem hátráltam meg, hanem egymagam síkra szálltam velük mindannyiunk védelmében. Így azután i dőleges el távozásomkor is kihullott a kegyetlen kezekből az összes bűnös kard, miközben te, holdkóros és ütődött, amikor minden jószándékú ember elrejtőzködve és bezárkózva búszult, a templomok pedig tele voltak szomorúsággal, s a város házai maguk is gyászoltak, átölelted ezt a gyászos állatot, amely istentelen gyaláztatból, polgári vérből, megannyi erőszakos bűnből jött létre. Ugyanazon a szent helyen, ugyanazon a ponton és ugyanabban az időben, amikor vesztemet eldöntötték, te mind a magam, mind az állam temetését felvállaltad.

X. 22. Miért hozzam nyilvánosságra a zónapoklakmározásait, boldogságodat és örömujjongásodat, a mértéktelen védeléseket, amelyeket a te ocsmány c sűrűhaddal v ittel v égbe? K i látott téged azokban a napokban józanul, vagy, hogy valami olyant tettél volna, ami szabad emberhez méltó? Végére is látott-e téged akkor valaki a nyilvánosság előtt megjelenni? Ezalatt a te tisztársad háza énekléstől és cintányéroktól zengett, és ezalatt ő maga meztelenül táncolt a lakomán, és még akkor sem félt a sorokerekeitől, a mikor táncosfordulatait írta le. Ez az ivócimborája pedig, mivel nem volt annyira vele egy híron pendülő dőzsölő alak, sem pedig annyira zeneszere-tő, közben ott feküdt görögjeinek bűzös borszagában. Erről a mulatozásról az államot ért gyászi dején úgy beszéltek, mint egyfajta kentaurok és lapithák lakomájáról, a melyen senki sem tudta megmondani, hogy mi volt több, amit ez itt megivott, vagy kihányt vagy

dicere utrum iste plus biberit an vomuerit an effuderit. 23. Tunc etiam mentionem facies consulatus aut te fuisse Romae consulem dicere audebis? Quid? tu in lictoribus et in toga praetexta esse consulatum putas? quae ornamenta etiam in Sex. Clodio te consule esse voluisti, his tu, Clodiane canis, insignibus consulatum declarari putas? Animo consulem esse oportet, consilio, fide, gravitate, vigilantia, cura, toto denique munere consulatus omni officio tuendo, maximeque, id quod vis nominis ipsa praescribit, rei publicae consulendo. An ego consulem esse putem qui senatum esse in re publica non putavit, et sine eo consilio consulem numerem, sine quo Romae ne reges quidem esse potuerunt? Etenim illa iam omitto. Cum servorum dilectus haberetur in foro, arma in templum Castoris luce et per aliam comportarentur, id autem templum sublato aditu revolsis gradibus a coniuratorum reliquiis atque a Catilinae praevicatore quondam, tum ultore, armis teneretur, cum equites Romani relegarentur, viri boni lapidibus ex foro pellerentur, senatui non solum iuvare rem publicam sed ne lugere quidem liceret, cum civis is quem hic ordo adsentiente Italia cunctisque gentibus conservatorem patriae iudicaret nullo iudicio, nulla lege, nullo more servitio atque armis pelleretur, non dicam auxilio vestro, quod vere licet dicere, sed certe silentio: tum Romae fuisse consules quisquam existimabit? 24. Qui latrones igitur, si quidem vos consules, qui praedones, qui hostes, qui proditores, qui tyranni nominabuntur?

szétfröcskölt? 23. Vajon mernéd-e még emlegetni a consulságodat, vagy mer néd-e mondani, hogy consul voltál Rómában? Micsoda? Azt gondolod, hogy a consulság hivatalszolgákból és a bíborszegélyes togából áll? Ezek azok az ékességek, amelyeket szándékosan megfelelően consulságod idején még Sex. Clodius is megkapott, és te még azt gondolod, hogy ennek a Clodius kutyájának a jelvényeiből állna a consulság? Lélekben kell consulnak lenni: a bölcs megfontolásban, a megbízhatóságban, a tekintélyben, az éberségben, a gondosságban, a consulsággal járó összes kötelesség mindenre kiterjedő teljesítésében, és leginkább abban, amit maga a név is előír: az állam érdekeiről való gondoskodásban. Vajon egy olyan személyt tartsak consulnak, akit cselekedeteiben az a vélekedés vezetett, hogy az államon belül nincs is senatus, és a consulok közé soroljam azt, aki a testület határozata nélkül működött, bár nélküle Rómában még a királyok sem tudtak megmaradni? De erről ennyi elég is lesz. Akkor, amikor a fórumon rabszolgákat toboroztak, fegyvereket hordtak össze fényes nappal és nyilvánosan, közelebről Castor templomába, szent a templomot, miután bejáratát lezárták, lépcsőit pedig felszaggatták, fegyveresen tartotta meg szállva a szöszeesküvők maradéka és Catilina egykori mondvacsínált vádlója, mostani megbosszulója, amikor római lovagokat számkivetésbe küldtek, derék férfiakat kövekkel űzték el a fórumról, akkor a senatusnak nemcsak hogy megsegítenie, hanem még gyászolnia sem volt szabad az államot, miközben kiűzték a Városból azt a római polgárt, akit ez a rend egész Itália és az összes nemzet egyetértésével a haza megmentőjének nyilvánított, és ez a számkivetés felfegyverzett rabszolgákkal történt minden szabályos ítélet, a törvények és a szokásjog nyújtotta alap nélkül, nem mondom, hogy a titi segítségekkel, a mit nyugodtan lehetne mondanom, de mindenesetre hallgatolagos beleegyezésekkel, ilyen esetben ki fogja úgy vélni, hogy Rómában voltak-e kortájt consulok? 24. Ha titeket consuloknak neveznek, akkor kiket fognak majd rablónak, ellenségnek, árulónak, zsarnoknak mondani?

XI. Magnum nomen est, magna species, magna dignitas, magna maiestas consulis; non capiunt angustiae pecuniae tuae, non recipit levitas ista, non egestas animi; non infirmitas ingenii sustinet, non insolentia rerum secundarum tantam personam, tam gravem, tam severam. Seplasia me hercule, ut dici audiebam, te ut primum aspexit, Campanum consulem repudiavit. Audierat Decios Magios et de Taurea illo Vibellio aliquid acceperat; in quibus si moderatio illa quae in nostris solet esse consulibus non fuit, at fuit pompa, fuit species, fuit incessus saltem Seplasia dignus et Capua. 25. Gabinium denique si vidissent duumvirum vestri illi unguentarii, citius agnovissent. Erant illi compti capilli et mandentes cinnamomorum fimbriae et fluentes purpurissataeque buccae, dignae Capuae, sed illa vetere; nam haec quidem quae nunc est splendidissimorum hominum, fortissimorum virorum, optimorum civium mihi quae amicissimorum multitudine redundat. Quorum Capuae te praetextatum nemo aspexit qui non gemeret desiderio mei, cuius consilio cum universam rem publicam, tum illam ipsam urbem mernerant esse servatam. Me inaurata statua donarant, me patronum unum asciverant, a me se habere vitam, fortunas, liberos arbitrabantur, me et praesentem contra latrocinium tuum suis decretis legatisque defenderant et absentem principem Cn. Pompeio referente et de corpore rei publicae tuorum scelerum tela revellente revocarant. 26. An tu eras consul cum in Palatio mea domus ardebat non casu aliquo

XI. Nagy dolog a consuli cím: nagy látványosság, nagy méltóság és nagy fenség. Nem fér be a te szűk kebledbe, nem tudja befogadni sem súlytalan szellemed, sem pedig sivár lelkületed. Gyenge jelleted, elbizakodottságod a szerecsében nem lehet a hordozója egy ilyen hatalmas, ilyen súlyos és ilyen szigorú szerepnek. Istenemre, Seplasia tere, ahogy hallottam ezt mondogatni, első látásra visszautasított téged Capua consulaként. Hallott már ez a tér olyan emberekről, mint a Deciusok, a Ma giusok, és hallott már valamit Taurea Vibelliusról, akikben ha nem volt is meg az önuralom, amely a mi consulainkban megszokott lenni, ellenben megvolt bennük legalább a Seplasiahoz és Capuához illő fényűzés, külső és fellépés. 25. Végül is, ha híres kenőcsárusaitok látták volna Gabiniust mint a keletös bizottság tagját, akkor ők hamarabb rájöttek volna, hogy ki is ő. Haját gondosan elrendezve hordta, göndör hajfürtjei olajtól áztak, ajka vörösre volt festve, ahogy ez Capuához illik, de a régi hírhedt Capuához; ez a mai ugyanis bővelkedik már egyszerű emberekben, rendkívül bátor férfiakban, kiválóbbnál kiválóbb és velem a legjobb barátságban lévő polgárok tömegében. Ezek közül egy sem tudott úgy rád nézni Capuában, miközben bíborszegélyű togát viseltél, hogy közben vágyakozva ne sóhajtozott volna utánam, utánam, a kinek – a hogy visszaemlékeztek rá – bölcs megfontolása következtében mind az állam egésze, mind saját városuk megmenekült. Aranyozott szoborral ajándékoztak meg engem, egyedüli patrónusuknak kértek fel, és úgy vélték, hogy nekem köszönhetik az életüket, vagyonukat, gyermekeiket. Mikor még Rómában voltam, határozataikkal és küldötteikkel védtek meg rablótámadásaiddal szemben, amikor pedig már száműztek, ők hívtak vissza engem, miután Cn. Pompeius elsőként indítványozta visszatérésemet, és így az állam testéből kitépte gaztetted lándzsáit. 26. És akkor consul voltál-e, amikor a Palatiumon nem véletlenül, hanem éppen a bujtotagásodra rávetett tűz következtében égett a házam? Volt-e eb-

sed ignibus iniectis instigante te? Ecquod in hac urbe maius umquam incendium fuit cui non consul subvenerit? At tu illo ipso tempore apud socrum tuam prope a meis aedibus, cuius domum ad meam domum exhaustiendam patefeceras, sedebas non exstinctor sed auctor incendi et ardentis faces furiis Clodianis paene ipse consul ministrabas.

XII. An vero reliquo tempore consulem te quisquam duxit, quisquam tibi paruit, quisquam in curiam venienti adsurrexit, quisquam consulenti respondendum putavit? Numerandus est ille annus denique in re publica, cum obmutisset senatus, iudicia conticuissent, maererent boni, vis latrocini vestri tota urbe volitaret neque civis unus ex civitate sed ipsa civitas tuo et Gabini sceleri furorique cessisset? 27. Ac ne tum quidem emersisti, lutulente Caesonine, ex miserimis naturae tuae sordibus, cum experrecta tandem virtus clarissimi viri celeriter et verum amicum et optime meritum civem et suum pristinum morem requisivit; neque est ille vir passus in ea re publica quam ipse decorarat atque auxerat diutius vestrorum scelerum pestem morari, cum tamen ille, qualiscumque est, qui est ab uno te improbitate victus, Gabinius, conlegit ipse se vix, sed conlegit tamen, et contra suum Clodium primum simulate, deinde non libenter, ad extremum tamen pro Cn. Pompeio vere vehementerque pugnavit. Quo quidem in spectaculo mira populi Romani aequitas erat. Vter eorum perisset, tamquam lanista in eius

ben a városban valaha is olyan nagyobb tűzvész, amelynél a consul ne sietett volna segítséget nyújtani? Te pedig mindezen idő alatt, ott ültél anyósodnál, közel a házhoz, a kinek a palotáját te nyitottad meg az én házamból szerzett zsákmány befogadására, nos, nem úgy ültél ott, mint aki a tűzvészt eloltani szándékozik, hanem mint aki okozta, és a lángoló fáklyákat consulként szinte személyesen nyújtottad oda Clodius dühös őrjöngéséhez.

XII. Volt-e igazából kétsébb is valaki, aki téged consulnak tartott volna? Engedelmeskedett-e neked valaki, vagy amikor a tanácsházba érkeztél, valaki is felállt-e előtted? Volt-e, aki válaszolt volna kérdésekre? Egyáltalában számításba kell-e venni az állam életében azt az évet, amikor elnémult a senatus, elhallgattak a bíróságok, az igaz em berek gyászoltak, gyászod erőszakosan szélében-hosszában bejárta a Várost, és nem csak egy polgárnak kellett eltávoznia a városból, hanem az egész város meghátrált a tulajdon és Gabinius bűnös tombolása előtt. 27. Te, piszkos Caesoninus, te még akkor sem emelkedtél túl, te piszkos ártány, természeted elkeserítően nyomorúságos mocskán, amikor végre felébredt egy derék férfiúban az érénye, és gyorsan felkutatott egy igazi barátot, egy igen érdemes polgártársat, és ilyen módon visszatért saját korábbi erkölcsiségéhez. Ez a férfiú pedig nem tudta eltűrni, hogy abban az államban, amelyet ő maga ékesített fel és gyarapított hódításaival, a tiszteletetek ragyága továbbra is jelen legyen. Akkor azután Gabinius, akit egyedül csak te múltál felül elvetemültségben, bármiféle személy is legyen ő egyébként, végre szintén összeszedte magát, igaz, nagyon nehezen, de mégis csak összeszedte magát barátjával, Clodiusszal szemben, eleinte csupán színleg, azután azonban már szinte szívesen is, végül pedig szívből és elszántan küzdött Cn. Pompeiusért. Ezt a látványt a római nép elképesztő módon részrehajlás nélkül nézte, és mint egy

modi pari lucrum fieri putabat, immortalem vero quaestum, si uterque cecidisset. 28. Sed ille tamen agebat aliquid; tuebatur auctoritatem summi viri. Erat ipse sceleratus, erat gladiator, cum scelerato tamen et cum pari gladiatore pugnat. Tu scilicet homo religiosus et sanctus foedus quod meo sanguine in pactione provinciarum iceras frangere noluisti. Caverat enim sibi ille sororius adulter ut, si tibi provinciam, si exercitum, si pecuniam ereptam ex rei publicae visceribus dedisset, omnium suorum scelerum socium te adiutoremque praeberes. Itaque in illo tumultu fracti fascēs, ictus ipse, cotidie tela, lapides, fugae, deprehensus denique cum ferro ad senatum is quem ad Cn. Pompeium interimendum conlocatum fuisse constabat.

XIII. 29. Ecquis audivit non modo actionem aliquam aut relationem sed vocem omnino aut querelam tuam? Consul tu te fuisse putas, cuius in imperio, qui rem publicam senatus auctoritate servavit, qui omnium gentium partis tribus triumphis devinxerat, is se in publico, is denique in Italia tuto statuit esse non posse? An tunc eratis consules cum, quacumque de re verbum facere coeperatis aut referre ad senatum, cunctus ordo reclamabat ostendebatque nihil esse vos acturos, nisi prius de me rettulissetis? cum vos, quamquam foedere obstricti tenebamini, tamen cupere vos diceretis, sed lege impediri. 30. Quae lex privatis hominibus esse lex non videbatur, iusta per servos, inci-

vívómester, úgy gondolta: ha egy ilyen párosból valamelyik elesik, az már hasznot hajt számára, de ha mind a kettő elpusztul, az egyenesen felülmúlhatatlan nyereséggel jár. 28. Ő azért mégis tett valamit: megőrizte a nagy ember tekintélyét. Ő maga ugyan bűnös gladiátor volt, azonban egy bűnös és hozzá hasonló gladiátorral harcolt. Te, aki bizony természetesen vallásos és szent ember vagy, nem akartad megszegni az egyezséget, amelyet a tartományok felosztásáról az én véremmel szentesítve kötöttél. Ez a n ővérével fajtalankodó egyén ugyanis gondoskodott róla, hogy ha neked tartományt, hadsereget, és az állam zsigereiből elrabolt pénzt adott, te minden büntettedben társa és segítője legyél. Ily módon tehát abban az űrzavarban az egyik consul vesszőnyalábjait eltörték, a másik consult el is találták, s mindennaposak voltak a fegyveres támadások, a kődobálások és a menekülések. És végül a senatus közelében fegyveres férfit fogtak el, akiről nyilvánvaló volt, hogy Cn. Pompeius megölésére bérelték fel.

XIII. 29. Egyáltalán hallotta-e valaki, hogy nem csak valamiféle eljárást kezdeményeztél, előterjesztést tettél volna, ha nem a kárcsak valamiféle panaszt is emeltél? Talán consulság volt az, a mit te csináltál, akinek a hivatali ideje alatt az az ember, aki az államot megmentette a senatus tekintélye segítségével, nem maradhatott még Itáliában sem, s az, aki három világrész minden népét diadalmas hadjáratban igaztalt, meg kellett, hogy állapítsa: nem biztonságos számára nyilvánosság előtt megjelennie? Vajon akkor consulok voltak-e, amikor bármilyen dologgal kapcsolatban is felszólaltatok, vagy indítványt terjesztettetek a senatus elé, az egész rend testületileg tiltakozott és kinyilvánította, hogy addig nem tudtok semmit keresztülvinni, míg előbb az én ügyemben előterjesztést nem tesztek. Ekkor állítólag, bár a (Clodiusszal) fennálló szövetség kötött beneteket, mégis úgy nyilatkoztatok, hogy ez szetrétnétek, de a törvénygátat szabén nek. 30. Pedig egy olyan törvényt tartottak tiszteletben, amely a magánemberek szemében nem is látszott törvénynek, mivel rabszolgák rótták be mélyen, erőszakkal vésték bele

sa per vim, imposita per latrocinium, sublato senatu, pulsas e foro bonis omnibus, capta re publica, contra omnes leges nullo scripta more, hanc qui se metuere dicerent, consules non dicam a nimis hominum, sed fastu illi ferre possunt? Nam si illam legem non putabatis, quae erat contra omnes leges indemnati civis atque integri capitis bonorumque tribunicia proscriptio, ac tamen obstricti pactione tenebamini, quis vos non modo consules sed liberos fuisse putet, quorum mens fuerit oppressa praemio, lingua astricta mercede? Sin illam vos soli legem putabatis, quisquam vos consules tunc fuisse aut nunc esse consularis putet, qui eius civitatis in qua in principum numero voltis esse non leges, non instituta, non mores, non iura noritis? 31. An, cum proficiscebamini paludati in provincias vel emptas vel ereptas, consules vos quisquam putavit? Itaque, credo, si minus frequentia sua vestrum egressum ornando atque celebrando, at omnibus saltem bonis ut consules, non tristissimis ut hostes aut proditores prosequerentur.

XIV. Tunc etiam, immanissimum ac foedissimum monstrum, a usus es meum discessum illum testem sceleris et crudelitatis tuae in maledicti et contumeliae loco ponere? Quo quidem tempore cepi, patres conscripti, fructum immortalem vestri in me et amoris et iudicii; qui non admurmuratione sed voce et clamore abiecti hominis ac semiviri furorem petulantiamque fregistis. 32. Tu luctum senatus, tu desiderium equestri ordinis, tu squalorem Italiae, tu curiae

feliratba, garázdasággal kényszerítették ki, miközben a senatus megszűntették, a forumról minden becsületes embert elűzték, az államhatármagukhoz ragadták, és így született meg teljesen törvényellenesen a szokással ellentétben a mondott rendelet, hát akkor én ezeket mondjam consulnak, még ha az emberek szíve, de egyáltalán a naptár consulként is tarthatja számon őket? Mert ha nem tartottátok törvénynek azt, ami minden törvénnyel ellenkezett⁶, és az nem volt más, mint egy büntetlen előéletű polgár, egy feddhetetlen személy és javainak törvényen kívül helyezése egy tribunus által, s ti mégis úgy gondoltátok, hogy megkötö egy egyezés a kezeket, akkor ki vélhetné úgy, hogy ti, akiknek értelmét jutalom bénította le, nyelvét pedig fizetség kötötte meg, nemhogy consulok, hanem egyáltalán szabad emberek lennétek? De ha egyedül ti gondoljátok úgy, hogy törvény a teljesen törvénytelen, akkor ki lehetné rólatok, hogy valamikor is consulok voltatok, vagy hogy most már consulviseltek vagytok, ti, akik nem ismeritek a nek a közösségnek a törvényeit, intézményeit, erőkölcseit és jogait, a hol az előkelők soraiba szeretnétek magatokat sorolni? 31. Vajon amikor harci köpenybe öltözve indultatok azokba a tartományokba, amelyeket vagy megvettetek, vagy magatokhoz ragadtatok, akkor egyáltalán megfordult-e valakinek a fejében, hogy ti consulok vagytok? Ily módon tehát azt hiszem, ha kivonulástok kevésbé is volt díszes és ünnepélyes, mégis jó előjelek között mint consulok, és nem a legrosszabb előjelek között mint ellenségek vonultatok ki.

XIV. Te, iszonyatos és ocsmány fenevad, még te merészeled gyalázat és rágalmazás számba venni az én eltávozásomat, amely pedig nem más, mint gáztetted és kegyetlenséged tanúbizonysága? Akkor részesültem ugyanis, tisztelt atyák, irántam tanúsított szeretetek és elismerések múlhatatlan gyümölcsében, a tiétekben, akik nem rosszalló mormogással, hanem ha ngos kiáltással mértetek csapást egy elvetemült és félférfi dühére és szemtelenségére. 32. Te a senatus gyászát, a lovagrend sóvárgását, Itália nyomorult helyzetét, a tanács háznak egy évig tartó hallgatását, a bíróságok és a forum folytonos

taciturnitatem annuam, tu silentium perpetuum iudiciorum ac fori, tu cetera illa in maledicti loco pones quae meus discessus rei publicae volnera inflixit? Quis si calamitosissimus fuisset, tamen misericordia dignior quam contumelia et cum gloria potius esse coniunctus quam cum probro putaretur, atque ille dolor meus dumtaxat, vestrum quidem scelus ac dedecus haberetur. Cum vero—forsitan hoc quod dicturus sum mirabile auditu esse videatur, sed certe id dicam quod sentio—cum tantis a vobis, patres conscripti, beneficiis affectus sim tantisque honoribus, non modo illam calamitatem esse non duco sed, si quid mihi potest a republica esse se iunctum, quod vix potest, privatim ad meum nomen augendum, optandam duco mihi fuisse illam expectandamque fortunam. 33. Atque ut tuum laetissimum diem cum tristissimo meo conferam, utrum tandem bono viro et sapienti optabilius putas sic exire e patria ut omnes sui cives salutem, incolumitatem, reditum precentur, quod mihi accidit, an, quod tibi proficiscenti evenit, ut omnes exsecrentur, male precarentur, unam tibi illam viam et perpetuam esse vellent? Mihi me dius fidius in tanto omnium mortalium odio, iusto praesertim et debito, quaevis fuga quam ulla provincia esset optatior.

XV. Sed perge porro. Nam si illud meum turbulentissimum tempus tuo tranquillissimo praestat, quid conferam reliqua quae in te dedecoris plena fuerunt, in me dignitatis?

csendjét úgy állítod be, mint holmi gyalázkodást, a kárcsak a többi sebet is, amely az én eltávozásomkor érte az állam testét. Olyan eltávozásról van szó, amely ha még rendkívül ártalmas lett volna is nekem, mégis inkább szájalomra méltó volt, mintsem szidalmat érdemlő, és az emberek gondolatában inkább a dicsóséggel párosult, mintsem a gyalázzal, és nekem csupán fájdalmat tulajdonítanak emiatt, nektek viszont mint bűnt és szégyent róják fel. Mivel azonban lehet, hogy amit mondani fogok, különösnek hallatszik majd, mégis azt mondom, amit érzek – tisztelt atyák, ha már ilyen sok jó-téteménnyel és megtiszteltetéssel halmoztatok el engem, nemcsak, hogy nem tartom ezt szerencsétlenségnek, hanem ha valami olyan juthatna osztályrészemül, ami függetlenül az állam helyzetétől, s ez bizony alig lehetséges, személyesen a saját hírnevem növelését szolgálná, akkor úgy vélem, hogy ez kíváncsú és elnyerni vágyott szerencse lenne számomra. 33. És hogy azt a te legboldogabb napodat egybevessem az én legszomorúbb napommal, ugyan mit gondolsz, egy becsületes és bölcs férfiú számára mi a kíváncsúbb: úgy elhagyni hazáját, hogy az összes polgártársa a megmenekülését, sértetlenségét és visszatérését óhajtja, ahogy velem is történt, vagy az, ami veled esett meg, amikor te távoztál el, hogy mindenki átkozott téged, minden rosszat kívántak neked, és azt óhajtották, hogy ez az utad legyen az egyetlen és örökké tartson? Számomra, istenemre esküszöm, az összes ember részéről jogosan megérdemelt hatalmas gyűlölet közepette akármilyen száműzetés kíváncsúbb lett volna, mint bármely tartomány.

XV. De folytassuk csak tovább! Ugyanis ha életem legzavarosabb szakasza is különb a te legnyugalmasabb időszakodnál, akkor minek vetném egybe a többi, amely számodra szégyennel, számomra pedig méltósággal volt tele. 34. Engem január elsején, azon a napon, a me-

34. Me Kalendis Ianuariis, qui dies post obitum occasumque nostrum rei publicae primus inluxit, frequentissimus senatus, concursu Italiae, referente clarissimo ac fortissimo viro, P. Lentulo, consentiente atque una voce revocavit. Me idem senatus ex teris nationibus, me legatis magistratibusque nostris auctoritate sua consularibusque litteris non, ut tu Insuber dicere ausus es, orbatum patria sed, ut senatus illo ipso tempore appellavit, civem servatoremque rei publicae commendavit. Ad meam unius hominis salutem senatus auxilium omnium civium cuncta ex Italia qui rem publicam salvam esse vellent consulis voce et litteris implorandum putavit. Mei capitis conservandi causa Romam uno tempore quasi signo dato Italia tota convenit. De mea salute P. Lentuli, praestantissimi viri atque optimi consulis, Cn. Pompei, clarissimi atque invictissimi civis, ceterorumque principum civitatis celeberrimae et gratissimae contiones fuerunt. 35. De me senatus ita decrevit Cn. Pompeio auctore et eius sententiae principe ut, si quis impedisset reditum meum, in hostium numero putaretur, eisque verbis ea de me senatus auctoritas declarata est ut nemini sit triumphus honorificentius quam mihi salus restitutioque perscripta. De me cum omnes magistratus promulgassent praeter unum praetorem, a quo non fuit postulandum, fratrem inimici mei, praeterque duos de lapide emptos tribunos, legem comitiis centuriatis tulit P. Lentulus consul de conlegae Q. Metelli sententia, quem mecum eadem res publica quae in tribunatu eius diiunxerat in

lyen elsőként virradt fel az államra bukásunk és összeomlásunk után, a senatus teljes létszámban egyhangúlag visszahívott, egyetértésben Itáliával, és pedig P. Lentulusnak, a leghíresebb és legbátrabb férfinak a javaslata alapján. Engem ugyanez a senatus saját rendeletével egy consuli levéllel bízott rá a z i degen népek, követeink és t iszttségviselőink gondjaira, de nem úgy, ahogyan te, te i nsuber, merészelted mondani, mint olyat, akit a hazájától megfosztottak, hanem mint polgárt és a z á llam megmentőjét, a hogyan a nnak i dején a senatus engem nevezett. Egyedül a z én él etem védelme érdekében vélte úgy a senatus, hogy Itália összes polgárának, aki csak akarja, hogy az állam megmeneküljön, a segítségét kell kérni a consul szavával és írásos határozatával. Életem megvédésére egész Itália egy pillanat alatt, mintegy j eladásra, Rómába ser eglott. Megmenekvésem mellett beszélt, a nagyszámú és őt szívesen hallgató néptömeg előtt P. Lentulus, a kiváló férfiú és legderekabb consul, a kárcsak Cn. Pompeius, ez a na gyhírű és legyőzhetetlen polgár és a vá ros többi elöljárója is. 35. Felőlem a senatus úgy döntött Cn. Pompeius kezdeményezésére, aki e határozat mellett elsőként foglalt állást, hogy az ellenség sorába kerüljön az, aki a z én v isszatérésemet meggátolja, és a senatus olyan szavakkal nyilvánította ki a r ólam hozott döntést, hogy előtte senkinek sem h agytak jóvá megtisztelőbb módon d iadalmenetet, m int a hogy a kkor a z én sértetlenségemet és joga imba t ő rténő v isszahelyezésemet k inyilvánították. É s a mikor a z engem ér intő t ő rvényjavaslatot a z ös szes magistratus kihirdette, kivéve egy praetort, az ellenségem testvérét – akitől nem is lehetett mást elvárni – és még két tribunust, akiket rab-szolga módjára megvettek, P. Lentulus consul a tervezetet a centuriák szerint ö szehívott n épgyűlés elé ter jesztette, egyetértésben h ivaltársával Q. Metellusszal, akit ugyanaz a közügy, amely tribunussága alatt elválasztott tőlem, consulsága alatt, a kiváló és igen igazságos férfiú er ényének és b ölcssességének kösz önhetően, ú jból ö szehozott

consulatu virtute optimi ac iustissimi viri sapientiaque coniunxit. 36. Quae lex quem ad modum accepta sit quid me attinet dicere? Ex vobis audio nemini civi ullam quo minus adesset satis iustam excusationem esse visam; nullis comitiis umquam neque multitudinem hominum tantam neque splendidiorem fuisse; hoc certe video, quod indicant tabulae publicae, vos rogatores, vos diribitores, vos custodes fuisse tabellarum, et, quod in honoribus vestrorum propinquorum non facitis vel aetatis excusatione vel honoris, id in salute mea nullo rogante vos vestra sponte fecistis.

XVI. 37. Confer nunc, Epicure noster ex hara producte non ex schola, confer, si audes, absentiam tuam cum mea. Obtinuisti provinciam consularem finibus eis quos lex cupiditatis tuae, non quos lex generi tui pepigerat. Nam lege Caesaris iustissima atque optima populi liberi plane et vere erant liberi? lege autem ea quam nemo legem praeter te et conlegam tuum putavit omnino erat tibi Achaia, Thessalia, Athenae, cuncta Graecia addicta; habebas exercitum tantum quantum tibi non senatus aut populus Romanus dederat, sed quantum tua libido conscripserat; aerarium ex hauseras. Quas res gesserit imperio, exercitu, provincia consulari? 38. Quas res gesserit, quaero! Qui ut venit, statim—nondum commemoro rapinas, non exactas pecunias, non captas, non imperatas, non necessarios sociorum, non caedis hospitem, non perfidiam, non immanitatem, non scelera praedico; mox, si videbitur, ut cum fure,

bennünket. 36. De miért kellene nekem elmondani: hogyan fogadták el ezt a törvényt? Éppen tőletek hallom, sena tortársaim, hogy a távolmaradáshoz semmilyen mentség nem bizonyult elég jogszerűnek egyetlen polgár számára sem, és hogy eddig egyetlen gyűlésen sem volt még jelen sem ily nagyszámú, sem pedig ily fényes sokaság. Azt biztosan látom, a mit a jegyzőkönyvek mutatnak, hogy ti voltatok a szavazatgyűjtők és -számlálók, a jegyzékek felügyelői, és hogy a mit a legközelebbi rokonaitoknak tiszttséghez juttatásakor nem tetek meg, holkorotokra, holrangotokra hivatkozva, az önszántatokból megtették az én megmentésem érdekében, a nélkül, hogy valaki is kérte volna ezt tőletek.

XVI. 37. Vesd össze most azután te, nem egy filozófus iskolából, hanem egy ólból előjött Epikuroszunk, hanem ered, a te távollétedet azen yémme. Megszerezted egy consuli tartományt, amelynek a hátaírt na gyravágyásod törvénye szabta meg, és nem a te vejed törvénye. Ugyanis Caesar igen igazságos és kiváló törvénye alapján a szabad népek valóban teljesen szabadok voltak, azonban azon törvény alapján, amelyet rajtad és tisztársadon kívül senki sem tartott törvénynek, tartományodhoz csatolták egész Achaiát, Thesszáliát, Athént, vagyis teljes Görögországot. Nem akkora seregged volt, a mekkorát a senatus vagy a római nép adott, hanem akkorát szégyed gyűjtött össze; a kincstárat pedig kiürítetted. És milyen dolgokat is vittél végbe hatalmaddal, hadsereggeddel és consuli tartományoddal? 38. Én magam kérde (Pisótól), hogy milyen dolgokat is vittél végbe? Azonnal amint megérkezett – nem emlegetem föl itt rablásait, pénzbehajtásait és harácsolásait, a parancssal kiszabott pénzeket, a szövetségesek megölését, a vendégarátok lemészárlását, hitszegését, vadságát és büntetteit. Minderől később fogok szólni vele, majd ha úgy látszik jónak, de mint egy tolvajjal, szentségtörővel és orvgyilkossal. Most az én mindenből

ut cum sacrilego, ut cum sicario disputabo; nunc meam spoliatam fortunam conferam cum florente fortuna imperatoris. Quis umquam provinciam cum exercitu obtinuit qui nullas ad senatum litteras miserit? tantam vero provinciam cum tanto exercitu, Macedoniam praesertim, quam tantae barbarorum gentes attingunt ut semper Macedonicis imperatoribus idem fines provinciae fuerint qui gladiatorum atque pilorum; ex qua aliquot praetorio imperio, consulari quidem nemo reddiit, qui incolumis fuerit, quin triumpharit! Est hoc novum; multo illud magis. Appellatus est hic volturius illius provinciae, si dis placet, imperator.

XVII. 39. Ne tum quidem, Paule noster, tabellas Romam cum laurea mittere audebas? „Misi,” inquit. Quis umquam recitavit, quod is ut recitarentur perostulavit? Nihil enim iam refert, utrum tu conscientia oppressus scelerum tuorum nihil umquam ausus sis scribere ad eum ordinem quem despexeras, quem adflixeras, quem deleveras, an amici tui tabellas abdiderint idemque silentio suo temeritatem atque audaciam tuam condemnarint; atque haud scio an malim te videri nullo pudore fuisse in litteris mittendis, at amicos tuos plus habuisse et pudoris et consili, quam aut te videri pudentiorum fuisse quam soles, aut tuum factum non esse condemnatum iudicio amicorum. 40. Quod si non tuis nefariis in hunc ordinem contumeliis in perpetuum tibi curiam praeclusisses, quid tandem erat actum aut gestum in tua

kiforgatott szerencsémeket fogom összevetni ennek a fő vezéri hatalommal rendelkező sz. emélynek v. írázó sz. erecséjével. A kadt-e eddig olyan valaki, aki, midőn hadsereggel rendelkezve egy provinciát kormányzott, ne küldött volna jelentést a senatusnak? Különösen egy olyan jelentős tartomány, olyan nagy hadsereg esetében, mint Macedóniáé, amely annyi barbár törzsszel határos, hogy az ott hadat viselő helytartók számára a tartomány határai egybeesnek a kardok és a dárdák által kijelölt határokkal. Noha néhány praetori rangú helytartó igen, de consuli rangú egy sem tért vissza úgy, hogy épségben maradva, ne tartott volna diadalmenetet. Ez merőben új dolog volt, ám még sokkal inkább ilyen a következő: a tartománynak – ha az isteneknek úgy tetszik – ezt a saskeselyűjét győzedelmes fővezérnek kiáltották ki.

XVII. 39. Hogy-hogy nem mertél hát, te mint új Paulusunk, győzelmi jelentést küldeni Rómába? „Küldtem” - mondja. De ki olvasta fel valaha is azt? Ki követelte, hogy olvassák fel? Igazából nem érdekel engem, hogy te büntudattól mardosva nem mertél soha semmit sem írni annak a rendnek, amelyet megvetettél, földre sújtottál, tönkretettél, vagy pedig talán a bárátaid rejtették el a jelentéseket, és saját hallgatásukkal ítélték el meggondolatlanságodat és vakmerőségedet. Nem tudom, mit szeretnék jobban: azt, ha úgy tünne, hogy nem volt benned semmi szégyenérzet jelentést küldeni, ha nem inkább a bárátaid mutattak több szégyenérzetet és belátást, vagy azt, hogy szemérmesebbnek látszódjál a megszokottnál, vagy, hogy a bárátok ítélete nem mardasztalta el te ttedet.

40. Még ha nem zártad volna is be örökre magad előtt a curiát e rend ellen irányuló istentelen gyalázkodásaiddal, mi olyan történt, vagy mi olyant vittél végbe tartományodban, amiről a senatusnak valami dicséretre méltót lehetett volna írni? Talán Macedónia sa-

provincia de quo ad senatum cum gratulatione aliqua scribi abs te oporteret? vexatio Macedoniae, an oppidorum turpis amissio, an sociorum direptio, an agrorum depopulatio, an munitio Thessalonicae, an, obsessio militaris viae, an exercitus nostri interitus ferro, fame, frigore, pestilentia? Tu vero qui ad senatum nihil scripseris, ut in urbe nequior inventus es quam Gabinius, sic in provincia paulo tamen quam ille demissior. 41. Nam ille gurgis atque helluo natus abdomini suo non laudi et gloriae, cum equites Romanos in provincia, cum publicanos nobiscum et voluntate et dignitate coniunctos omnis fortunis, multos fama vitaeque privasset, cum egisset aliud nihil illo exercitu nisi ut urbis depopularetur, agros vastaret, exhauriret domos, ausus est—quid enim ille non audeat?—a senatu supplicationem per litteras postulare.

XVIII. O di immortales! tune etiam atque adeo vos, geminae voragines scopulique rei publicae, vos meam fortunam deprimitis, vestram ex tollitis, cum de me ea se natus consulta absente facta sint, eae conditiones habitae, is motus fuerit municipiorum et coloniarum omnium, et decreta publicanorum, et collegiorum, et denique generum ordinumque omnium quae non modo ego optare numquam auderem sed cogitare non possem, vos autem sempiternas foedissimae turpitudinis notas subieritis? 42. An ego, si te et Gabinium cruci suffixos viderem, maiore adficerer laetitia ex corporis vestri laceratione quam adficio ex famae? Nul- lum est supplicium putandum quo adfici casu aliquo etiam

nyargatása, vagy a városok szégyenletes elvesztése, a szövetségek kifosztása, a földek pusztává tétele, The sszaloniké kényszerű megerősítése, a hadiutak lezárása, vagy hadseregünknek fegyvertől, éhségtől, hidegtől, dögvésztől való elveszejtése – ezek lennének azok? Igazából te, aki a senatusnak semmit sem írtál, a városban tartózkodva épp akkora semmirekellő voltál, mint Gabinus, de a tartományban még nála is a lábbvaló voltál. 41. Ez a bűzben fetengő és tékozló alak a hasa szolgálatára született és nem hírnévre meg dicsőségre. Miután Gabinus tartományában a római lovagokat és az érületük és méltóságuk révén hozzánk tartozó adóbérlőket mind megfosztotta vagyonától, sokakat pedig jóhírértől és életétől, miután seregével csak azon volt, hogy a városokat kirabolja, hogy a termőföldeket feldúlja, a házakat kiürítse, akkor még arra merészkedett – de mire ne vetemednék! –, hogy a senatustól levélben ünnepélyes hálaadás tartását kérje.

XVIII. Ó halhatatlan istenek! És még te, pontosabban ti, az állam kettős örvénye és sziklazátonya, ti taszítottátok a mélybe az én sorso mat, és emeltétek az égbe a magatokét, amikor távollétemben meghozták rólam azokat a senatusi határozatokat, megtartották azokat a gyűléseket, s az összes részleges és teljes önkormányzatú itáliai városban oly nagy felindulás következett be, és az adóbérlők, a collegiumok és végül minden rend és rang foganatosította a zokat a döntéseket, amelyeket én magam nemcsak hogy nem merészelttem volna kívánni, hanem még csak el sem tudtam volna képzelni, ti azonban magatokra vettétek értük a legocsmányabb gyalázat bélyegét is? 42. Vajon, hogy ha én Gabiniust és téged keresztre feszítve látnálak, nagyobb örömet lelném-e a testetek megkínzásában, mint hírnevetek megsemmisítése miatt? Nem szabad büntetésként számon tartani, ami valami véletlen sz erencsétlenség folytán igaz és derék embereket is sújthat.

boni viri fortesque possunt. Atque hoc quidem etiam isti tui dicunt voluptarii Graeci: quos u tinam ita audires ut erant audiendi; numquam te in tot flagitia ingurgitasses. Verum audis in praeseptis, audis in stupris, audis in cibo et vino. Sed dicunt isti ipsi qui mala dolore, bona voluptate definiunt, sapientem, etiam si in Phalaridis tauro inclusus succensus ignibus torreatur, dicturum tamen suave illud esse sequene tantulum quidem commoveri. Tantam virtutis vim esse voluerunt ut non posset esse umquam vir bonus non beatus.

43. Quae est igitur poena, quod supplicium? Id mea sententia quod accidere nemini potest nisi nocenti, suscepta fraus, impedita et oppressa mens, bonorum odium, nota inusta senatus, amissio dignitatis.

XIX. Nec mihi ille M. Regulus quem Carthaginienses resectis palpebris inligatum in machina vigilando necaverunt supplicio videtur adfectus, nec C. Marcius quem Italia servata ab illo demersum in Minturnensium paludibus, Africa devicta ab eodem expulsum et naufragum vidit. Fortunae enim ista tela sunt non culpae; supplicium autem est poena peccati. Neque vero ego, si umquam vobis mala precarer, quod saepe feci, in quo di immortales meas preces audiverunt, morbum aut mortem aut cruciatum precarer. Tunc ista execratio poetae vulgi animos non sapientium moventis, ut tu

Ezt még, Piso, a te élv ezethajhász görögjeid is ha ngoztatják, a kikre bárcsak úgy ha llgatnál, a hogyan rájuk ha llgatni kellett volna, mert akkor soha sem ke veredtél volna bele a nnyi szégyenletes bűnbe. Te azonban csak a szórakozóhelyekkel, csak a feslettséggel, csak az evés-ivással kapcsolatokban ha llgatsz rájuk. Ők meguk mondják a zonban, kik a rossz dolgokat a fájdalommal, a jó dolgokat pedig a gyönyörrel határozzák meg, hogy a bölcs, még ha Phalaris bikájába zárják is, és lobogó tűzzel perzselik is, azt fogja mondani, hogy ez a bánásmód kellemes, és ő ettől a legcsekélyebb mértékben sem zavartatja magát. Tanításuk szerint az erény akkora erővel bír, hogy egy derék férfi soha sem lehet boldogtalan. 43. Mi tehát a bűn? Mi a büntetés? Véleményem szerint nem más, mint ami senki másnak nem juthat osztályrészül, csak a bűnösnek: a vállalt bűn, az akadozó és elfojtott erkölcsi tudat, a derék emberek gyűlölete, a senatus megbélyegzése, a méltóság elvesztése.

XIX. Szerintem nem szenvedett büntetést sem M. Regulus, akit a karthágóiak, letépve szemhéját, kikötöttek egy vasszegekkel felszerelt szerkezetben, és álmatlansággal halálra kínoztak, sem C. Marius, akit az általa megmentett Itália a minturnaei mocsarakba látott merülni, miközben az általa legyőzött Afrika pedig száműzetésének és hajótörésének lehetett a tanúja. Ezeket a csapásokat a zonban a vaksors sem a bűn mérte rájuk; a büntetés viszont a bűnnek a büntetése. Ha valami rosszat kívánnék neked, ahogy elég gyakran meg is tettem, és a halhatatlan istenek meg is hallgatták kérésemet, akkor én nem kívánnék betegséget, halált vagy keresztrefeszítést. Olyan ez, mint Thuestes⁷ átkozódása annak a költőnek művében, aki a köznép lelkére és nem a bölcskére akar hatni: „bárcsak hajótöréstől partra kivetve bárhol, ott függenél fennakadva a durva sziklákon kiontott

„naufragio expulsus uspiam
saxis fixus asperis, evisceratus
latere penderes,”
ut ait ille,

„saxa spargens tabo, sanie et sanguine atro”.

44. Non ferrem omnino moleste, si ita accidisset; sed id tamen esset humanum. M. Marcellus, qui tertius consul fuit, summa virtute, pietate, gloria militari, periit in mari; qui tamen ob virtutem in gloria et laude vivit. In fortuna quadam est illa mors non in poena putanda. Quae est igitur poena, quod supplicium, quae saxa, quae cruces? Esse duos duces in provinciis populi Romani, habere exercitus, appellari imperatores; horum alterum sic fuisse infrenatum conscientia scelerum et fraudum suarum ut ex ea provincia quae fuerit ex omnibus una maxime triumphalis nullam sit ad senatum litteram mittere ausus. Ex qua provincia modo vir omni dignitate ornatissimus, L. Torquatus, magnis rebus gestis me referente ab senatu imperator est appellatus, unde his paucis annis C. n. Dolabellae, C. Curionis, M. Luculli iustissimos triumphos vidimus, ex ea te imperatore nuntius ad senatum adlatus est nullus; ab altero adlatae litterae, recitatae, relatum ad senatum. 45. Di immortales! idne ego optarem ut inimicus meus ea qua nemo umquam ignominia notaretur, ut senatus is qui in eam iam benignitatis consuetudinem venit ut eos qui bene rem publicam gesserint novis honoribus adficiat et numero dierum et genere verborum, huius unius litteris nuntiantibus non crederet, postulantibus denegaret?

beleekkel” – m ondja ő – „ a sziklákat váladékkal, gennyel és fekete vérrel behintve”.

44. Egyáltalán nem viseltem volna el nehezen, ha így történt volna, de hát az ilyen emberi dolog lenne. M. Marcellus is, aki három alkalommal volt consul, ez a kiváló erényű, istenfélő, katonai dicsőségnek örvendő férfiú szintén tengerbe veszett. Ő a zonban erényes életének köszönhetően dicsőségben és tiszteletben még mindig tovább él. Azt a ha lált, a melyben neki volt része, a so rs végzésének kell tekintenünk és nem büntetésének. Mi tehát a bűn? Mi a büntetés? Mire való a közsiklák? Mire a keresztek? Megmutatom. A római nép tartományaiban két vezér van, sereg áll rendelkezésükre, „győztes fővezérnek” kiáltják ki őket; ám egyiküket saját bűneinek és álnokságainak tudata a nyira fékevesztetté tette, hogy abból a tartományból, amely az összes többi közül a legtöbb alkalmat szolgáltatva a diadalmenet tartására, egyetlen levelet sem mert küldeni a senatusnak. E provinciabeli ténykedése után Lucius Torquatust, ezt a minden méltósággal kitüntetett férfit, miután nagy tetteket vitt véghez, az én előterjesztésem alapján a senatus ugyancsak imperátor címmel ruházta fel. Ez volt az a hely, ahonnan néhány évvel ezelőtt Cn. Domitium, C. Curiót, M. Lucullust láttuk a lehető legjogosabb diadalmenetben visszatérni láttuk, s te eből a provinciából nem küldtél imperatorságod ideje alatt egyetlen jelentést sem a senatusnak? A másik küldött ugyan jelentéseket, fel is olvasták, a senatus meg is tárgyalta őket. 45. De istenemre! Nem tudom, kívánhattam volna-e valaha is, hogy ellenségemet olyan nagy gyalázzal sújtsák, mint előtte még senkit sem, és hogy a senatus, amely nagylelkű szokásához híven azokat, akik az állam érdekében helyesen cselekedtek, mind az ünnepnapok számát, mind a háttérzetek megfogalmazását tekintve, addig nem ismert, tiszteletadásokban részesítette, akkor egyedül ennek az egynek a jelentéseit ne fogadja el, és az ő követeléseit utasítsa vissza?

XX. His ego rebus pascor, his delector, his perfruor, quod de vobis hic ordo opinatur non secus ac de acerrimis hostibus, quod vos equites Romani, quod ceteri ordines, quod cuncta civitas odit, quod nemo bonus, nemo denique civis est, qui modo se civem esse meminerit, qui vos non oculis fugiat, auribus respuat, a nimo a spernetur, recordatione denique ipsa consulatus vestri perhorrescat. 46. Haec ego semper de vobis expetivi, haec optavi, haec precatus sum; plura etiam acciderunt quam vellem; nam ut amitteretis exercitum, numquam me hercule optavi. Illud etiam accidit praeter optatum meum, sed valde ex voluntate. Mihi enim numquam venerat in mentem furorem et insaniam optare vobis inquam incidistis. Atqui fuit optandum. Me tamen fugerat deorum immortalium has esse in impios et consceleratos poenas certissimas. Nolite enim ita putare, patres conscripti, ut in scaena videtis, homines consceleratos impulsu deorum terri furialibus tædis ardentibus; sua quemque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate ac mente deturbat; hae sunt impiorum furiae, hae flammae, hae faces. 47. Ego te non vaecordem, non furiosum, non mente captum, non tragico illo Oreste aut Athamante dementiorem putem, qui sis a usus primum facere—nam id est caput—deinde paulo ante Torquato, sanctissimo et gravissimo viro, premente confiteri te provinciam Macedoniam, in quam tantum exercitum transportasses, sine ullo milite reliquisse? Mitto de amissa maxima parte exercitus; sit hoc infelicitatis tuae; dimittendi vero exercitus quam po-

XX. Micsoda elégtétel ez nekem, ebben lelem örömömet, ezt élvezem, mert a senatusi rend úgy vélekedik felőletek, mint legádázabb ellenségiről, s mert a római lovagok, az összes többi rend, egyszóval az egész város utál benneteket, s mert nincsen egyetlen becsületes ember, sőt még egy polgár sem, ha tudatában van polgári mivoltának, aki ne kerülne el titeket, hogy ne kelljen emlékeznie consulságotok borzalmára. 46. Bizony, én m indig ezeket kívántam nektek, ezeket óhajtottam, ezért imádkoztam; de még több is történt, mint amit szerettem volna, mert, hogy a sereget elveszítsétek, azt, istenemre mondom, soha sem óhajtottam. De még egy dolog történt kívánságomon felül, bár ez nagyon is egybevág reményeimmel. Nekem sosem jutott volna eszembe, hogy ilyen őrült esztelenséget kívánjak, mint a milyenbe ezek az emberek beleestetek. Mindazonáltal élt bennem ez a vágy; csak elkerülte figyelmemet, hogy a halhatatlan isteneknek ez a legbiztosabb büntetése az istentelen bűnösökkel szemben. Nem úgy kell ezt képzelnetek, tisztelt atyák, ahogyan színpadon látjátok, hogy a bűnös embereket az istenek ösztönzésére a fúriák lángoló fáklái tartják rettegésben; kit-kit a maga álnoksága, gyalázatos tette, a magvakmerősége foszt meg a józan esztől és értelmétől. Valójában ezek az istentelenek igazi fúriái, ezek a valódi lángok, ezek a valódi fáklák. 47. És még ne tartsalak téged bolondnak, örültnek, elborult agyúnak, esztelenebbnek annál a tragédiabéli Oresztesnél vagy Athamasznál, téged, aki először is meg merésztetted cselekedni – mert ez a fő – majd kevéssel utána Torquatusnak, ennek az igen tekintélyes és tiszta életű férfinak a nyomására be is ismerni, hogy Macedóniát, azt a tartományt, amelybe akkora sereget szállítottál át, egyetlen katona nélkül hagytad magára? Nem beszélek a hadsereg nagyobb részének az elvesztéséről, ezt tulajdonítsd a téged érő szerencsétlenségnek; de a sereg elbocsátására milyen okot tudsz felhozni? Miféle felhatalmazásod

tes adferre causam? quam potestatem habuisti, quam legem, quod senatus consultum, quod ius, quod exemplum? Quid est aliud furere? non cognoscere homines, non cognoscere leges, non senatum, non civitatem? Cruentare corpus suum leve est; maior haec est vitae, famae, salutis suae volneratio. 48. Si familiam tuam dimisisses, quod ad neminem nisi ad ipsum te pertineret, amici te constringendum putarent; praesidium tu rei publicae, custodiam provinciae iniussu populi Romani senatusque dimisisses, si tuae mentis compos fuisses?

XXI. Ecce tibi alter effusa iam maxima praeda quam ex fortunis publicanorum, quam ex agris urbibusque sociorum exhauserat, cum partim eius praedae profundae libidines devorassent, partim nova quaedam et inaudita luxuries, partim etiam in illis locis ubi omnia diripuit emptiones ad hunc Tusculani montem exstruendum; cum iam egeret, cum illa eius intermissa intolerabilis aedificatio constitisset, se ipsum, fascis suos, exercitum populi Romani, numen interdictumque deorum immortalium, responsa sacerdotum, auctoritatem senatus, iussa populi Romani, nomen ac dignitatem imperi regi Aegyptio vendidit. 49. Cum finis provinciae tantos haberet quanta voluerat, quanta optarat, quanta pretio mei capitis periculoque emerat, eis se tenere non potuit; exercitum eduxit ex Syria. Qui licuit extra provinciam? Praebuit se mercennarium comitem regi Alexandrino. Quid hoc turpius? In Aegyptum venit, signa contulit

volt erre, milyen törvény, milyen senatusi határozat alapján, milyen jogen, milyen példára cselekedted ezt? Mi az esztelenség, ha nem ez: nem ismerni az embereket, nem ismerni a törvényeket, a senatust, a várost? Az, hogy valaki megcsonkítja a saját testét? Az könnyű dolog; nagyobb dolog azonban saját életén, hírnevén, jólétén ejteni sebet. 48. Ha a házadnépét kergetted volna el, a mi senki másra nem tartozik csak rád, a barátaid már akkor is úgy vélték volna, hogy meg kell kötniük. Vajon ha eszednél lettél volna, elbocsátottad volna-e a római nép és a senatus parancsa nélkül az állam oltalmát, a tartomány véderejét?

XXI. Nézd, a hasonmásod máris elpazarolta azt a hatalmas zsákmányt, amelyet az adóbérlők vagyonából, a szövetségesek földjeiről és városaiból harácsolt össze, elnyelte mindezt részben kielégíthetetlen élvhajhászása, részben egy új, eddig még nem is hallott fényűző életmódja, részben az a vásárlása, amelyet az általa már korábban teljesen kifosztott helyeken is folytatott, hogy így emelje fel ezt a tusculanumi hegyet. Mikor már hűjával volt a pénznek, a mikor az elviselhetetlen építkezése félbehagyottan állt, és el is adta már Egyiptom királyának saját magát, consuli hatalmának jelvényeit, a római nép hadseregét, a hahatatlan istenek a karatát és tiltásait, a papok válaszait, a senatus tekintélyét, a római nép rendelkezéseit, a birodalom nevét és méltóságát. 49. Jóllehet provinciájának határai olyan nagyok voltak, amilyen nagynak csak akarta, amilyen nagyoknak csak kívánta, a mekkorát az én fejemen s éltem veszélyeztetése árán vásárolt meg, mégsem tudta magát ezen határok között megtartani, és seregét kivezette Szíriából. Hogyan hagyhatta el vele tartományát? Úgy, hogy felkínálta magát mint zsoldost és kísértőt az alexandriai királynak. Mi van ennél szegényletesebb? Egyiptomba ment, megütközött az alexandriaiakkal. Ezt a háborút ugyan mi-

cum Alexandrinis. Quando hoc bellum aut hic ordo aut populus suscepit? Cepit Alexandria. Quod id aliud expectamus a furore eius nisi ut ad senatum tantis de rebus gestis litteras mittat? 50. Hic si mentis esset suae, nisi poenas patriae disque immortalibus eas quae gravissimae sunt furore atque insania penderet, ausus esset—mitto exire de provincia, e ducere exercitum, bellum suum sponte gerere, in regnum iniussu populi Romani aut senatus accedere, quae cum plurimae leges veteres, tum lex Cornelia maiestatis, Iulia de pecuniis repetundis planissime vetat? Sed haec omitto; ille si non acerrime fureret, auderet, quam provinciam P. Lentulus, a micissimus huic ordini, cum et auctoritate senatus et sorte haberet, interposita religione sine ulla dubitatione deposuisset, eam sibi adsciscere, cum, etiam si religio non impediret, mos maiorum tamen et exempla et gravissimae legum poenae vetarent?

XXII. 51. Et quoniam fortunarum contentionem facere coepimus, de reditu Gabini omittamus, quem, etsi sibi ipse praecidit, ego tamen ut videam hominis exspecto; tuum, si placet, reditum cum meo conferamus. Ac meus quidem is fuit ut a Brundisio usque Romam agmen perpetuum totius Italiae viderit. Neque enim regio ulla fuit nec municipium neque praefectura aut colonia ex qua non ad me publice venerint gratulatum. Quid dicam adventus meos, quid effusiones hominum ex oppidis, quid concursus ex agris patrum familias

kor hagyta jóvá akár ez a rend, akár a nép? Elfoglalta Alexandriát. Mi mást várhattunk volna ettől az őrülttől, ha csak nem azt, hogy tetteiről jelentést küldjön a senatusnak? 50. Ez a személy, ha eszénél lett volna, és ha nem fizetett volna meg már őrülségével és esztelenségével az állam és a hlatatlan istenek ellen elkövetett lehető legsúlyosabb bűnök miatt, akkor meg merte volna-e tenni –nem azt mondom, hogy eltávozzon tartományából–, hanem hogy kivezérelje onnan hadseregét, saját elhatározásából háborút viseljen, a nép vagy a senatus engedélye nélkül bevonuljon egy királyságba, a mit egyrészt a legtöbb régi törvény, másrészt egy a felségsértésről szóló Cornelius- és egy a zsarolással kapcsolatos Iulius-féle törvény is a legvilágosabban megtilt. Ám mindezeket mellőzőm, mert ha Gabinius nem dühöngött volna olyan vadul, akkor merészelte volna-e, hogy lemondjon arról a tartományról, amelyről P. Lentulus, ezen rendnek legjobb barátja, jöllehet ez a terület a senatus határozata értelmében és sorsolás révén is neki jutott, miután vallási kifogást emeltek ellene, tétozáás nélkül lemondott, a mikor, ha maga a va llás nem akadályozta is, de az ősök erkölcsei, a példák és a törvények súlyos büntetései tiltották az ilyet?

XXII. 51. És mivel már belefogtunk kettőnk sorsának összehasonlításába, ezért itt most nem beszélek Gabinius visszatéréséről – amelytől ő ugyan megfosztotta magát, én mégis arra várok, hogy meglássam itthon a képét – így hát vessük össze a te visszatérésedet az enyémmel. Az enyém ugyanis olyan volt, hogy Brundisiumtól egészen Rómaig egész Itália véget nem érő sorban volt a szemlélője. Nem volt ugyanis egyetlen vidék, egyetlen municipium, egyetlen praefectura vagy colonia sem, a honnan ne jöttek volna, hogy engem hivatalosan üdvözljenek. Mit mondjak arról, hogyan érkeztem meg az egyes városokba, miként áradtak ki eléem az emberek s a családapák, akik odahagyták földjeiket feleségestől, gyermekes-

cum coniugibus ac liberis, quid eos dies qui quasi deorum immortalium festi atque sollemnes apud omnes sunt adventu meo redituque celebrati? 52. Vnus ille dies mihi quidem immortalitatis instar fuit quo in patriam redii, cum senatum egressum vidi populumque Romanum universum, cum mihi ipsa Roma prope convolsa sedibus suis ad complectendum conservatorem suum progredi visa est. Quae me ita accepit ut non modo omnium generum, aetatum, ordinum omnes viri ac mulieres omnis fortunae ac loci, sed etiam moenia ipsa viderentur et tecta urbis ac templa laetari. Me consequentibus diebus in ea ipsa domo qua tu me expuleras, quam expilaras, quam incenderas, pontifices, consules, patres conscripti collocaverunt mihi, quod ante me nemini, pecunia publica aedificandam domum censuerunt. 53. Habes reditum meum. Confer nunc vicissim tuum, quando quidem amisso exercitu nihil incolume domum praeter os illud tuum pristinum rettulisti. Qui primum qua veneris cum laureatis tuis lictoribus quis scit? Quos tu Maeandros, dum omnes solitudines persequeris, quae deverticula flexionesque quaesisti? quod te municipium vidit, quis amicus invitavit, quis hospes aspexit? Nonne tibi nox erat pro die, solitudo pro frequentia, caupona pro oppido, non ut redire ex Macedonia nobilis imperator sed ut mortuus infamis referri videretur?

XXIII. Romam vero ipsam, o familiae non dicam Calpurniae sed Calventiae, neque huius urbis sed Placentini municipi, neque paterni generis sed braccatae cognationis

től? Miért beszéljek azokról a napokról, amelyeket az én visszatérésem és megérkezésem alkalmából mindenki úgy ült meg, mint a halhatatlan istenek örömnepét? 52. Számomra egyet jelentett a halhatatlansággal ez a nap, amikor visszatértem hazámba, amikor láttam elém kivonulni a senatust és az egész római népet, s amikor úgy tűnt nekem, hogy szinte maga Róma jött elém házaiból, hogy átölelje megmentőjét. Úgy fogadtak engem, hogy úgy látszott: nem csak bármilyen származású, korú, rangú férfiú és nő, akármilyen volt is a sorsa és helyzete, hanem még maguk a város falai, házai és templomai is ujjongtak. A rákövetkező napokon engem ugyanabban a házban helyeztek el a pontifexek, a consulok és a senatorok, ahonnan te űztél ki engem, s amelyet te fosztottál ki, gyújtottál fel, és még a zt is meg szavazták, hogy nekem közpénzen házat építsenek, a mit azelőtt még senkivel sem tettek meg. 53. Előtted van most az én visszatérésem, és most párhuzamosan vesd össze a tiéddel, mikor te, miután elveszítetted a seregedet, semmit mást sem hoztál épségben haza, kivéve régi ábrázatodat. Először is ki tudja, hogy milyen útvonalon is érkezted babérral koszorúzott hivatalszolgáid kíséretében? Milyen kanyargós utakat, milyen görbe mellékösvényeket is választottál ki, miközben mindenfelé elhagyott helyek után kutakodtál? Melyik municipium látott téged? Milyen barát hívott meg magához? Ki ismert el téged vendég gyanánt? Vajon nem az éjszaka szolgált számodra nappalként, a magány társaságként, a kocsmá városként? Nem úgy látszott, mintha egy dicső fővezér tért volna vissza Macedoniából, hanem mintha egy rossz hírű halottat szállítának.

XXIII. Nos, hogy milyen módon léptél be te magába Rómába, ó te, aki nem mondom, hogy a Calpurnius, hanem a Calventius család szégyeneként, nem is Rómának, hanem Placentia municipiumának, nem is atyai nemzetségednek, hanem anyai ági rokonságodnak is a

dedecus! quem ad modum ingressus es? quis tibi non dicam horum aut civium ceterorum sed tuorum legatorum obviam venit? 54. Mecum enim L. Flaccus, vir tua legatione indignissimus atque eis consiliis quibus mecum in consulatu meo coniunctus fuit ad conservandam rem publicam dignior, mecum fuit tum cum te quidam non longe a porta cum lictoribus errantem visum esse narraret; scio item virum fortem in primis, belli ac rei militaris peritum, familiarem meum, Q. Marcium, quorum tu legatorum opem in proelio imperator appellatus eras cum longe afuisses, adventu isto tuo domi fuisse otiosum. 55. Sed quid ego enumero qui tibi obviam non venerint? quin dico venisse paene neminem ne de officiosissima quidem natione candidatorum, cum volgo essent et illo ipso et multis ante diebus admoniti et rogati? Togulae lictoribus ad portam praesto fuerunt; quibus illi acceptis sagula reiecerunt, catervam imperatori suo novam praebuerunt. Sic iste a tanto exercitu tantae provinciae triennio post Macedonicus imperator in urbem se intulit ut nullius negotiatoris obscurissimi reditus umquam fuerit desertior. In quo me tamen, qui esset paratus ad se defendendum, reprehendit. Cum ego eum Caelimontana introisse dixissem, sponsione me in Esquilina introisset homo promptus lacessivit; quasi vero id aut, ego scire debuerim aut vestrum quisquam audierit aut ad rem pertineat qua tu porta introieris, modo ne triumphali, quae porta Macedonicis semper pro con-

szennyfoltja vagy? Ki jött ki eléd, melyik senator, vagy melyik polgár a többiek közül, ezt már nem is említem, hanem a te kormányzósági kíséroid közül? 54. L. Flaccus ugyanis, akihez egyáltalán nem is illett volna, hogy legatusod legyen, annál is inkább, mert consulságom idején mellém csatlakozott az állam megmentése érdekében, akkor ő éppen velem volt, a mikor valaki azt mesélte, hogy látott téged, amint a kaputól nem messze hivatalszolgáiddal kóboroltál. Ugyancsak tudom, hogy kiváltképp derék, a háborúban és a katonai dolgokban jártas férfiú, közeli barátom, Q. Marcius – ennek a két legatusnak a sikere révén kiáltottak ki téged imperatornak a csatában, noha te messze voltál – ekkor, érkezéskor ő nyugodtan ült otthonában. 55. De hát miért soroljam azokat, akik nem jöttek eléd, aki elé, mondom, szinte senki nem jött ki, még a hivatalra pályázók igen buzgó tömegéből sem, jöllehet azon a napon is, és már sok nappal korábban is szélteben-hosszában figyelmeztették és kérelték őket. A polgári tógácskák már a városkapuban oda voltak készítve hivatalszolgáid számára: miután ezeket kézhez kapták, köpenyecskéiket eldobták, és így szolgáltatnak újszerű kíséretet imperatoruknak. Úgy tért tehát vissza a városba egy Macedonicus melléknévre hivatkozó fővezér, a ki egy erős had seregnek egy fontos provinciában három éven át állt az élén, hogy még soha, a legalávalóbb kereskedőnek sem volt magányosabb a visszatérése. Mindazonáltal ezzel kapcsolatban még ő, aki mindig készen áll a védekezésre, rótt meg engem azért, mert azt mondtam, hogy a Caecilimontana kapun lépett a városba; majd azzal zaklatott, hogy fogadjunk: ő az Esquilinán át lépett be a városba. Mintha azt akár nekem tudnom kellett volna, vagy közölte bárki is hallotta volna, vagy az ügyszökhöz bármi köze is lenne annak, hogy te melyik kapun léptél be a városba, ha csak az nem, hogy nem a Győzelmi kapun, amely mindig nyitva állott a Macedóniából consulként érkezők előtt? Egyedül te vagy olyan, aki consuli

sulibus ante te patuit; tu inventus es qui consulari imperio praeditus ex Macedonia non triumphares.

XXIV. 56. At audistis, patres conscripti, philosophi vocem. Negavit se triumphi cupidum umquam fuisse. O scelus, o pestis, o labes! Cum exstinguebas senatum, vendebas auctoritatem huius ordinis, addicebas tribuno pl. consulatuum tuum, rem publicam evertebas, prodebas caput et salutem meam una mercede provinciae, si triumphum non cupiebas, cuius tandem te rei cupiditate arsisse defendes? Saepe enim vidi qui et mihi et ceteris cupidiores provinciae viderentur triumphi nomine tegere atque celare cupiditatem suam. Hoc D. Silanus consul in hoc ordine, hoc meus etiam conlega dicebat. Neque enim quisquam potest exercitum cupere aperteque petere, ut non praetextat cupiditatem triumphi. 57. Quod si te senatus populusque Romanus aut non appetentem aut etiam recusantem bellum suscipere, exercitum ducere coegisset, tamen erat angustia nimis atque demissi iusti triumphi honorem dignitatemque contemnere. Nam ut levitatis est inanem aucupari rumorem et omnis umbras etiam falsae gloriae consecrari, sic est nimis lucem splendoremque fugientis iustam gloriam, qui est fructus verae virtutis honestissimus, repudiare. Cum vero non modo non postulante atque cogente sed invito atque oppresso senatu, non modo nullo populi Romani studio sed nullo ferente suffragium libero, provincia tibi ista manupretium fuerit eversae per te et perditae civitatis, cumque omnium tuorum scelerum haec pactio

hatalommal volt felruházva, s Macedóniából visszatérve nem tartott diadalmenetet.

XXIV. 56. Ti viszont, tisztelt atyák, hallottátok ennek a filozófusnak a kijelentését. Tagadta, hogy valaha is vágyott volna diadalmenetre. Ó, te maga a bűn, te dögvész, te szennyfolt, amikor megsemmisítetted a senatust, amikor áruba bocsátottad ennek a rendnek a tekintélyét, amikor a consulságodat odaadtad egy néptribunusnak, akkor a z állam rendjét forgattad fel, a mikor ped ig fejemet és életemet k iszolgáltattad eg y t artomány á ráért, a kkor, ha n em vágytál diadalmenetre, ugyan mivel védekezel, hogy mi után is égtél a vágytól? Gyakran láttam ugyanis, hogy azok, akik felettébb fenték fogukat egy provinciára, a diadalmenet címkéje alá rejtették kívánságukat. Ezt mondta D. Silanus, a sena tusi rendből való consul, és maga az én társam is ezt hangoztatta. És bizony senki sem áhítozik és nem törekedhet nyíltan hadsereg után anélkül, hogy a diadalmenet utáni vágy ne szolgálna neki ürügyül. 57. És még ha a sena tus és a római nép akár szándékozik, akár vonakodásod ellenére rákényszerített volna is téged arra, hogy háborúba kezdj és hadsereget vezess, a kkor is korlátolt és a lacsonyrendű gondolkozás jele lett volna a jogos diadalmenet tisztességét és méltóságát megvetned. Mert ahogyan könnyelműség az üres hírnév után vágyakozni, és a hamis dicsőség valamennyi árnyát hajszolni, ugyanúgy gyenge lélekre vall visszautasítani a fényes ragyogást és a jogos dicsőséget, a mely a z igazi erény lehető legtiszteletreméltóbb jutalma. I gazából, mivel a senatus nemcsak hogy nem követelte, de még csak meg sem próbálta kikényszeríteni a t artományi megbízást, ha nem egyenesen a karata ellenére és nyomás alatt cselekedett, nem is csupán a római nép támogatása nélkül, hanem minden szabad ember szavazatát nélkülözve, ezért ekképp lett tehát a tiéd ez a provincia, mintegy annak

exstiterit ut, si tu totam rem publicam nefariis latronibus tradidisses, Macedonia tibi ob eam rem quibus tu velles finibus traderetur: cum exhauriebas aerarium, cum orbabas Italiam iuventute, cum mare vastissimum hieme transibas, si triumphum contemnebas, quae te, praedo amentissime, nisi praedae ac rapinarum cupiditas tam caeca rapiebat? 58. Non est integrum Cn. Pompeio consilio iam uti tuo; erravit enim; non gustarat istam tuam philosophiam; ter iam homo stultus triumphavit. Crasse, pudet me tui. Quid est quod confecto per te formidolosissimo bello coronam illam lauream tibi tanto opere decerni volueris a senatu? P. Servili, Q. Metelle, C. Curio, L. Afrani, cur hunc non audistis tam doctum hominem, tam eruditum, prius quam in istum errorem induceremini? C. ipsi Pomptino, necessario meo, iam non est integrum; religionibus enim susceptis impeditur. Ostultos Camillos, Curios, Fabricios, Calatinos, Scipiones, Marcellos, Maximos! o amentem Paulum, rusticum Marium, nullius consili patres horum amborum consulum, qui triumpharint!

XXV. 59. Sed quoniam praeterita mutare non possumus, quid cessat hic homullus, ex argilla et luto fictus Epicurus, dare haec praeclara praecepta sapientiae clarissimo et summo imperatori genero suo? Fertur ille vir, mihi crede, gloria; flagrat, ardet cupiditate iusti et magni triumphi. Non didicit eadem ista quae tu. Mitte ad eum libellum et, si iam ipse coram congregari poteris, meditare quibus verbis incensam illius

béréként, hogy felforgattad és tönkretetted a várost, és az lett összes bűnöd kialkudott ellenszolgáltatása, hogy ha az egész államot bűnös rablók kezébe átjátsszod, akkor azért neked juttatják Macedóniát az általad megszabott határok között. Mivel azonban te kiaspasztottad a kincstárat, Itáliát pedig megfosztottad ifjú fiaitól, s mivel szörnyű tél idején keltél át a tengeren, akkor ha már a diadalmenetet megvetted, te esztelen rabló, mi más, ha nem a zsákmányszerzés és a rablások utáni vak vágy ragadott el téged? 58. Nem teheti már meg Cn. Pompeius, hogy a te tanácsoddal éljen. Tévedett ugyanis, sohasem kóstolt bele a te filozófiádba: már háromszor tartott diadalmenetet, a bolond ember. Crassus, szívenkezem miattad is: mi ilyen dolog az, hogy miután befejeztél egy rettenetes háborút, oly nagyon igyekszel a zón, hogy a senatus szavazza meg neked a babér koszorút? P. Servilius, Q. Metellus, C. Curio, L. Afranius, ti miért nem hallgattok erre a tanult és kiművelt emberre, mielőtt ebbe a hibába beleesetek volna? Barátom, C. Pomptinus számára sem áll már fenn a lehetőség, mert a magára vállalt vallási kötelességek megakadályozzák benne. Ti bolond Camillusok, Curiusok, Fabriciusok, Calatinusok, Scipiók, Marcellusok, Maximusok! Te esztelen Paulus, s Marius, te paraszt, ezen kétféleképpünk félkegyelmű a pái, kik diadalmenetet tartottatok.

XXV. 59. Mivel azonban az elmúlt dolgokat nem tudjuk megváltoztatni, miért késlekedik ez az emberke, ez az agyagból és sárból összegyúrt Epikurosz, a bölcsességnek ezen nagyszerű előírásait a híres és hatalmas fővezérnek, saját vejének átadni? Hidd el nekem, hogy azt a férfiút a dicsőségvágy ragadja magával; a megérdemelt, nagy diadalmenet utáni vágytól lángol és ég. Nem ugyanazokat a filozófiai nézeteket tanulta, mint te. Küldj neki egy könyvecskét, és ha majd alkalmad lesz vele személyesen is találkozni, fontold meg, hogy mi-

cupiditatem comprimas atque restinguas. Valebis apud hominem volitantem gloriae cupiditate vir moderatus et constans, apud indoctum eruditus, apud generum socer. Dices enim, ut es homo factus ad persuadendum, concinnus, perfectus, politus ex schola: „quid est, Caesar, quod te supplicationes totiens iam decretae tot dierum tanto opere delectent? in quibus homines errore ducuntur, quas di neglegunt; qui, ut noster divinus ille dixit Epicurus, neque propitii cuiquam esse solent neque irati.” Non facies fidem scilicet, cum haec disputabis; tibi enim et esse et fuisse videbit iratos. 60. Vertes te ad alteram scholam; disseres de triumpho: „quid tandem habet iste currus, quid vincti ante currum duces, quid simulacra oppidorum, quid aurum, quid argentum, quid legati in equis et tribuni, quid clamor militum, quid tota illa pompa? Inania sunt ista, mihi crede, delectamenta paene puerorum, captare plausus, vehi per urbem, conspici velle. Quibus ex rebus nihil est quod solidum tenere, nihil quod referre ad voluptatem corporis possis. 61. Quin tu me vides qui, ex qua provincia T. Flamininus, L. Paulus, Q. Metellus, T. Didius, innumerabiles alii levitate et cupiditate commoti triumpharunt, ex ea sic redii ut ad portam Esquilinam Macedonicam lauream conculcarim, ipse cum hominibus quindecim male vestitis ad portam Caelimontanam sitiens pervenerim; quo in loco mihi libertus praeclaro imperatori domum ex hac die biduo ante conduxerat; quae vacua si non fuisset, in campo Martio mihi tabernaculum conlocassem. Nummus interea

lyen szavakkal is fojtsd el és oltsd ki a ben ne fellobbant vágyat. Neked ugyanis, mint mértékletes és állhatatos embernek, győzedelmeskedned kell egy dicsőségvágyától szárnyaló ember fölött, ahogy egy képzettnak a t anulatlannal sz emben, a hogy eg y a pósnak a v ejével szemben. Azt mondod majd neki, te, aki a meggyőzésre született, választékos beszédű, a filozófia iskolájában kicsiszolt ember vagy: „Miféle dolog ez, Caesar, hogy neked annyira kedvedre vannak a már oly sokszor el rendelt na pokig t artó ü nnepélyes há laadások? Ezek m eg- tévesztik az embereket, ezek az isteneket nem is érdeklik; ők – amint a m i i steni Ep ikurusunk m ondta – sem j óindulatúak, sem ha rago- sak n em sz oktak lenni sen kivel sz emben sem.” Természetesen n em fog hitelt adni neked, amikor ezeket mondod, mert látni fogja, hogy rád igenis haragszanak és haragudtak is az istenek. 60. Akkor te egy másik tanítással állsz majd elő, és a d iadalmenetről fogsz ér tekezni: „mire való ez a d iadalszekér, a szekér előtt megláncolt vezérek, a vá- rosok képmásai, mire az arany, az ezüst, mire a lovagló követkísérők és t ribunusok, mire a k atonák kiáltozásai, a z egész felvonulás? Hi á- bavalóságok ezek, c saknem g yerekjátékok, h idd el n ekem: a kárcsak tapsra vágyani, a városon végig vonulni, azt kívánni, hogy megbámul- janak. Ezek közül semmi sincs, ami állandó lenne, semmi, amit kap- csolatba lehetne hozni az érzéki gyönyörrel. 61. Miért nem engem te- kintesz példának, aki abból a provinciából, amely fölött T. Flaminius, L. Paulus, Q Metellus, T. Didius és még sokan mások üres dicsőség- vágytól indítatva, tartottak d iadalmenetet, úgy tér tem vissza, hogy az Esquilina-kapunál a macedoniai babérkoszorút eltapostam, és jó- magam t izenkét sz egényesen öltözött emb errel sz omjasan ér ke ztem meg a C aelimontana-kapuhoz. Ez en a h elyen ké t na ppal k orábban egyik felszabadított rabszolgám adott nekem bérbe egy házat, nekem, a dicsőséges fővezérnek, de ha ez az épület nem állt volna üresen, ak- kor a Ma rs-mezőn vertem v olna s átrat. E közben, C aesarom, m ivel

mihi, Caesar, neglectis ferculis triumphalibus domi manet et manebit. Rationes ad aerarium continuo, sicut tua lex iubebat, detuli, neque alia ulla in re legi tuae parvi. Quas rationes si cognoris, intelleges nemini plus quam mihi litteras profuisse. Ita enim sunt perscriptae scite et litterate ut scriba ad aerarium qui eas rettulit perscriptis rationibus secum ipse caput sinistra manu perfricans commurmuratus sit: „ratio quidem hercle apparet, argentum oichetai.” Hac tu oratione non dubito quin illum iam escendentem in currum revocare possis.

XXVI. 62. O tenebrae, o lutum, o sordes, o paterni generis oblite, materni vix memor! ita nescio quid istuc fractum, humile, demissum, sordidum, inferius etiam est quam ut Mediolanensi praecone, avo tuo, dignum esse videatur. L. Crassus, homo sapientissimus nostrae civitatis, specillis prope scrutatus est Alpibus ut, ubi hostis non erat, ibi triumphum causam aliquam quaereret; eadem cupiditate vir summo ingenio praeditus, C. Cotta, nullo certo hoste flagravisset. Eorum neuter triumphavit, quod alteri illum honorem conlega, alteri mors peremit. Inrisa est abs te paulo ante M. Pisonis cupiditas triumphandi, a qua te longe dixisti abhorrere. Qui etiam si minus magnum bellum gesserat, ut abs te dictum est, tamen istum honorem contemnendum non putavit. Tu eruditior quam Piso, prudentior quam Cotta, abundantior consilio, ingenio, sapientia quam Crassus, ea contemnis

semmire sem tartom a diadalmeneten szokásos hordozható állványt, az én pénzem nem hagyta el otthonomat és nem is fogja. A kincstárhoz azon nyomban benyújtottam az elszámolásomat, amint azt épp a törvényed elrendelte, de sem mi más dologban nem vetettem magam alá törvényednek. Hogy ha ezt az elszámolást megnézed, megérted, hogy senkinek sem volt nagyobb hasznára a filozófiai műveltség, mint nekem. Oly tudós és hozzáértő módon vannak megírva, hogy az írnok, aki őket a kincstárban elhelyezte, miután lemásolta a számlákat, fejét balkezével megvakarva, így morgott magában: „a számadás, istenemre bizony, világos, a pénz azonban nincs meg!” Nem kétlem, hogy ezzel a beszédeddel nem tudnád visszatartani a vejedet, amikor éppen fellép a diadalszekérre.

XXVI. 62. Ó, te sötét, sáros és mocskos lelkű személy! Ó te, aki szégyenletesen elfelejtetted apád nemzetségét, s az anyádéra is alig emlékszel! Erőtlen, nyomorúságos, igénytelen, sötét, alábbvaló alak még a nnál is, hogy méltónak tűnjél a mediolanumi kikiáltóhoz, a te anyai nagyapádhoz. L. Crassus, városunk legokosabb embere, az Alpokat szinte seb vizsgálóval kutatta végig, hogy ott, ahol nem is volt ellenség, valami okot találjon a diadalmenetre. Ugyanez a vágy hevítette a különösen tehetséges férfiút, C. Cottát, aki szintén nem lelt igazi ellenségre. Közülük egyik sem tartott diadalmenetet, mivel attól a megiszteléstől egyiket a hivataltársa, a másikat a halál fosztotta meg. Kevéssel előbb kigúnyoltad M. Piso epedezését egy diadalmenet után, és azt állítottad, hogy tőled ez nagyon messze áll. Ő azonban, még ha kevésbé nagy háborút viselt is, de mint te magad mondottad: ezt a megiszteltetést mégsem tartotta megvetendőnek. Te, aki műveltebb vagy Pisonál, okosabb Cottánál, s bővebben adott neked józan belátás, értelem és bölcsesség, mint Crassusnak, miért épp azokat vetnéd meg, amiket ők, a „filozófailag avatatlanok”

quae illi „i diotae”, ut tu appellas, praeclara duxerunt. 63. Quos si reprehendis quod cupidiorum laeuae fuerint, cum bella aut parva aut nulla gessissent, tu tantis nationibus subactis, tantis rebus gestis minime fructum laborum tuorum, praemia periculorum, virtutis insignia contemnere debuisti. Neque vero contempsisti, sis, licet ~~Them~~ ista sapientior, sed os tuum ferreum senatus convicio verberari noluisti. Iam vides—quoniam quidem ita mihi met fui inimicus ut me tecum compararem—et digressum meum et absentiam et reditum ita longe tuo praestitisse ut mihi illa omnia immortalem gloriam dederint, tibi sempiternam turpitudinem inflixerint. 64. Num etiam in hac cotidiana adsidua urbanaque vita splendorem tuum—, gratiam, celebritatem domesticam, operam forensem, consilium, auxilium, auctoritatem, sententiam senatoriam nobis aut, ut verius dicam, cuiquam es infimo ac despiciatissimo antelaturus?

XXVII. Age, se natus odit te—quod eum tu facere iure concedis—adfectorem ac perditorem non modo dignitatis et auctoritatis sed omnino ordinis ac nominis sui; videre equites Romani noli possunt, quo ex ordine vir praestantissimus et ornatissimus, L. Aelius, est te consule relegatus, plebs Romana perditum cupit, in cuius tu infamiam ea quae per latrones et per servos de me egeras contulisti; Italia cuncta exsecratur, cuius idem tu superbissime decreta et preces repudiasti. 65. Fac huius odii tanti ac tam universi periculum, si audes. In-

is, a hogyan őket nevezed, igen dicsőségesnek tartottak. 63. És ha már gáncsolod őket, amiért babérkoszorú után vágtyakoztak, noha vagy csekély jelentőségű háborút viseltek, vagy egyáltalán sem milyent sem, a kkor neked, miután a nnyi népet leigáztál, a nnyi nagytettet véghezvittél, a legkevésbé sem kellett volna megvetned fáradozásaid gyümölcsét, a kiállt veszélyek jutalmát, a bátorságodért járó kitüntetések. Valójában nem is vetetted meg, legyél bár bölcsebb Themistánál – ha nem csak azt nem akartad, hogy „pléh pofádat” a senatus szidalmával ostorozza. Már beláthatod tehát: – mivel voltam ma gammal szemben a nnyira el lenséges indulattal, hogy magamat összehasonlítsam veled – mind eltávozásom, mind a távollétem, mind visszatérésem oly messze felülmúlja a tiédet, hogy nekem mindezek halhatatlan dicsőséget szereztek, téged pedig örökké tartó gyalázattal sújtottak. 64. Vajon ezután is még ebben a mindennapi városi életben is elébe mered helyezni a te ragyogásodat, befolyásodat, közéleti helyzetedet, forumi tevékenységedet, tanácsodat, segítségedet, senatori tekintélyedet, véleményedet az enyémnek, vagy helyesebben szólva: akármely nyomorult vagy megvetett emberének?

XXVII. Nézd, a senatus gyűlöl téged – amit te magad is jogosnak ismersz el – mert nemcsak méltóságának és tekintélyének, ha nem még a nevének is tönkretevője voltál. A római lovagok nem nézhetik azt, hogy az ebből a rendből származó, igen kiváló és tisztelt férfiút, L. Aeliust consulságod idején száműzték. Pusztulásodat kívánja a római nép, amelynek vétkéül azt rovod fel, amit te tettél velem rablók és rabszolgák segítségével. Egész Itália átkoz téged, a miért határozatait és kéréseit a lehetőleg gögősebben elutasítottad. 65. Vállald fel a felelősséget, ha mered, ezért a hatalmas és általánosan fenyegető gyűlöletért! Emberemlékeztetői itt vannak ezek a ropant pompával és fénnel megszervezett ünnepi játékok, amilyenek

stant post hominum memoriam apparatissimi magnificentissimique ludi, quales non modo numquam fuerunt, sed ne quo modo fieri quidem posthac possint possum ullo pacto suspicari. Da te populo, committe ludis. Sibilum metuis? Vbi sunt vestrae scholae? Ne acclametur times? Ne id quidem est curare philosophi. Manus tibi ne adferantur? Dolor enim est malum, ut tu disputas; existimatio, dedecus, infamia, turpitudō: verba atque ineptiae. Sed de hoc non dubito; non audebit accedere ad ludos. Convivium publicum non dignitatis causa inibit, nisi forte ut cum P. Clodio, hoc est cum amoribus suis, cenet, sed plane animi sui causa: ludos nobis „idiotis” relinquet. 66. Solet enim in disputationibus suis oculorum et aurium delectationi abdominis voluptates anteferre. Nam quod vobis iste tantum modo improbus, crudelis, olim furunculus, nunc vero etiam rapax, quod sordidus, quod contumax, quod superbus, quod fallax, quod perfidiosus, quod impudens, quod audax esse videatur, nihil scitote esse luxuriosius, nihil libidinosius, nihil protervius, nihil nequius. 67. Luxuriam autem nolite in isto hanc cogitare. Est enim quaedam quae, quamquam omnis est vitiosa atque turpis, est tamen ingenuo ac libero dignior. Nihil apud hunc lautum, nihil elegans, nihil exquisitum—laudabo inimicum—quin ne magno opere quidem quicquam praeter libidines sumptuosum. Toreuma nullum, maximi calices, et ei, ne contemnere suos videatur, Placentini; exstructa mensa non conchyliis aut piscibus, sed multa carne subrancida. Servi sordidati ministrant, non nulli etiam senes; idem coquus,

nemcsak hogy egyáltalán nem voltak azelőtt, hanem el sem tudtam róluk képzelni, hogy ezután egyáltalán még lehetségesek lennének. Add át magadat a nép ítéletének, jelenj meg a játékokon. Vagy félsz, hogy kifütyülnek? Hová lettek a filozófiai tanulmányaid? Félsz, hogy bekiabálnak? Ezzel ugyan egy filozófusnak sem szabad törődnie. Félsz, hogy kezet emelnek rád? A fájdalom ugyanis rossz dolog filozófiai fejtegetéseid szerint; a közvélemény, a gyalázat, a rossz hír, a szégyen csak szóbeszéd és sem miség. De nincsen kétségem a felelől, hogy mégsem merészel megjelenni a játékokon. A nyilvános lakomára sem a rangja miatt fog el menni, ha csak azért nem, hogy P. C. Iodiuszal, vagyis „szerelmeivel” vacsorázzon együtt, ha nem azért, mert örömeit leli benne; a játékokat viszont ránk, a „filozófiában járatlanokra” hagyta, értekezéseiben ugyanis a gyomor nyújtotta élvezeteket elébe szokta helyezni a szemek és fülek szolgáltatta élvezeteknek. 66. Mivel róla már eddig megtudtuk, hogy kegyetlen, hogy még régen csak kis tolvaj volt, most már rabló, a ljas, gőgös, megátalkodott, csalárd, hitszegő, szemtelen, vakmerő, akkor tudnotok kell azt is, hogy senki sincs nála fényűzőbb, gyönyörhajhászbabb, alávalóbb, sem mirekelőbb. 67. Azt azonban, hogy benne ez lenne a valódi fényűzés, ne gondoljátok, van ugyanis egy válfaja a fényűzésnek – jóllehet mindegyik bűnös és szégyenletes –, amely mégis méltóbb egy szabad születésű emberhez. Bizony, nincsen ebben az emberben semmi előkelőség, választékosság – most meg is dicsérem ellenségemet – nincs otthonában semmi, amire sokat költene, az élvezethajhászáson kívül. Nincs semmiféle domborműves pohár, hanem csak hatalmas kelyhek, mégpedig Placentiából valók, nehogy úgy tűnjék, hogy megveti földjeit. A sztala nem holmi kicsi kagylókkal vagy hallal van megrakva, hanem nagy rakás kissé avas hússal. Szennyes öltözetű szolgák végzik a felszolgálást, közülük egynéhány már kivénült. Ugyanaz a személy a szakács és a kapus. Péknek,

idem atriensis; pistor domi nullus, nulla cella; panis et vinum a propola atque de cupa; Graeci stipati quini in lectis, saepe plures; ipse solus; bibitur usque eo dum de dolio ministretur. Vbi galli cantum audivit, avum suum revixisse putat; mensam tolli iubet.

XXVIII. 68. Di cet a liquis: „ unde haec t ibi n ota s unt?” Non me hercules contumeliae causa describam quemquam, praesertim ingeniosum hominem atque eruditum, cui generi esse ego iratus ne si cupiam quidem possum. Est quidam Graecus qui cum isto vivit, homo, vere ut dicam—sic enim cognovi—humanus, sed tam diu quam diu aut cum aliis est aut ipse secum. Is cum istum adolescentem iam tum hac dis i rata fronte vidisset, non fastidivit eius amicitiam, cum esset praesertim appetitus; dedit se in consuetudinem sic ut prorsus una viveret nec fere umquam ab eo discederet. Non apud indoctos sed, ut ego arbitror, in hominum eruditissimorum et humanissimorum coetu loquor. Audistis profecto dici philosophos Epicureos omnis res quae sint homini expetendae voluptate metiri; rectene an secus, nihil ad nos aut, si ad nos, nihil ad hoc tempus; sed tamen lubricum genus orationis adolescenti non acriter intellegenti et saepe praeceptis. 69. Itaque admissarius iste, simul atque audivit voluptatem a philosopho tanto opere laudari, nihil expiscatus est, sic suos sensus voluptarios omnis incitavit, sic ad illius hanc orationem adhinnivit, ut non magistrum virtutis sed

kamrának nyoma sincsen, a kenyér és a bor a szatócstól és hordóból van. A görögök ötösével nyomorognak a la komaasztal melletti heverőhelyeken, gyakran még többen is vannak, ő maga pedig egyedül heverészik ott. Addig isznak, amíg a hordó ki nem ürül. Amint meghallotta a k akasszót, a zt gondolja, hogy na gyapja kelt újból életre. Azután leszedeti az asztalt.

XXVIII. 68. Kérdezhetné valaki: honnan van neked tudomásod ezekről? Istenemre, nem azért írtam semmit le, hogy ezzel valakit is sz idalmazzak, k ülönösen olyan va lakit, a ki teh etséges és s művelt ember, ugyanis az ilyenfajta emberre, ha akarnék, sem tudnék haragudni. Van egy bizonyos görög, aki ezzel az emberrel együtt él, s aki, hogy az igazat megmondjam: kiművelt ember, így ismerem meg őt ugyanis, de csak addig, amíg mások társaságában vagy egymagában van. Ez a görög, amikor meglátta a fiatalembert, akinek homloka már a kkor is fenyegetni látszott a z i steneket, n em vetette meg Pi so ba rátságát, m ivelhogy a z i fjú k ülönösen körülrajongta őt; s annyira szoros kapcsolatba került vele, hogy ezután egyenesen vele együtt élt, és szinte sohasem távozott el mellőle. Nem tanulatlan emberek előtt beszélek, ha nem véleményem szerint a lehető le képzettebb és le gműveltebb e mberek gyülekezetében. Bi zonyára hallottátok már, hogy a z e pikureus filozófusok azokat a d olgokat, a melyekre a z em bernek él etében t örekednie kell, a gyönyörrel mérik. Hogy ez igaz-e vagy sem, az nem tartozik ránk, vagy ha igen, akkor ennek nem most van itt az ideje. De egy még nem eléggé éles elméjű fiatalember számára az ilyen fajta fennkölt megszólalás gyakran még veszélyes is lehet. 69. Így tehát ez a pa rázna csődör, mihelyt meghallotta, hogy a filozófus annyira dicsőíti a gyönyört, ezután már nem is kutakodott tovább: minden feltűzelte benne a gyönyört hajszoló érzékeket, s az ilyen beszédre úgy felnyerített, mintha abban véleménye alapján nem az

auctorem libidinis a se illum inventum arbitraretur. Graecus primo distinguere et dividere, illa quem ad modum dicerentur; iste „claudus,” quem ad modum aiunt, „pilam”, retinere quod acceperat, testificari, tabellas obsignare velle, Epicurum diserte dicere existimare. Dicit autem, opinor, se nullum bonum intellegere posse demptis corporis voluptatibus. 70. Quid multa? Graecus facilis et valde venustus nimis pugnax contra imperatorem populi Romani esse noluit.

XXIX. Est autem hic de quo loquor non philosophia solum sed et iam ceteris studiis quae fere Epicureos neglegere dicunt perpolitus; poema porro facit ita festivum, ita concinnum, ita elegans, ut nihil fieri possit a rutilius. In quo reprehendat eum licet, si qui volet, modo leviter, non ut improbum, non ut audacem, non ut impurum, sed ut Graeculum, ut adsentatorem, ut poetam. Devenit autem seu potius incidit in istum eodem deceptus supercilio Graecus atque advena quo tot sapientes et tanta civitas. Revocare se non poterat familiaritate implicatus et simul inconstantiae famam verebatur. Rogatus, invitatus, coactus ita multa ad istum de ipso quoque scripsit ut omnis libidines, omnia stupra, omnia cenarum conviviorumque genera, adulteria denique eius delicatissimis versibus expresserit, in quibus, si qui velit, possit istius tamquam in speculo vitam intueri; 71. ex quibus multa a multis et lecta et audita recitarem, ne verer ne hoc ipsum genus orationis quo nunc utor ab huius loci

erény tanítómesterét, hanem a kéj előmozdítóját találta volna meg. A görög először elhatárolódott és igyekezett kiemelni a tanítás lényegét. A tanítvány azonban, ahogy mondják, mint „sánta a megszerzett labdát”, megtartotta, amit sikerült elkapnia, azt tartotta igaznak, arra a karta ráütni a maga pecsétbélyegét, s k ijelentette, hogy Epikurusz jól beszél. S még azt is mondja: semmi jót nem tud elképzelni, ami nélkülozi a testi gyönyört. 70. Minek többet mondani? A könnyed és bájos görög nem akart a római nép senatorával szemben túlzottan vitatkozni.

XXIX. Ez a görög egyébként, akiről most beszélek, nemcsak a filozófiában, ha nem olyan más területeken is igen művelt, a melyekre – mint mondják – a többi epikureus kevés figyelmet fordít. A költészetet olyan ünnepélyesen, olyan kiváló ízléssel, olyan tetszetős stílusban műveli, hogy senki sem lehet nála ötletesebb. Ha valaki akarná, megfeddhetné, de csak enyhén: nem azért, mert tisztátalan, becsstelen, arcátlan, hanem azért, mert egy görögöcske, mert hízelgő, mert költő. A görög jövevény tehát Pisóhoz szegődött, vagy inkább véletlenül éppen rátalált, mert őt is becsapta ugyanaz a szemöldök, mely már anynyi bölcslet és egy ilyen nagy várost is félrevezetett. Visszakozni pedig már nem tudott, mivel már baráti viszonyba bonyolódott vele, és félt attól is, hogy állhatatlanság hírébe keveredik. Kérlelésre, felszólításra, kényszerítésre olyan sok mindent összeírt ez a görög neki magáról Pisóról is, hogy annak minden féktelen vágyakozását, minden szennyes kicsapongását, lakomái és összejövetelei minden nemét és még paráználkodásait is elragadó versekben adta elő. Ezekben, ha akarja, bárki megfigyelhetné, mintegy tükörbe nézve, Pisónak az életét. 71. Ezekből sok olyat felolvasnék, amit sokan olvastak és hallottak már, ha nem félnék attól, hogy az ékesszólás ezen fajtája, amellyel most élek, elűt en nek a helynek a szellemétől; eg yszersmind sz erzőjüket

more abhorreret; et simul de ipso qui scripsit detrahi nihil volo. Qui si fuisset in discipulo comparando meliore fortuna, fortasse austerior et gravior esse potuisset; sed eum casus in hanc consuetudinem scribendi induxit philosopho valde indignam, si quidem philosophia, ut fertur, virtutis continet et officii et bene vivendi disciplinam; quam qui profitetur gravissimam sustinere mihi personam videtur. 72. Sed idem casus illum ignarum quid profiteretur, cum se philosophum esse diceret, istius impurissimae atque intemperantissimae pecudis caeno et sorribus inquinavit. Qui modo cum res gestas consulatus mei conlaudasset, quae quidem conlaudatio hominis turpissimi mihi ipsi erat paene turpis, „non illa tibi,” inquit, „invidia nocuit sed versus tui.” Nimis magna poena te consule constituta est sive malo poetae sive libero. „Scripsisti enim: Cedant arma togae.” Quid tum? „Haec res tibi fluctus illos excitavit.” At hoc nusquam opinor scriptum fuisse in illo elogio quod te consule in sepulcro rei publicae incisum est: „VELITIS IVBEATIS VT, QVOD M. CICERO VERSVM FECERIT,” sed „QVOD VINDICARIT.”

XXX. 73. Verum tamen, quoniam te non Aristarchum, sed Phalarin grammaticum habemus, qui non notam apponas ad malum versus, sed poetam armis persequare, scire cupio quid tandem in isto versu reprehendas: „Cedant arma togae.” „Tuae dicis,” inquit, „togae summum imperatorem esse cessurum.” Quid nunc te, asine, litteras doceam? Non

sem áll szándékomban ócsárolni. Ha sz. erencsésebben választotta volna meg tanítványát, talán komolyabb és tekintélyesebb személy lehetett volna belőle. Azonban a véletlen őt erre az írásmódra vetette rá, mely igen méltatlan egy filozófushoz, amennyiben a filozófia, ahogyan mondják: az erény, a kötelesség és a helyes életmód tudománya, s aki ezzel foglalkozik az, nézetem szerint igen fontos szerepet vállal el. 72. Azonban ugyanaz a véletlen őt, aki nem tudta, mit is kell tennie, amikor azt állította magáról, hogy filozófus, bemocskolta ennek a tisztátalan és gátlástalan báromnak a szennyevel és piszkával. A mikor a consulságom idején véghezvitt jeles tetteimet méltatta, ez a dicséret – mivel egy rendkívül gyalázatos embertől jött, számomra szinte szégyenletes volt – így szólt: nem a gyűlölet volt az, ami ártott neked, hanem a verseid. Elég nagy büntetés volt az, amit consulságod alatt akár egy silány, akár pedig egy túl öszinte költőre kiróttál. „Azt írtad ugyanis – mondod te –: „hátráljanak meg a fegyverek a toga előtt.” No, és akkor? „Ez korbácsolta fel elled azokat a hullámokat” – így te. Én viszont azt gondolom, hogy ez sehol sem állott azon a feliraton, amely consulságod alatt az állam sírjára került, hogy: „HATÁROZZÁTOK ÉS RENDELJÉTEK EL, HOGY MEGBÜNTESSÉK M. CICERÓT, AMIÉRT EGY VERSET SZERZETT”, hanem az, hogy: „MERT MEGBÜNTETTE A BŰNÖSÖKET ...”.

XXX. 73. Minthogy azonban személyedben nem Aristarchus, hanem Phalaris a tanítónk, aki nem a rossz verset jelölöd meg, hanem a költőt üldöződ fegyverrel, ezért szeretném tudni, mi kivetni valót találsz ebben a sorban: „cedant arma togae” („Hátráljanak meg a fegyverek a toga előtt...”). Azt mondod ezzel, “hogy a te togád előtt még a legnagyobb fővezér is meg fog hátrálni”. Te számár, most tanítsalak meg olvasni? Ehhez nem szavakra, hanem egy husángra lenne szükség.

opus est verbis sed fustibus. Non dixi hanc togam qua sum amictus, nec arma scutum aut gladium unius imperatoris, sed, quia pacis est insigne et otio toga, contra autem arma tumultus atque belli, poetarum more tum locutus hoc intellegi volui, bellum ac tumultum paci atque otio concessurum. 74. Quaere ex familiaritate tuo Graeco illo poeta; probabit genus ipsum et agnoscet neque te nihil sapere mirabitur. „At in altero illo,” inquit, „haeres: Concedat laurea laudi.” Immo me hercule habeo tibi gratiam; haerere enim nisi tu me expedisses. Nam, cum tu timidus ac tremens tuis ipse furacissimis manibus detractam e cruentis fascibus lauream ad portam Esquilinam abiecisti, iudicasti non modo amplissimae sed et iam minimae laudi lauream concessisse. Atque ista oratione hoc tamen intellegi, scelerate, vis, Pompeium inimicum mihi isto versu esse factum, ut, si versus mihi nocuerit, ab eo quem is versus offenderit videatur mihi perniciēs esse quaesita. 75. Omitto nihil istum versum pertinuisse ad illum; non fuisse meum, quem quantum potuissem multis saepe orationibus scriptisque decorassem, hunc uno violare versu. Sed sit offensus primo; nonne compensavit cum uno versiculo tot mea volumina laudum suarum? Quod si esset commotus, ad perniciemne non dicam amicissimi, non ita de sua laude meriti, non ita de re publica, non consularis, non senatoris, non civis, non liberi, non hominis caput ille tam crudelis propter versum fuisset?

ség. Nem erről a togaról beszéltem, amely rajtam van, s a fegyveren sem egy bizonyos fővezér pajzsát vagy kardját értettem, hanem mivel a toga a béke és a nyugalom jelképe, ezzel szemben pedig a fegyver az ostromállapoté és a háborúé, költőien szólva azt akartam kifejezni, hogy a háború és az ostromállapot fogja a béke és a nyugalom előtt meghátrálni. 74. Kérdezd meg hát barátodtól, a görög költőtől, ő felfogja és helyesli majd ezt a szoképet, és nem fog azon csodálkozni, hogy nem értesz belőle semmit. Erre Piso ezt feleli: „És a másik helyen is hibát követsz el” – mondod –, hogy „hajoljon meg a babér a dicsőség előtt.” Isten bizony, köszönettel tartozom neked. Hibáztam volna ugyanis, ha te ki nem segítettél volna ebből a helyzetből. Amikor félve és remegve, az Esquilina-kapunál eldobtad a véres hatalmi vesszőnyalábokról tolvaj kezéddel letépett babért, ezzel kinyilvánítottad, hogy nem csak a kivételesen nagy, hanem, még az egészen kis dicsőség előtt is meghajol a babér. S mégis szavaiddal azt akarod érte semre adni, te, a gonosztevő, hogy ez a vers tette Pompeiust ellenségemmé. De ha ez a vers ártott volna nekem, akkor úgy látszanék, hogy az kereste vesztet, akit versem háborított fel. 75. Azt már nem is említem, hogy ez a vers egyáltalán nem is rá vonatkozott, köze sem volt hozzá, és nem rám vallott volna, hogy őt, akit amennyire csak tudtam, számos beszédben és írásban gyakorta felmagasztaltam, ezzel az egy verssorral megsértsem. De még ha elsőre megsértődött is – vajon nem ellensúlyozta volna-e ezt az egyetlen versecskét megannyi egyéb könyvem, amely a z ő dicséretével van tele? És még ha felháborodott is, vajon annyira könyörtelen lett volna, hogy – nem mondom: a legkedvesebb barátjának –, de egy olyan embernek, a ki na gy érdemeket szerzett mind a z ő dicséretében, mind a z állam ügyében, s a ki consulviselt, senator, polgár, szabad személy, nos, egy ilyen embernek a vesztére törjön egyetlen egy verssorért?

XXXI. Tu quid, tu apud quos, tu de quo dicas, intellegis? Complecti vis amplissimos viros ad tuum et Gabini scelus, neque id occulte; nam paulo ante dixisti me cum eis confligere quos despicerem, non attingere eos qui plus possent, quibus iratus esse deberem. Quorum quidem—quis enim non intellegit quos dicas?—quamquam non est causa una omnium, tamen est omnium mihi probata. 76. Me Cn. Pompeius multis obsistentibus eius erga me studio atque amori semper dilexit, semper sua coniunctione dignissimum iudicavit, semper non modo incolumem sed etiam amplissimum atque ornatissimum voluit esse. Vestrae fraudes, vestrum scelus, vestrae criminationes insidiarum mearum, illius periculorum nefarie fictae, simul eorum qui familiaritatis licentia suorum improbissimorum sermonum domicilium in auribus eius impulsu vestro conlocarant, vestrae cupiditates provinciarum effecerunt ut ego excluderem omnesque qui me, qui illius gloriam, qui rem publicam salvam esse cupiebant, sermone atque aditu prohiberentur; 77. quibus rebus est perfectum ut illi plane suo stare iudicio non liceret, cum certi homines non studium eius amalienassent, sed auxilium retardassent. Nonne ad te L. Lentulus, qui tum erat praetor, non Q. Sanga, non L. Torquatus pater, non M. Lucullus venit? qui omnes ad eum multique mortales oratum in Albanum obsecratumque venerant ut ne meas fortunas desereret cum rei publicae salute coniunctas. Quos ille ad te et ad tuum conlegam remisit, ut causam publicam suscipe-

XXXI. Elfogod, te, egyáltalán, hogy mit, kik elött és miről beszélsz? Nagytek intélyű férfiakat a karsz bemártani a magad és Gabinius vétkébe, és ezt nem is rejtéd véka alá. Kevéssel ez előtt azt mondottad ugyanis, hogy én csak azokkal szállok harcba, akiket lenézek, és hozzá sem érek azokhoz, akik nálam hatalmasabbak, nohárjuk valójában haragudnom kellene. Közülük – hiszen ki nem fogja fel, hogy kikről beszélsz – nem mindenkit ugyanaz a cél vezérel, mégis mindegyiket elfogadom. 76. Engem Cn. Pompeius mindig is kedvelt, jóllehet az irántam tanúsított jóindulatát és szeretetét sokan ellenezték, ám ő mindig méltónak tartott barátságára, és nemcsak azt akarta, hogy ne érjen semmiféle méltatlanság, hanem hogy valóban nagytek intélyem legyen, és bőven részesüljek meg tiszteltetésben. A ticselszövéseitek, a tibiűntetteitek, a tiveltemült hazugságaitok vádoltak meg azzal az istentelen koholmánnyal, hogy én ármánykodom ellene, s ő veszélyben forog, egyszersmind azok rágalmai, akik a barátság adta lehetőséget kihasználva, ösztönzésekre ültették el az ő fülében ezeket a hitvány mendemondákat, s a tiprovincia utáni vágyatok vezetett oda, hogy sem én, sem mindazok, akik azt szeretjük volna, hogy mind az ő dicsősége, mind maga az állam sértetlenül megmaradjon, nem kaptunk lehetőséget arra, hogy vele beszéljünk, és vele érintkezésbe lépjünk. 77. Ezeknek az üzelmeknek tudható be, hogy számára egyszerűen nem volt lehetséges, hogy kitartson eredeti álláspontja mellett, mivel bizonyos emberek ugyan nem tudták tőlem elidegeníteni jóindulatát, de segítségnyújtását legalább is késleltették. Nem járt-e nálad L. Lentulus, aki akkor praetor volt, Q. Sanga, L. Torqatus, az apa, vagy M. Lucullus? Ezek mind és még sok más ember azért ment el hozzá albai házába, hogy kérje és kérlelje, ne hagyja cserben sorsomat, amely szorosan összefonódott az államméval. Ezeket az embereket ő visszaküldte hozzád és tisztvársadhoz, hogy az állam ügyét ti vegyétek kézbe, és ti terjesszétek a senatus elé;

retis, ut ad senatum referretis; se contra armatum tribunum pl. sine publico consilio decertare nolle; consulibus ex senatus consulto rem publicam defendentibus se arma sumpturum. 78. Ecquid, infelix, recordaris quid responderis? in quo illi omnes quidem, sed Torquatus praeter ceteros furebat contumacia responsi tui: te non esse tam fortem quam ipse Torquatus in consulatu fuisset aut ego; nihil opus esse armis, nihil contentione; me posse rem publicam iterum servare, si cessissem; infinitam caedem fore, si restitsem. Deinde ad extremum neque se neque generum neque conlegam suum tribuno pl. defuturum. Hic tu hostis ac proditor aliis me inimiciorem quam tibi debere esse dicis?

XXXII. 79. Ego C. Caesarem non eadem de re publica sensisse quae me scio; sed tamen, quod iam de eo his audientibus saepe dixi, me ille sui totius consulatus eorumque honorum quos cum proximis communicavit socium esse voluit, detulit, invitavit, rogavit. Non sum propter nimiam fortasse constantiae cupiditatem adductus ad causam; non postulabam ut ei carissimus essem cuius ego ne beneficiis quidem sententiam meam tradidissem. Adducta res in certamen te consule putabatur, utrum quae superiore anno ille gessisset manerent, an rescinderentur. Quid loquar plura? Si tantum ille in me esse uno roboris et virtutis putavit ut quae ipse gesserat conciderent, si ego restitsem, cur ego non ignoscam, si anteposuit suam salutem meae? Sed praeterita mit-

ő ugyanis egy felfegyverzett néptribunussal nem akar hivatalos határozat nélkül megküzdeni; ha azonban a senatus határozata alapján a consulok kötelessége lesz megvédeni az államot, akkor majd ő is fegyvert fog. 78. Vajon emlékszel, te szerencsétlen, mit is feleltél akkor? Mindannyian, de különösen Torquatus dühöngött, a többieket is felülmúlva, válaszod megátalkodottsága miatt, miszerint: te nem vagy olyan erélyes, mint amilyen maga Torquatus vagy én voltunk consulságunk idején; semmi szükség a fegyverekre, semmi szükség a küzdelemre. Én akkor újból képes voltam megmenteni az államot, mert engedtem, tudva, hogy ha ellenállok, akkor véget nem érő öldöklés lesz. És végül is sem ő, sem a v eje, sem a h ivataltársa nem fogja a n éptribunust cserbenhagyni. Ezek után még te mondod, te ellenség és áruló, hogy nekem ellenségesebbnek kellene lennem másokkal szemben, mint veled?

XXXII. 79. Tudom, hogy C. Caesar nem m indig u gyanazokat a nézeteket vallotta az államról, m int én, a zonban ő, a mint a j elenlők füle hallatára gyakran elmondtam, azt akarta, hogy álljak mellé consulságában és minden olyan megtiszteltetésben, amelyet a h ozzá legközelebb állókkal megosztott; ezeket felkínálta nekem, ezt kérte, sőt követelte tőlem. Végül is nem vett rá, talán azért, mert túlságosan is állhatatosan ragaszkodtam elveimhez. Nem akartam kedvében járni a nnak, a kinek én még a j ótéteményeiért sem vá ltoztattam meg a véleményemet. Az volt a feltételezés, hogy consulságod alatt jut majd dűlőre a dolog: vajon azok, amiket Caesar az előző évben véghez vitt, érvényben ma radnak-e, vagy v isszavonásra kerülnek? De m iért beszélek többet erről? Hogyha ő úgy gondolta: bennem egy személyben van elegendő erő és erény ahhoz, hogy ha én ellenállok, ezzel mindaz összeomlik, amit ő véghez vitt, akkor miért ne nézném el neki, hogyha a saját személyének sérthetetlenségét az enyém elé helyezte? A többi azonban most mellőzöm. 80. Amikor Cn. Pompeius semmi igye-

to. 80. Me ut Cn. Pompeius omnibus studiis suis, laboribus, vitae periculis complexus est, cum municipia pro me adiret, Italiae fidem imploraret, P. Lentulo consuli, auctori salutis meae, frequens adsideret, senatus sententiam praestaret, in contionibus non modo se defensorem salutis meae sed etiam supplicem pro me profiteretur, huius voluntatis eum quem multum posse intellegebat, mihi non inimicum esse cognorat, socium sibi et adiutorem, C. Caesarem, adiunxit. Iam vides me tibi non inimicum sed hostem, illis quos describis non modo non iratum sed et iam amicum esse debere; quorum alter, id quod meminero, semper aequae mihi amicus fuit ac sibi, alter, id quod obliviscar, sibi aliquando amicior quam mihi. 81. Deinde hoc ita fit ut viri fortes, etiam si ferro inter se comminus decertarint, tamen illud contentionis odium simul cum ipsa pugna armisque deponant. Neque me ille odisse potuit umquam, ne tum quidem cum dissidebamus. Habet hoc virtus, quam tu ne de facie quidem nosti, ut viros fortis species eius et pulchritudo etiam in hoste posita delectet.

XXXIII. E quidem dicam ex animo, patres conscripti, quod sentio, et quod vobis audientibus saepe iam dixi. Si mihi numquam amicus C. Caesar fuisset, si semper iratus, si semper aspernaretur amicitiam meam sequere mihi implacabilem inextinguibilemque periret, tamen etiam cum tantas res gessisset gereretque cotidie, non amicus esse non

kezetet, fáradságot nem kímélve, saját élete kockáztatása árán felkarolt engem, s érdekemben bejárta a municipiumokat, Itália hűségéhez folyamodva, és gyakran nyújtott támogatást P. Lentulus consulnak, aki ke zdeményezte jogaimba v aló v isszahelyezésemet, ké pviselte a senatus véleményét, a n épgyűléseken pedig n em csak az én j ólétem védelmezőjének va llotta ma gát, ha n em o lyannak, a ki ér tem sz ót is emel, és eh hez a c éljához társnak és seg ítőnek C. Caesart szintén megnyerte, mert úgy tudta, hogy neki nagy a befolyása, és nekem sem ellenségem. Most már belátod-e végre, hogy neked nem egyszerűen ellenséged, hanem adáz ellenséged kellene, hogy legyek, és azokra viszont, akiket emlegetsz, nemhogy haragudnom nem kell, hanem őket még barátaimnak is kell tartanom. Közülük az egyik – er re mindig emlékezni fogok – bá rmikor olyan barátom volt, mint ahogy önmagának is, a másik pedig – ezt már el fogom feledni, néha jobb barátja volt saját magának, mint nekem. 81. Különben úgy van az, hogy a vitéz férfiak, még ha fegyverrel párharcban megvívta k egymással, a küzdelemmel járó gyűlöletet a küzdelemmel és a harci eszköz letételével együtt abbahagyják. Caesar sem tudott engem sohasem gyűlölni, még akkor sem, amikor meghasonlásban álltunk egymással. Megvan a férfierényben az, amit te még látásból sem ismersz, hogy a bátor férfiakat már a megjelenése és a szépsége is gyönyörködteti, még ha azt az ellenségben fedezik is fel.

XXXIII. Őszintén kimondom, tisztelt atyák, amit érzek, és amit már fületek hallatára sokszor elmondtam. Még ha soha nem lett volna is barátom C. Caesar, ha mindig haragudott volna rám, ha megvetette v olna a ba rátságomat, k ibékíthetetlen és eng esztelhetetlen lett volna irányomban, akkor sem tehetném meg azt, hogy ne legyek a ba rátja, a mikor o ly ha talmas d olgokat c selekedett és c selekszik nap mint nap. A mióta ő á ll hadsereg élén, a zóta én n em az Alpok

possem; cuius ego imperium, non Alpium vallum contra ascensum transgressionemque Gallorum, non Rheni fossam gurgitibus illis redundantem Germanorum immanissimis gentibus obicio et oppono; 82. perfecit ille ut, si montes resedissent, amnes exaruissent, non naturae praesidio sed victoria sua rebusque gestis Italiam munitam haberemus. Sed cum me expetat, diligat, omni laude dignum putet, tu me a tuis inimiciis ad similitudinem veterem vocabis, sic tuis sceleribus rei publicae praeterita fata refricabis? Quod quidem tu, qui bene nosse coniunctionem meam et Caesaris, eludebas, cum a me trementibus omnino labris, sed tamen cur tibi nomen non deferrem requirebas. Quamquam, quod ad me attinet, „numquam istam imminuam curam infitendo tibi,” tamen est mihi considerandum quantum illi tantis rei publicae negotiis tantoque bello impedito ego homo amicissimus sollicitudinis atque oneris imponam. Nec despero tamen, quamquam languet iuventus nec perinde atque debebat in laudis et gloriae cupiditate versatur, futuros aliquos qui abiectum hoc cadaver consularibus spoliis nudare non nolint, praesertim tam afflicto, tam inopi, tam infirmo, tam enervato reo, qui te ita gesseris ut timeres ne indignus beneficio videreris, nisi eius a quo missus eras simillimus exstitisses.

XXXIV. 83. An vero tu parum putas investigatas esse a nobis labris imperii tui stragisque provinciae? quas quidem nos non vestigiis odorantes ingressus tuos sed totis volu-

védősáncát helyezem és szegezem szembe a felfelé törő és beözönlő gallokkal, s n em is a R ajna medrének örvénylő árkát állítom a germánok szörnyű törzseinek útjába. 82. Caesar elérte, hogy ha a hegyek besüppednének, a folyók kiszáradnának, a mi Itáliánk akkor is biztonságban lenne, de nem a természet nyújtotta védelem miatt, hanem az ő győzelmének és haditetteinek köszönhetően. De mert ő körülrajong, kedvel és minden dicséretre méltónak tart engem, ezért te egyáltalán reménykedhetsz-e abban, hogy a veled való ellenségeskedésemet őellene fordítsd, visszatérve a régi viszályhoz, és így bűnös tetteiddel feltépjed az állam behegedt sebeit. Te, noha jól ismered a köztem és Caesar között lévő kapcsolatot, nemde gúnyt űztél belőlünk, amikor szörnyen remegő ajkakkal, de mégis megkérdezted: ugyan miért nem vádoltalak már be téged? Bár, a mi engem illet, állítom: „soha nem akartam lecsillapítani a nyugtalanságodat egy tagadással” de azért mégis meg kell fontolnom, hogy baráti érzületű ember létemre mennyi gondot és terhet rakok rá arra, aki az állam oly nagy jelentőségű ügyeivel és egy olyan nagy háborúval van elfoglalva. Mégsem csüggedek, jóllehet az ifúság lusta, és még nem éghetőképpen a hírnév vagy a dicsőség utáni vágytól, mégis akadnak majd olyanok, akik teljes elszántsággal azt akarják, hogy ezt a félrehajított holttestet megfosszák consuli díszektől, különösen, ha egy olyan bűnösről, egy olyan gyenge és egy olyan nyomorult, olyan erőtlen személyről van szó, mint te, aki úgy viselkedtél, mint aki félsz attól, hogy méltatlannak mutatkozol a jótéteményre, ha nem ha sonlítász a lehető legjobban arra, aki téged tartományod élére állított kiküldetéseddel.

XXXIV. 83. Te valóban azt gondold, hogy nem vizsgáltuk ki helytartóságod szennyfoltjait és a tartományodban végzett pusztításaidat? Ezeket nem úgy kutattuk fel, hogy bűzös lábnyomodat szagolgattuk, hanem minden helyet felkerestünk, ahol meghempe-

tationibus corporis et cubilibus persecuti sumus. Notata a nobis sunt et prima illa scelera in adventu cum, accepta pecunia a Dyrrachinis ob necem hospitis tui Platoris, eius ipsius domum devertisti cuius sanguinem addixeras, eumque servis symphoniacis et aliis munibus acceptis timentem multumque dubitantem confirmasti et Thessa Ionicam fide tua venire iussisti. Quem ne maiorum quidem more supplicio adfecisti, cum miser ille securibus hospitis sui cervices subicere gestiret, sed ei medico quem tecum tu eduxeras imperasti ut venas hominis incideret; 84. cum quidem tibi etiam accessio fuit ad necem Platoris Pleuratus eius comes, quem necasti verberibus summa senectute confectum. Idemque tu Rabocentum, Bessicae gentis principem, cum te trecentis talentis regi Cotyi vendidisses, securi percussisti, cum ille ad te legatus in castra venisset et tibi magna praesidia et auxilia a Bessis petitum equitumque polliceretur, neque eum solum sed et iam ceteros legatos qui simul venerant; quorum omnium capita regi Cotyi vendidisti. Denseletis, quae natio semper oboediens huic imperio etiam in illa omnium barbarorum defectione Macedoniam C. Sentio praetore tutata est, nefarium bellum et crudele intulisti, eisque cum fidelissimis sociis uti posses, hostibus uti acerrimis maluisti. Ita perpetuos defensores Macedoniae vexatores ac praedatores effecisti; vectigalia nostra perturbaverunt, urbes ceperunt, vastarunt agros, socios nostros in servitutem abduxerunt,

redtél és letanyáztál. Ismertek előttünk azok az első gaztetteid is, amelyeket megérkezésedkor vittel végbe, a mikor pénzt fogadtál el a dyrrachiumiaktól, hogy megöld vendégarátodat, Platort. Az ő házába tértél be, kinek a vérért eladtad, aki a zután is, hogy zenész rabszolgákat és más ajándékokat kaptál tőle, még mindig erősen kételkedett és félt, őt te a bátorítottad és egyenesen felszólítottad, hogy menjen Thessalonicébe a te jóátállásoddal. Őt nem is a régi szokásoknak megfelelően sújtottad halálbüntetéssel, jóllehet ő, szegény, inkább szerette volna vendéglátójának bárdja alá hajtani a fejét, te viszont megparancsoltad egy orvosnak, akit magaddal hoztál, hogy vágja fel a z illető ereit. 84. Ez után szímodra Plator megöléséhez pusztán ráadás volt Pleuratusnak, a kísérőjének a meggyilkolása, akit noha az öregség már jócskán megviselt, halálra ostromoltál. És szintén te voltál az, aki eladtad magad 300 talentumért Cottus királynak, és bárdoddal levágtattad Rabocentus, a bessus nép fejedelmének fejét, mikor követként táborodba érkezett, és neked nagy létszámú gyalogos és lovas védelmet és segítséget ígért a bessusok népétől; de nem csak egyedül őt, hanem más követeket is megöltél, akik vele együtt érkeztek. Ezek fejét mind eladtad Cottusnak, a királynak. A denseleták ellen, amely nép mindig engedelmeskedett birodalmunknak, és még a kkor is védelmezte Macedóniát C. S. entius praetori helytartósága idején, amikor az összes barbár elpártolt, te gyalázatos és kegyetlen háborút indítottál, és habár leghűségesebb barátaid lehettek volna, te inkább azt akartad, hogy legádázabb ellenségeink legyenek. Ilyen módon tehát Macedónia örökös védőit annak háborgatóivá és rablóivá tetted, akik az adójövedelem beszedését megzavarták, városokat foglaltak el, teremtőföldeket pusztítottak el, szövetségeseinket szolgaságba hurcolták, háznépüket elragadták, a jószágokat elhajtották, a Thessalonicébelieket, mivel

familias a bripuerunt, p ecus a begerunt, Thessa Ionicensis, cum de oppido desperassent, munire arcem coegerunt.

XXXV. 85. A te Iovis Vrii fanum antiquissimum barbarorum sanctissimumque direptum est. Tua scelera di immortales in nostros milites ex piaverunt; qui cum novo genere morbi affligerentur ne quae se recreare quiesquam posset, qui semel incidisset, dubitabat nemo quin violati hospites, legati necati, pacati atque soci in efario bello lacessiti, fa na vexata hanc tantam efficerent vastitatem. Cognoscis ex particula parva scelerum et crudelitatis tuae genus universum. 86. Quid avaritiae, quae criminibus infinitis implicata est, summam nunc explicem? Generatim ea quae maxime nota sunt dicam. Nonne sestertium centiens et octogiens, quod quasi vasari nomine in venditione mei capitis ascripseras, ex aerario tibi attributum Romae in quaestu reliquisti? Nonne, cum CC talenta tibi Apolloniatae Romae dedissent ne pecunias creditas solverent, ultro Fufidium, equitem Romanum, hominem ornatissimum, creditorem debitoribus suis addixisti? Nonne, hiberna cum legato praefectoque tuo tradidisses, evertisti miseras funditus civitates, quae non solum bonis sunt exhaustae sed etiam nefarias libidinum contumelias turpitudinesque subierunt? Qui modus tibi fuit frumenti aestimandi, qui honorarii? si quidem potest vi et metu extortum honorarium nominari. Quod cum peraeque omnes, tum acerbissime Bottiaei, Byzantii, Cherronesus, Thessa lo-

már-már nem bíztak a városfalak védelmében, fellegvár építésére kényszerítették.

XXXV. 85. Iuppiter Urius szentélyét, amely a barbárok körében a legrégebbi és a legszentebb, kiraboltad. A hatalmatlan istenek a te vétkeid miatt katonáinkat büntették, amikor egy újfajta betegség támadta meg őket, amelyből senki sem tudott kilábalni, ha már egyszer elkapta. Senki sem kételkedett, hogy a bántalmazott vendégarátok, a megölt követek, a jogtalan háborúban megtámadott és békére kényszerített szövetséges népek, a megszenségtelenített szentélyek okoztak ekkora pusztulást. Már büntetted és kegyetlenséged csekély része alapján is felismerheted vétkeid teljességét. 86. Minek beszéljem el a végeláthatatlan kapzsiságot, amelyhez végtelen bűnök kapcsolódnak? Azokat, amelyek a legismertebbek, nagy vonalakban azért el fogom mondani. Nem kaptál-e 18 millió sestertius a kincstárból költségtérítés címén, s ezt azután mintegy az én fejem védjára fordítottad, és Rómában kamatra ki is adtad? Amikor az Apolloniát Rómában 100 talantumot adtak neked, hogy ne kelljen megadniuk a nekik kölcsönzött pénzt, nem játszottad-e ráadásul adósai kezére a hitelezőt, Fufidius római lovagot, ezt a kiváló embert? Amikor téli táborodat átadtad a legátusnak és a praefectusnak, nem forgattad-e fel fenekestül a városokat, amelyeket nem csak javaiktól fosztottál meg, hanem nekik még a leggyalázatosabb szenvedélyek féktelen túlkapásait is el kellett viselniük? Hol húztad meg a mértékét annak, hogy mennyire kell felbecsülni a gabonaszolgáltatást és mekkorára az ingyenes tiszteletadományt? Már ha lehet azt tiszteletadománynak nevezni, amit félelemmel és erőszakkal csikartál ki? Ezt a mennyire mindannyian egyenlő módon, a környező különösen keményen érezték meg a boiotok és a byzantiumiak, maga Chersonesus és Thessalonica. Három éven keresztül az egész tarto-

nica sensit. Vnus tu dominus, unus aestimator, unus venditor tota in provincia per triennium frumenti omnis fuisti.

XXXVI. 8 7. Qu id eg o r erum c apitalium q uaestiones, reorum p actiones, re demptiones, a cerbissimas d amnationes, libidinosissimas liberationes proferam? Tantum locum aliquem cum mihi notum esse se nseris, tecum ipse licebit quot in eo genere et quanta sint crimina recordere. Quid? illam armorum officinam ecquid recordaris, cum omni totius prov inciae p ecore c ompulso p ellium nom ine om nem quaestum ill um d omesticum p aternumque r enovasti? V ideras e nim g randis ia m p uer be llo I talico r epleri q uaestu vestram d omum, c um p ater a rmis fa ciendis t uus p raefuisset. Quid? vectigalem populi Romani provinciam, singulis rebus quaecumque venirent certo portorio imposito, servam tuis publicanis a te factam esse meministi? 88. Quid? centuriatus palam venditos, quid? per tuum servolum ordines adsignatos, quid? st ipendium m ilitibus per o mnis a nnos a civitatibus mensis palam propositis esse numeratum? quid? illa i n P ontum p rofectio et co natus t uus, quid? debilitatio atque ab iectio a nimi t ui Ma cedonia p raetoria n untinata, cum t u non solum quod tibi succederetur sed q uod Gabinius non succederetur exsanguis et mortuus concidisti, quid? quaestor aed iliciis r eiectis p raepositus, legatorum t uorum optimus abs t e q uisque v iolatus, t ribuni m ilitares n on recepti, M. Baebius, vir fortis, interfectus iussu tuo? 89. Quid

mány területén csak te voltál minden gabona egyedüli ura, árának egyedüli megszabója és egyedüli eladója.

XXXVI. 87. Miért hozzam most elő a főben járó dolgokban folytatott eljárásokat, a vádlottakkal való megegyezéseit, a büntetések pénzzel való megváltását, a rendkívül súlyos ítéleteket, a teljesen önkényes szabadlábra helyezéseket? Amint belátod, hogy számomra ilyen nagymértékben ismert egy vádpont, akkor te magad is emlékezhetsz rá, hogy ezzel kapcsolatban milyen hatalmasak is a bűneid? Emlékszel ugye arra a fegyvergyárra is, amikor a tartomány egész területéről az összes marhát összeterelve bőr-beszolgáltatása címén újraindítottad ezt a régi nyereséges családi és apai vállalkozást? Láttad már serdülő ifjúként az itáliai háború idején, hogy gazdagsággal telt meg a házatok, amikor a fegyverkészítést apád irányította. Emlékszel ugye még arra is, hogy az egész tartományt bérlőtársaságokba tömörült rabszolgáid adófizetőjévé tetted, amikor minden egyes eladott dologra, akárhonnan is hozták, külön megszabott vámot vetettél ki? 88. Hogy nyíltan áruba bocsátottad a centuriói állásokat? Hogy kedvenc rabszolgád osztogatta a rangokat? Hogy az soldot a katonáknak minden évben a városok fizették ki nyilvánosan kihelyezett asztaloknál? Emlékszel még ugye pontusi utazásodra, az ottani vállalkozásodra? Ugye emlékszel, hogy milyen csüggedt és letört lett a lelked, midőn értesültél róla, hogy Macedónia praetori tartomány lett, amikor elfehéredve és félholtan estél össze, nem csupán azért, mert téged leváltottak, hanem azért, mert Gabiniust nem cserélték le? Arra is emlékszel ugye, hogy quaestort helyeztél a tartomány élére, az aediliseket visszautasítva, legátusaid közül a legjobbakat bántalmaztad, a katonai tribunosokat pedig nem fogadtad, és hogy M. Bibulust, ezt a derék férfiút pedig parancsodra ölték meg? 89. Kell-e hát említenem, hogy amikor helyzeted alaku-

quod tu totiens diffidens ac desperans rebus tuis in sordibus, lamentis luctuque iacuisti, quod populari illi sacerdoti sescentos ad bestias amicos sociosque misisti, quod, cum sustentare vix posses maerorem tuum doloremque decessionis, Samothraciam te primum, post inde Thasum cum tuis teneris saltatoribus et cum Autobulo, Athamante, Timocle, formosis fratribus, contulisti, quod inde te recipiens in villa Euchadiae, quae fuit uxor Execesti, iacuisti maerens aliquot dies atque inde obsoletus Thessalonicam omnibus inscientibus noctuque venisti, quod, cum concursum plorantium ac tempestatem querelarum ferre non posses, in oppidum devium Beroeam profugisti? quo in oppido cum tibi spe falsa, quod Q. Ancharium non esse successurum putares, animos rumor inflasset, quo te modo ad tuam intemperantiam, scelerate, renovasti!

XXXVII. 90. Mitto aurum coronarium quod te diutissime torsit, cum modo velles, modo nolles. Lex enim generi tui et decerni et te accipere vetabat nisi decreto triumpho. In quo tu acceptam iam et devoratam pecuniam, ut in Achaeorum centum talentis, evomere non poteras, vocabula tantum pecuniarum et genera mutabas. Mitto diplomata tota in provincia passim data, mitto numerum navium summamque praedae, mitto rationem exacti imperatique frumenti, mitto ereptam libertatem populis ac singulis qui erant adfecti praemiis nominatim, quorum nihil est quod non sit lege Iulia ne fieri li-

lása miatt már jó néhányszor hitedet és reményedet veszítve, bánat, siralom, és gyász közepette hevertél pamlagodon; a mikor továbbá annak a hírhedt népszerű papnak¹⁰ hatszáz barátunkat és szövetségeseinket küldtet el a vad állatok elé vetni, és hogy a mikor már alig bírtad elviselni a visszahívás miatt érzett gyászodat és fájdalmadat, először Samothracéba, azután innen Thasusra utaztál ifjú táncosaiddal és pedig A utobulusszal, A thamasszal, Them istoclesszel, ezekkel a szépséges testvérekkel, hogy azután innen visszavonulva, Euchadiának, E xecustus feleségének a villájában h everésszel egy néhány napig búskomoran, majd pedig szegényes öltözetben mindenki tudtán kívül és az éjszaka leple alatt Thessa linocébe érkeztél, hogy azután, amikor már nem bírtad elviselni az összesereglett siránkozókat és a naszaik áradatát, Beroa várába meneküljél, mint valami félreeső helyre. Sebben a városban, midőn egy szóbeszéd, visszaadva bátorságodat, azzal a c salfa reménnyel töltött el téged, hogy Q. Ancharius nem lép majd a helyedbe, akkor, te bűnös ember, bizony felújítottad féktelenségedet!

XXXVII. 90. Mellőzöm a z a ranykoszorút, a melynek vágya oly sokáig gyötört téged, mert nem tudtad, hogy a karod-e, vagy nem akarod-e. Vejed törvénye ugyanis azt is megtiltotta, hogy a városok megszavazzák, és azt is, hogy mint helytartó megkapd, ha nem szavazták meg diadalmenetedet. Ebben az esetben azonban már a bevételzett és felemésztett pénzt nem tudtad visszaszolgáltatni, mint az achájok 100 talentuma esetében, ezért csak a pénzadományok elnevezését és módját változtattad meg. Mellőzöm azt a sok hivatalos iratot is, amelyet szerte a tartományban kiosztottál, elhagyom a hajók számát és a zsákmány összegét is, a behajtott és a kirótt gabonamennyiségének kiszámítását, a népektől és az egyes emberektől elrabolt szabadságot, a kik névlegesen részesültek csak ebben a ki-

ceat sanctum diligenter. 91. Aetoliam, quae procul a barbaris disiuncta gentibus, in sinu pacis posita, medio fere Graeciae gremio continetur, o Poena et Furia sociorum! decedens miseram perdidisti. Arsinoen, Stratum, Naupactum, ut modo tute indicasti, nobilis urbibus atque plenas, fateris ab hostibus esse captas. Quibus autem hostibus? Nempe eis quos tu Ambraciae sedens primo tuo adventu ex oppidis Agrianum atque Dolopum demigrare et aras et focos relinquere coegisti. Hoc tu in exitu, praeclare imperator, cum tibi ad pristinas cladis accessio fuisset Aetoliae repentinus interitus, exercitum dimisisti, neque ullam poenam quae tanto facinori deberetur non maluisti subire quam quemquam numerum tuorum militum reliquiasque cognoscere.

XXXVIII. 92. Atque ut duorum Epicureorum similitudinem in remilitari imperioque videatis, Albius, cum in Sardinia triumphasset, Romae damnatus est; hic cum similem exitum exspectaret, in Macedonia tropaea posuit; eaque quae bellicae laudis victoriaeque omnes gentes insignia et monumenta esse voluerunt noster hic praeposterus imperator amissorum oppidorum, caesarum legionum, provinciae praesidio et reliquis militibus orbatae ad sempiternum dedecus sui generis et nominis funesta indicia constituit; idemque, ut esset quod in basi tropaeorum inscribi incidique posset, Dyrachium ut venit decedens, obsessus est ab eis ipsis militibus quos paulo ante Torquato respondit benefici causa a se esse dimissos. Quibus cum iuratus adfirmasset se quae deberen-

tüntetésben – h olott ezeket a jogokat a I ulius-féle törvény egytől-egyig szentté és sérthetlenné tette. 91. Aetoliát, amely messze esik a barbároktól, a béke ö lében, szinte Görögország közepén helyezkedik el, ó, te, aki szövetségeseink Büntető istennője és Fúriája vagy, nyomorultul elveszejtetted onnan való távozásodkor. Az ellenség elfoglalta Arsinoé, Stratust, Naupactust, ezeket a – mint imént magad mondtad – tekintélyes és jólétben élő városokat. De m iféle ellenség foglalta el őket? Éppenséggel olyanok, akiket ambraciai székhelyedre érkezésedkor te magad kényszerítettél arra, hogy az agrianusok és a dolopsok városaiból eltávozzanak, és elhagyják oltáraikat és házi tűzhelyeiket. Tartományodból való távozásod alkalmával, te, fényes és dicsőséges hadvezér, amikor korábbi vereségeidet csak még tetézte Aetolia gyors pusztulása, hadseregedet elbocsátottad, inkább akartad magadra vállalni a súlyos tettedért járó büntetést, minthogy valaki megtudja katonáid létszámát, s hogy hányan is maradtak meg közülük.

XXXVIII. 92. És, h ogy lá ssátok a hasonlóságot ké t ep ikureus között a hadv íselésben és a hadv ézetésben, Alucius, m iután Sardiniában diadalmenetet tartott, Rómában el ítélték; ez a má sik pedig itt, mert hasonló sikerben reménykedett, Macedóniában győzelmi jeleket állíttatott fel, s amikben minden nép a hadi dicsőség és a győzelem ismertető jegyeit és emlékműveit látta mindig is, azokat ez a mi tévúton járó fővezérünk az elveszett városok, a megvert legiók, a védelemtől és a t öbbi k atonától megfosztott tartomány g yászos jelképeként saját nemzetsége és neve örökös szégyenére emelte. És, hogy legyen mit a talapzatra írni és felvésni, elmondom, hogy amikor távoztában Dyrrachiumba érkezett, ott ostrom alá vették azok a katonák, a kikről ke véssel el őtte még a t állította Torquatusnak, hogy jutalomból bocsátotta el őket. Miután eskü alatt határozottan megígérte nekik, hogy következő nap meg fog nekik adni mindent,

tur postero die persoluturum, domum se abdidit; inde nocte intempesta crepidatus veste servili navem conscendit Brundisiumque vitavit et ultimas Hadriani maris oras petivit, cum interim Dyrrachii milites domum in qua istum esse arbitrabantur obsidere coeperunt et, cum latere hominem putarent, ignis circumdederunt. 93. Quo metu commoti Dyrrachini profugisse noctu crepidatum imperatorem indicaverunt. Illi autem statuam istius persimilem, quam stare celeberrimo in loco voluerat ne suavissimi hominis memoria moreretur, deturbant, adfligunt, comminuunt, dissipant. Sic odium quod in ipsum attulerant, id in eius imaginem ac simulacrum profuderunt. 94. Quae cum ita sint—non enim dubito quin, cum haec quae excellunt me nosse videas, non existimes mediam illam partem et turbam flagitiorum tuorum mihi esse inauditam—nihil est quod me hortere, nihil est quod invites; admoneri me satis est. Admonebit autem nemo alius nisi rei publicae tempus, quod mihi quidem magis videtur quam tu umquam arbitratus es appropinquare.

XXXIX. Ecquid vides, ecquid sentis, lege iudiciaria lata, quos posthac iudices simus habituri? Neque legetur quisquis voluerit, nec quisquis noluerit non legetur; nulli coniciuntur in illum ordinem, nulli eximentur; non ambitio ad gratiam, non iniquitas ad aemulationem conitetur; iudices iudicabunt ei quos lex ipsa, non quos hominum libido delegerit. Quod cum ita sit, mihi crede, neminem invitum invitabis; res ipsa et rei publicae tempus aut me ipsum, quod nolim, aut alium quempiam aut invitabit aut dehortabitur.

amivel tartozik, a házába húzódott vissza. Innen azután éjnek idején sarusan, rabszolga ruhába öltözve, hajóra szállt, közben elkerülte Brundisiumot és az Adriai tenger legtávolabbi partjai felé tartott. Ez idő alatt a katonák ostrom alá igyekeztek venni Dyrrachiumban a házat, amelyben – úgy hitték – még mindig ott van, és körben fel is gyújtották, mert úgy gondolták, hogy az ember ott bent rejtőzik. 93. A dyrrachiumiak ettől megrettentek és felvilágosították őket, hogy a diadalmas hadvezér éjszaka papucsban elmenekült. Erre a katonák ledöntik, megrongálják és szétrombolják Piso élethű szobrát, amely kívánságára a város legforgalmasabb helyén állt, nehogy ennek a roppant kedves embernek az emléke feledésbe merüljön. Így azt a gyűlöletet, amelyet ellene tápláltak, Piso képmásán és szobrán töltötték ki. 94. Mivelhogy a dolgok így állnak, nem kételkedem abban, hogy már látod: ismerem legkiemelkedőbb igazságtalanságaidat, s így nem gondolhatod, hogy akkor ne hallottam volna közbeeső tetteidről és gazságaid tömkelegéről. Így hát nincs miért engem buzdítanod, sarkallnod kellene, hogy megvádoljalak téged. Elég engem egyszerűen figyelmeztetned rájuk. Majd az állam helyzete és az idő inteni fog erre, ami, úgy látom, hogy időben közelebb van, mint azt te valaha is gondoltad.

XXXIX. Csakugyan, látod-e, felfogod-e, hogy a „bürokráciai törvény” meg hozatala után min iféle bürokráciai lesznek? Nem azt fogják megválasztani, a ki a karja, s azt sem, a ki nem a karja; senkit sem iktatnak be ebbe a rendbe, senkit sem zárnak ki belőle; nem lesz semmi hajsza a kegyek után, sem méltánytalanság a versengésben. Azok a bürokráciai fognak dönteni, akiket maga a törvény választott, és nem azok, a kiket az emberek szélsője jelölt ki. Tehát ha így áll a dolog, hidd el nekem, hogy akarata ellenére senkit sem fogsz idehívni. Maga az állam ügye és a politikai helyzet hív meg vagy tanácsol el, akár engem – amit egyáltalán nem szeretnék –, akár bárki más.

95. Equidem, ut paulo ante dixi, non eadem supplicia esse in hominibus existimo quae fortasse plerique, damnationes, expulsiones, necesse; denique nullam mihi poenam videtur habere id quod accidere innocenti, quod forti, quod sapienti, quod bono viro et civi potest. Damnatio ista quae in te flagitatur obtigit P. Rutilio, quod specimen habuit haec civitas innocentiae. Maior mihi iudicium et rei publicae poena illa visa est quam Rutili. L. Opimius eiectus est ex atriis, is qui praetor et consul maximis rem publicam periculis liberarat. Non in eo cui facta est iniuria sed in eis qui fecerunt sceleris et conscientiae poena permansit. At contra bis Catilina absolutus est, emissus etiam ille auctor tuus provinciae, cum stuprum Bonae deae pulvinaribus intulisset. Quis fuit in tanta civitate qui illum incesto liberatum, non eos qui ita iudicarent pari scelere obstrictos arbitrarentur?

XL. 96. An ego exspectem dum de te V et L XX tabellae diribeantur, de quo iam pridem omnes mortales omnium generum, aetatum, ordinum iudicaverunt? Quis enim te aditu, quis ullo honore, quis denique communi salutatione dignum putat? Omnes memoriam consulatus tui, facta, mores, faciem denique ac nomen a re publica detestantur. Legati qui una fuerunt alienati, tribuni militum inimici, centuriones, et si qui ex tanto exercitu reliqui milites exstant non dimissi abs te sed dissipati, te oderunt, tibi pestem exoptant, te execrantur. Achaia exhausta, Thessalia vexata, laceratae Athenae, Dyrrachium et Apollonia exinanita, Ambracia direpta,

95. Bizony, a hogyan a z előbb i s em lítettem, én ú gy t artom, h ogy nem büntetés az embereknek, amit mások talán annak tartanak: az elítélés, a sz ámúzetés, a k ivégzés. Végül i s n ekem eg yáltalan n em tűnik büntetésnek a z, a mi eg y ártatlan, eg y bátor, eg y derék férfivel és polgárral megeshet. P. Rutilius, akit ez a vá ros az ártatlanság példaképeként tartott számon, u gyanazt a z ítéletet kapta, a melyet veled szemben is követelnek. Úgy látom, h ogy ezért nagyobb büntetés jutott osztályrészül a bíráknak és az államnak, mint Rutiliusnak. L. O pimiust k iűzték ha zájából, ő t, a ki p raetorként és co nsulként nagy veszélyektől mentette meg az államot. Az elkövetett bűnért a lelkiismeret-furdalás büntetése nem arra sújt le, akivel jogtalanságot követtek el, ha nem azokra, akik ezt elkövették. Ezzel szemben Catilinát kétszer is felmentették, sőt még azt is tisztázták, aki a tartományt számodra megszerezte, habár szégyenletesen meggyalázta a Jó Istennő oltárpárnáját. Akadt-e ebben a nagy városban valaki, aki úgy ítélte volna meg, h ogy ő va lóban fel va n mentve a fa jtalanság alól, és ne éppen azokat tartotta volna hasonlóképp e szentségtörés részeseinek, akik így ítéleztek.

XL. 96. V ajon vá rjak, m íg h etvenöt sz avazatot ö s sze n em szá molnak ellened azzal összefüggésben, amiről már korábban minden féle rendű, korú és rangú em ber ítéletet mondott? K i tartott téged érdemesnek akár egy látogatásra, akár egy tisztségre, akár egy nyilvános ü dvözlésre? M indenki i gyekezett a z államtól átok ként távol tartani consulságod emlékét, tetteidet, erkölcsaideit és végül magát ábrázatodat és nevedet is. A legátusok, kik veled eg yütt szolgáltak, elidegenedtek tőled, a katonai tribunusok az ellenségeid, a centuriók utálnak téged, dögvézszt kívánnak rád, átkoznak téged, már ha még maradtak katonák abból a nagy hadseregből, amelyet nem elbocsátottál, ha nem va lósággal sz étkergettél. A chaia kifosztva, Thessa lia feldúlva, Athén meggyötörve, Dyrrachium és Apollonia kiüresítve, Ambracia kirabolva, a parthinusok és bullisiak becsapva; Epirus el-

Parthini et B ulidenses i n lusi, E pirus ex cisa, L ocri, P hocii, Boeotii exusti, A carnania, A mphilochia, P errhaebia, A tha-manumque g ens v endita, Ma cedonia co ndonata b arbaris, Aetolia amissa, Dolopes finitimique montani oppidis atque agris exterminati; cives Romani qui in eis locis negotiantur te un um s uum s ociorumque d epeculatorem, v exatorem, praedonem, hostem venisse senserunt.

97. Ad horum omnium iudicia tot atque tanta domesticum iudicium accessit sententiae damnationis tuae, occultus adventus, furtivum iter per Italiam, introitus in urbem desertus ab a micis, nullae ad senatum e p rovincia litterae, nulla ex t rinis aest ivis g ratulatio, n ulla t riumphi m entio; non modo quid gesseris sed ne quibus in locis quidem fueris dicere audes. Ex i llo fonte et se minario t riumphorum cum arida folia laureae rettulisses, cum ea abiecta ad portam reliquisti, tum tu ipse de te „FECISSE VIDERI” pronuntiavisti. Qui si nihil gesseras dignum honore, ubi exercitus, ubi sumptus, ubi imperium, ubi illa uberrima supplicationibus triumphisque p rovincia? Sin autem a liquid sperare po tue-ras, si cogitaras id quod imperatoris nomen, quod laureati fasces, quod illa tropaea plena dedecoris et risus te commen-tatum esse declarant, quis te miserior, quis te damnator, qui neque scribere ad senatum a te bene rem publicam esse ges-tam neque praesens dicere ausus es?

XLI. 98. A n tu mihi cui semper ita persuasum fuerit non eventis sed factis cuiusque fortunam ponderari, neque in ta-bellis paucorum iudicum sed in sentiis omnium civium

pusztítva, Locris, a Phocaia-beliek, a boiótiaiak felégetve; Acarnania, Amphilochia, Perrhaebia és az Athamanok népe eladva, Macedónia a bárbároknek a jándékozva, A etolia elveszejtve, a d olopszok és a szomszédos hegylakók városaikból és földjeikről elűzve; s a római polgárok, akik azon a vidéken kereskednek, valamennyien úgy érezték, hogy te egymagadban úgy érkeztél abba a tartományba, mint az ő és a szövetségesek megnyomorítja, zaklatója, kirablója és ellensége.

97. Mindezek számos és súlyos ítéletéhez jól illeszkedik saját, önmagadat elmarasztaló ítéleted: titkos megérkezésed tartományodból, rejtett utad Itálián keresztül, a bárártoktól elhagyottan történő belépésed Rómába, az a tény, hogy a provinciából nem küldtél sem miféle jelentést a senatusnak, a három nyáron át tartó hadjáratodból nem érkezett egyetlen egy örömhír sem, egyetlen egy diadal említése sem. Nemhogy azt nem mered elmondani, amit tettél, hanem még azt sem, hogy milyen helyeken jártál. Miután a diadalmenet ama forrásvidékéről és veteményeskertjéből csak száraz babérleveleket hoztál haza, s miután a zokat is ott hagytad eldobva a városkapu előtt, ezzel magadról mondtad ki a „BÜNNÖSEN CSELEKEDTEM” ítéletet. Hogyha azonban nem végeztél semmit, a mivel rászolgáltál volna a megítéltetésre, akkor hol van a hadseregged, hol van az elköltött pénz, hol a diadalmas hadvezéri címed, hol marad az a köszönetnyilvánításban és diadalmenetben lehető legtermékenyebbnek bizonyuló tartomány? Ha pedig mégis reménykedtél volna valamiben, ha mégis arra gondoltál volna, amit az imperatori cím, a babérral övezett vesszőnyalábok jelentenek, akkor ezek a szégyenteljes és nevetséges győzelmi jeleid bizonyítják, mégis csak fontolóra vetted a diadalmenetet, de ebben az esetben ki szánalmasabb, ki elítélendőbb nálad, aki nem merészelted sem a senatusnak megírni, sem személyesen kijelenteni, hogy valóban sikerrel intézted az állam ügyeit?

XLI. 98. És vajon azt gondolod, hogy te az én számomra, a ki mindig meg voltam győződve arról, hogy kinek-kinek a szerencséjét nem a sikerek, hanem a tettek alapján kell megítélni, és hírnevünk

famam nostram fortunamque pendere, te indemnatum videri putas, quem socii, quem foederati, quem liberi populi, quem stipendiarii, quem negotiatores, quem publicani, quem universa civitas, quem legati, quem tribuni militares, quem reliqui milites qui ferrum, qui famem, qui morbum effugerunt, omni cruciatus dignissimum putent, cui non apud senatum, non apud equites Romanos, non apud ullum ordinem, non in urbe, non in Italia maximorum scelerum venia ulla ad ignoscendum dari possit, qui se ipse oderit, qui metuat omnis, qui suam causam nemini committere audeat, qui se ipse condemnet? 99. Numquam ego sanguinem expetivi tuum, numquam illud extremum quod posset esse improbis et probis commune supplicium legis ac iudici, sed abiectum, contemptum, despectum a ceteris, a te ipso desperatum et relictum, circumspectantem omnia, quicquid increpuisset pertimescentem, diffidentem tuis rebus, sine voce, sine libertate, sine auctoritate, sine ulla specie consulari, horrentem, trementem, adulantem omnis videre te volui; vidi. Qua re si tibi evenerit quod metuis ne accadat, equidem non moleste feram; sin id tardius forte fiet, fruor tamen tua et indignitate et timiditate, nec te minus libenter metuentem videbo ne reus fias quam reum, nec minus laetabor cum te semper sordidum, quam si paulisper sordidatum viderem.

nem néhány bíró szavazatától, hanem a polgárok összességének véleményétől függ, még olyan színen tünhetnél fel, mint akit nem ítétek el sem a szövetségársak, sem a szabad és az adófizetők népek, sem az adóbérlők, sem az egész polgárság, sem a legátusok, sem a katonai tribunusok, sem a megmaradt katonák, a kik megmenekültek, a fegyver, az éhség és a betegség elől, s téged minden kínzásra teljességgel méltónak tartanak, a ki egyáltalán nem képes igazolni óriási bűneit sem a senatus, sem egyik rendelőtt sem, sem a városban, sem Italiában? Őugyanis gyűlöli magát, mindenkitől fél, saját ügyét sem meri rábízni senkire, s így saját magát ítéli el. Soha nem kívántam véredek, ezt a leg súlyosabb ítéletet, amely a törvény és a bíróság által becsületes személyt és gazembert egyaránt sújthat, azonban igenis, úgy már látni akartalak, hogy téged mindenki semmibe vesz, lenéz, hogy saját magadtól feladod a reményt és elcsüggedsz és elhagyod magadat, hogy minden zajtól megriadva tekintesz körbe, már nem bízol helyzetekben, és hogy szótlannul, szabadságtól és tekintélytől megfosztottan, és consulviselthez illő megjelenés nélkül rettegsz és mindenkinek megpróbálsz a kedvében járni. Ezért, ha megესne veled, amitől félsz (de nehogy megtörténjen), bizony én ezt nagyon könnyen elviselném; ám ha ez történetesen később fog bekövetkezni, addig is élvezni fogom méltóságtól való megfosztásodat és rettegésedet, nagy kedvveléssel szemléllek majd téged, amint attól rettegsz, hogy vádat emeljenek ellened, s ha már egyszer be is vádoltak, akkor nem kevésbé fogok örülni annak, hogy téged örökre bemocskolva látlak, s nem csupán egy kis időre tapad nevedhez mocskok.

Fragmenta²

[1] Pro di immortales! qui hic inluxit dies mihi quidem patres conscripti, peroptatus, ut hoc portentum huius loci, monstrum urbis, prodigium civitatis viderem!

[2] E quidem nihil malui; vos fortasse consumptum istum cruciatu aut demersum fluctibus audire malletis.

[3] Perturbatio istum mentis et quaedam scelerum offusa caligo et ardentes Furiarum faces excitaverunt.

[4] Quem enim iste in scopulum non incidit, quod in telum non inruit?

[5] Quid est negare ausus aut potius quid non confessus?

[6] Quid enim illo inertius, quid sordidius, quid nequius, quid enervatius, quid stultius, quid abstrusius?

[7] Turbulenti, seditiosi, factiosi, perniciosi.

[8] Quod minimum specimen in te ingeni? Ingeni autem? immo ingenui hominis ac liberi: qui colore ipso patriam aspernaris, oratione genus, moribus nomen.

Töredékek

[1] A halhatatlan istenekre! Milyen várva várt nap virradt fel számomra, tisztelt atyák, hogy végre megláthatom e hely szörnyetegét, a város fenevadát s az állam iszonyatát.

[2] Csakugyan sem mit öbbit nem kívántam. Titálán jobban szerettétek volna hallani, hogy ez az ember kereszten végezte, vagy hullámokba veszett.

[3] Felizgatták őt megzavarodott értelme, bűneinek rázúduló hatalmas örülete, meg a Furiák lángoló fáklyái.

[4] Ugyan még milyen sziklának nem ütközött neki ez az alak, mely fegyverbe nem rohant még bele?

[5] Mit merészelt letagadni, vagy inkább mit nem vallott be?

[6] Van-e valami, ami nála tunyább és szennyesebb, ami haszontalanabb és puhányabb, ami ostobább és elpuhultabb?

[8] Van-e benned valami csekély nyoma a tehetségnek? A tehetségnek? Sőt a nemes és a szabad születésű embernek, benned, aki színeddel a hazát, beszédeddel a nemzetségedet, erkölcséiddel a nevedet tagadod meg?

[9] Hoc non ad contemnendam Placentiam pertinet, unde se is ortum gloriari solet; neque enim hoc mea natura fert, nec municipi, praesertim de me optime meriti, dignitas patitur.

[10] Hic cum a domo profectus Placentiae forte consedisset, paucis post annis in eam civitatem—nam tum erat ...—ascendit. Prius enim Gallus, dein Gallicanus, extremo Placentinus haberi coeptus est.

[11a] Insuber quidam fuit, idem mercator et praeco. Is cum Romam cum filia venisset, adolescentem nobilem, Caesonini hominis furacissimi filium, ausus est appellare*** eique filiam conlocavit. *** Calventium aiunt eum appellatum.

[11b] Maiorem sibi Insuber ille avus adoptavit.

[13] Lautiorem ... pater tuus socerum quam C. Piso†in illo luctu meo. Ei enim filiam meam conlocavi quem ego, si mihi potestas tum omnium fuisset, unum potissimum delegissem.

[14a] Te tua illa nescio quibus a terris apportata mater pecudem ex alvo, non hominem effuderit. Quae te beluam ex utero, non hominem fudit.

[14b] Cum tibi tota cognatio serraco advehatur.

[16] Simulata ista, ficta, fucata sunt omnia.

[9] Itt nem arról van szó, hogy meg kellene vetnünk Placentiát, ahonnan származik, miként ezzel gyakran dicsekedni szokott, mert ezt sem az én természetem nem tűri el, sem pedig ennek a városnak a méltósága nem engedi meg.

[10] Ez az egyén otthonából elutazva, történetesen Placentiában telepedett le, és néhány év elteltével ugyanabba a városba jutott fel – mert akkor volt.... . Annak előtte ugyanis gallnak, azután galliainak¹² és végül pedig placetianak számított

[11a] Volt egy bizonyos Insuber, egy személyben kereskedő és kiáltozó. Ő, amikor Rómába érkezett a lányaival együtt, bátorkodott egy nemes fiattal, egy rendkívüli tolvaj, Caesonius fiával, házassági tárgyalást folytatni *** a lányát feleségül adta egy könnyelmű és gondatlan emberhez*** azt beszéljük, hogy őt Calventiusnak hívták..

[11b] Hírhedt insuber nagyapád az idősebbet örökbe fogadta.

[13] Apád tisztességesebb apóst, mint C. Piso.....†abban a gyászomban.... Lányomat ugyanis ahhoz adtam feleségül, akit ha akkor az összes férfi közül választhattam volna, mint a legalkalmasabbat választottam volna ki.

[14a] Az a nem is tudom, hogy milyen földről ide szállított anyád hozott téged a világra hasából, aki barom vagy és nem ember. Az az asszony méhéből egy vadat és nem egy embert lökött ki.

[14b] Mikor a teljes rokonságod kétkerekű társzekéren odautazott.

[16] Ez mind színlelés, koholmány és minden ki van színezve.

[17a] Putavi austerum hominem, putavi tristem, putavi gravem, sed v ideo a dulterum, v ideo ganeonem, v ideo parietum praesidio, video amicorum sordibus, video tenebris occultantem libidines suas.

[18] [Neque a dsidere Gab inium a ut a dloqui i n c uria quisquam audebat.]

[19] Quid quod miser, cum loqui non posset, tacere non poterat?

[20 N.] †Prope me est†

[21 N.] [Non me debes lacerare, quia non ego te in exilium misi, sed Ceasar et Pompeius.]

Jegyzetek

¹ A latin nyelvű szöveget Clarck (1909) alapján, kisebb változtatásokkal közöljük.

² Clark (1909) alapján kisebb változásokkal. Az N.-el jelöltek Nisbet 1961-es kiadásából vannak betoldva.

[17a] Azt gondoltam erről az emberről, hogy szigorú, komoly, de látom, hogy házasságtörő, hitvány, olyan, akiről látom, hogy a saját bűnös vágyait a falak védelmében, barátai aljasságai között *** sötétében rejti el.

[18] [Senki sem mert Gabinius mellé ülni, vagy hozzá szólni a tanácsépületben.]

[19] Minek mondjam, hogy amikor nem lehetett volna megszólalnia, akkor, ez a nyomorult, képtelen volt csendben maradni?

[20 N.] †Közel van hozzám †

[21] [Nem engem kell széttépned, mert nem én küldtelek száműzetésbe, hanem Caesar és Pompeius.]

Jegyzetszótár

ACHAIA – A Peloponnészosz északi partja.

AEDILIS – Ó kori római magistratusok voltak, hivatali idejük egy évre szólt, és kereskedelmi, közrendészeti valamint vallási funkciókat töltöttek be.

AELIUS – ÉS FUFIUS-FÉLE TÖRVÉNY – lex Aelia et Fufia – A törvény megadta az obnatio jogát minden curulisi magisztrátus és tribunus részére.

AFRICANUS – Publius Cornelius Scipio Africanus Maior– A Cornelius családból származó kiváló politikus és hadvezér. A punok elleni harcban rendkívüli érdemeket szerzett. Nevéhez fűződik a nevezetes zámái győzelem.

ACARNANIA – Az Ión tenger mellet húzódó szárazföldi rész.

ALBUCIUS –Titus Albucius – Híres szónok (praetor 105-ben).

ALEXANDRIA – Egyiptomi város a Nílus deltájában, Nagy Sándor alapította.

AMBRACIA – Fontos város az epeirosi Tethys partisban.

AMPHILOCHIA – Amfilochia Nyugat Görögország északi felében elhelyezkedő kis település

APOLLONIA – Város Sicilia északi partján pontos helye ismeretlen.

ARSINOE – Több egyiptomi és aethiopiai város neve volt az ókorban.

ATHAMAS – Piso táncosa volt.

AURELIUS – EMELVÉNY – Nem lehet tudni pontosan hol is lehetett a fórumon a helye.

AUTOBULUS – Piso táncosa volt.

BEROA – Görögország északi részén elhelyezkedő város.

BESSUSOK – Független trák törzs, dél Trákiában éltek.

BIBULUS – Marcus Calpurnius Bibulus – Római politikus, aki Caesar hivataltársa az 59-es consulsága idején, s mindig alárendelt szerepre kényszerült.

BONA DEA – A ter mékenység és a bőség istennője, ünnepét a főpapházában tartották és csak nők vehettek részt azon.

C. CURIO – Caius Scribonius Curio – Tehetséges szónok és jó hadvezér. Kr. e. 76-ban consul volt, majd Macedónia helytartója. Ciceró tisztelőjeként egyben Caesar ellenfele is volt.

C. COTTA – Caius Aurelius Cotta – Római szónok és politikus, 75-ben ő volt az egyik consul.

C. MARCIUS – Caius Marcius Figullus – Kr.e. 64-ben volt consul.

C. MARIUS – Caius Marius – A populáris mozgalom vezéregyénisége volt. Alacsonyorsból emelkedett fel, s nyerte el hét alkalommal a consulati tisztséget. Legyőzte Iughurtát, a kimbereket és a teuonokat. Katonai reformokat hajtott végre, bevezette a zsoldoshadsereget.

CAELIMONTANA KAPU – A Servius falban elhelyezkedő kapu, innen indult a Via Caelimontana.

C. CAESAR – Caius Iulius Caesar – Római politikus és író. Tagja volt a z első triumvirátusnak. Diktatórikus intézkedései miatt a köztársaságpárti erők összeesküvést szőttel ellene és március idusán meggyilkolták.

CAESONIUS – Ősi plebeius római család neve.

CALATINUSOK – Az Atlilius plebeius család gyakori cognomenje

CALPURNIUS – Numa Pompilius fiától, Caplustól származó római plebejus család.

CALVENTIUS – Ősi római családnév.

CAPUA – Campaniában található etruszkalapítású, gazdagságáról és fényűzéséről híres római város.

CASTOR TEMPLOMA – A római fórumon állt. Castor Polluxszal együtt győzték le a latinokat.

CATILINA – Lucius Sergius Catilina – Patricius család leszármazottja. Több alkalommal pályázott sikertelenül a consulatusra, később önálló összeesküvést szőtt katonai diktatúra megteremtésére. Az összeesküvést Cicero fedte fel.

CENSOR – Ötévenként megválasztott római tisztviselő. Összeállították a polgárok névjegyzékét, ellenőrizték a hadkötelezettség alapjául szolgáló vagyon szerinti besorolást.

P. CLODIUS – Publius Clodius Pulcher – Előkelő családból származó római politikus. Pompeius és Caesar hatalmi törekvéseit támogatta 59-ben. Mint néptribunus 58-ban korlátozta az arisztokrácia politikai befolyását és keresztülvitte Cicero száműzetését. Később fegyveres alakulatával tartotta rettegésben a várost, de egy összecsapás alkalmával Milo emberei megölték.

CN. DOLABELLA – Publius Cornelius Dolabella – Római lovag, aki 50-ben feleségül vette Cicero lányát, akitől három év múlva el is vált.

CN. POMPEIUS – Cnaeus Pompeius Magnus – Római politikus és hadvezér és triumvir, a magnus cognomen a Marius és Sulla féle polgárháborúk idején kapta, Cicero jó barátja volt.

CONSUL – Legfőbb, egy évre szóló állami tisztségviselő Rómában. Évente kettőt választottak.

COTTUS vagy Cutys – Thrák királynak a neve.

D. SILANUS – Decimus Junius Silanus – A 62-es év consulusa, a catilináriusok elleni büntetőperben Cicero véleményét támogatta.

DECIUSOK – Publius Decius Mus – Hármán viselték ezt a nevet (apa, fia, unokája) és mindhárman életüket áldozták a hazáért, az első a latinok elleni háborúban, a második a sentiumi ütközetben s a harmadik a Pyrrus elleni háborúban.

DENSELETÁK – A Strymon völgy felső részén élő thrák törzs.

DOLOPSOK –Thesszáliában is Szkürosz szigetén lakó félszavár görög törzs.

DYRRACHIUM – Ókori tengerparti város Epeiroszban, ma az albániai Durrës.

EPIRUS (ÉPEIROSZ) – Görögország egyik területének az Ion tenger partján.

EPIKUROSZ – Görög atomista filozófus, etikai tanításának alapelve az öröme (hedoné).

ESQUILINA – KAPU – Ókori kapu Rómában az Esquilinus dombján, amely a Servius fal része volt.

EUCHADIA – Makedón női név.

EXECESTUS – Makedón férfinév.

FUFIDIUS – Római lovag, hitelező, akitől Cicero birtokot is vásárolt testvére számára.

GABINIUS – Aulus Gabinius – Piso konzultársa 59-ben, támogatta Cicero száműzetését.

INSUBER – Az azonos nevű kelta törzs tagja, leszármazottja.

IUPPITER URIUS – A hajósok oltalmazója volt, Cicero szerint azonos Iuppiter Imperatorral.

L. AELIUS – Lucius Aelius Lamia – Római lovag, Cicero feltétel nélküli támogatója a Catilina-féle összeesküvés leverésében.

L. AFRANIUS – Lucius Afranius – Pompeius legátusa a Mithridates elleni háborúban. A polgárháborúban Pompeius oldalán harcol Caesar ellen Hispaniában és Afrikában.

- L. CRASSUS – Lucius Licinius Crassus – Korának legnagyobb római szónoka és nem utolsósorban jogásza is.
- L. FLACCUS – Ucius Valerius Flaccus – Píszóalatt quaestor volt Hispániában, Cíero védelmére szállt az *in Flaccoban*.
- L. IULIUS – Lucius Julius Caesar – A 64-es év consula volt.
- L. OPIMIUS – L. Opimus – 121-es consula, ő mészárolta C. Grachust és több párhívét. Végül száműzetésben halt meg.
- L. PAULUS – Lucius Aemilius Paullus (Macedonicus) – Apa és fia mindketten római consulok (252–182) voltak és mindketten tartottak diadalmentet.
- LEGATUS – A római hadvezér alvezére vagy a tartományi helytartó közigazgatási ügyekkel megbízott legfőbb beosztottja.
- L. LENTULUS – Lucius Cornelius Niger – Marsistenapja volt, 59-ben Piso és Gabinius ellenébe hiába pályázott a consulságra.
- P. LENTULUS – Publius Cornelius Lentulus Sphincter – 57-ben consul volt majd Caesar parancsára Pharsalos után megölték.
- CORNELIUS TÖRVÉNY – Lex Cornelia de maiestate – A Sulla által hozott törvény, amely többek között megtiltotta a helytartóknak, hogy engedély nélkül háborút viseljenek és elhagyják tartományukat.
- BÍRÓSÁGI TÖRVÉNY – Lex Aurelia iudiciaria – A törvény értelmében márszenátorokat, sőt lovagokat is válszathattak bírónak.
- IULIUS TÖRVÉNY – lex Iulia de Repetundis – A megvesztegetések visszaszorítás érdekében hozott törvény.
- LICTOR – A z imperiummal felruházott tisztviselők hivatali szolgálói, akik a hatalom jelvényeit, a fasces vitték. A consult tizenkét, a praetort hat lictor kísérte.
- LOCRIS – Város a dél itáliai Bruttiumban.

- LUCIUS TORQUATUS – Lucius Manlius Torquatus – Római politikus, epikureista nézeteket vallott, kezdetben Cicero barátja majd később ellenfele volt.
- LUDI COMPITALICI – A larészek tiszteletére rendezett ünnepi játékok.
- LUDI ROMANI – Iupitter tiszteletére szeptember 9–14 között tartott ősi római játékok.
- M. BIBULUS – Marcus Calpurnius Bibulus – Római politikus, aki több alkalommal volt Caesar hivataltársa, s mindig alárendelt szerepre kényszerült. A polgárháborúban Pompeius oldalán harcolt.
- M. LUCULLUS – Marcus Terrentius Varro Lucullus – 73-ban volt consul, majd a következő két évben Macedónia és Trákia helytartójaként tevékenykedett.
- M. PISO – Marcus Pupius Piso – 69-ben diadalmentet tartott és római consul volt 61-ben.
- M. REGULUS – Marcus Atilius Regulus – Római államférfi, hadvezér a Kr. e. 3. században. Az I. pun háború idején fogságba esett és ott is halt meg.
- MACEDÓNIA – A területet az ókorban trákok lakták, majd a görög makedónok északabbra szorították őket. A rómaiak Kr.e. 146-ban hódították meg és létrehoztak a *Macedonia provinciát*.
- MAGIUSOK – Híres római nemzetség, amelynek több tagja kiváló érdemeket szerzett, mint hadvezér.
- MAXIMUS – Olyan római hadvezérek akik ezt a cognoment viselték és diadalmenetet ültek.
- NAUPACTUS – A korinthoszi-öböl nyugati partján fekvő görög város.
- ORESTES (ORESZTÉSZ) – Agamemnón és Klütaimnésztrai fia, aki bosszút állva apja haláláért, megölte anyját.
- P. CLODIUS – Publius Clodius Pulcher – Ellentmondásos karriert befutó római politikus, Cicero ádáz ellensége.

SEX. CLODIUS – P. Clodius néptribunusságának egyik legelszántabb támogatója és elismert szónok is volt.

L. LENTULUS – Lucius Cornelius Lentulus Crus – Római praetor, aki Clodius vádlója volt a bona dea ügyben.

P. L. ENTULUS – Publius Cornelius Lentulus S. printhet – 57-ben consul volt, Caesar parancsára Pharsalos után megölték.

LENTULUS – Publius Cornelius Lentulus Sura – 63-ban praetor. Részt vett a Catilina-összeesküvésben, ezért megfosztották hivatalától és Cicero parancsára négy társával együtt kivégezték.

P. RUTILIUS – Publius Rutilius Rufus – Panaitiosz tanítványa volt. Kora egyik neves jogi szakértője.

P. SERVILIUS – Publius Servilius Casca Longus – Részt vett a Caesar elleni összeesküvésben.

PALATIUM – A római hét domb egyike. A köztársaság korában itt volt az arisztokrácia városnegyede, később a császárok rezidenciája.

PARTHINUSOK – pathusok – Ókori iráni nép, amely lovasairól és íjászaikról volt híres és hosszú időn keresztül Róma keleti riválisa volt.

PAULUS – L. Aemilius Paulus a Püdnai csata győztese, a legkiemelkedőbb példakép a római hadvezérre, aki Macedóniába nagy dicsőséget szerzett.

L. PAULUS – Lucius Aemilius Lepidus Paulus – 63-ban vádat emelt Catilina ellen. Az 50-es év consula volt.

PERAEBIA – Thesszáliához tartozó rész Magneszia néven is ismert.

PHALARIS BIKÁJA – Phalarisz Agragasz tirannosa volt, aki Prilaossal készítetett egy bronz bikát, a melynek belsőjébe el-lenségeit bezárta és élve megsütötte őket.

PHOKAIA – Kereskedelmi és gazdasági szempontból fontos ókori görög város volt, ugyanakkor telepesei a legnyugatibb görög kolóniát Empúrieszt.

PLACENTIA – Itáliai város, a mai Piacenza.

PLATOR – Ilír férfinév.

PLEURATUS – Ilír férfinév.

PRAETOR – J ogszolgálatra k ijelölt r ómai t isztségviselő. H ivatali éve letelte után újabb egy évre megkaphatta egy provincia kormányzását (propraetor).

PROVINCIA – Tartomány, római közigazgatási terület Itália határain kívül.

Q METELLUS – Q uintus Metellus Caecilius Macedonicus – 143-ban volt consul és ő tette Macedóniát római provneciává.

Q METELLUS – Quintus Metellus Celer – A 60-as év consula, a híres Clodia férje, aki valószínűleg Catullus Lesbiája volt.

Q. ANCHARIUS – Quintus Ancharius – Néptribunus, aki Kr.e. 55-ben Macedónia provincia élére került.

Q. MARCIUS – Quintus Marcius Rex – A 68-as év consula.

Q. SANGA – Quintus Fabius Maximus Sanga – Az allobroxok (gall törzs) hűségese védelmezője és Róma consul suffectusa volt Kr.e. 45-ben.

QUAESTOR – Római tisztségviselő. A köztársaság idején az állami kincstár, a közpénzek felügyeletét látta el. A p rovincia helytartója mellett elsősorban a pénzügyi adminisztrációról gondoskodott és a helytartót is helyettesíthette.

RABOCENTUS – Cicero által említett trák hadvezér.

SCYTHIA – A z antik görögök ezzel a névvel illették a Fekete-tengertől északra fekvő területeket.

SELPASIA – Egy, a kenőcsárusairól híres Capuai utca.

SENATUS – A legfőbb állami tanács Rómában.

SESTERTIUS – Két és fél asszal egyenértékű római pénz.

STRATUS – Az ókori Akarnania fővárosa, földrajzi fekvése következtében katonai szempontból kulcsfontosságú városnak tartották.

- T. D IDIUS – T itus Di dius római hadvezér és politikusa L ex Caecilia et Didia egyik betérjesztője. Hírnévre Hispania Citerior proconsulaként tett szert.
- T. F LAMINIUS – T itus Q uinctius F lamininus – Fontos szerepe volt Görögország meghódításában, különös érdeme volt a Cynoscephalae-i csata szerencsés kimenetelében (diadalmentet is tartott). A rómaiak között híres volt philhellén magatartása.
- TALENTUM – Ókori mértékegység, a rómaiaknál 1 talentum = 100 font mai mértékegységben 32,7 kg.
- TAUREA V IBELLIUS – C errinus V ibellius Taurea – Campaniai hadvezér, Hannibállal is harcolt. Livus megjegyzi róla hogy bátrabb volt a szavakban mint a tetteiben.
- THASUS (THÁSSZOSZ) – Az Égei-tenger északi részén található sziget
- THEMISTA – Epikurosz nő-tanítványa, Cicero kinevette Epikurosz miatt mivel az „*innumerabilia laudis Tle mistae volumina*” írt.
- THESSALIA – Terület Görögország ÉK-i részén.
- THESSALONIKE (THESSZALONIKÉ) – Macedóniai város.
- THUESTES (THÜESZTÉSZ) – Pelopsz fia. Mondáját Ennius dolgozta fel egy tragédiában.
- TIMOCLES – Piso táncosa
- TOGA PRAETEXTA – Fehérszínű bíborszegélyes tóga, melyet 16–17 éves korig hordtak.
- TORQUATUS – L. Manlius Torquatus – A 65-ös év consula, 64–63-ig proconsul volt Macedóniában.
- TRIBUNUS – 1. a néptribunus: a plebs érdekeit védte; 2. katonai tribunus: magas rangú római tiszt, légióparancsnok, általában a lovagok közül került ki.

Bibliografía

- ABRAM, N. 1631. *Commentarius in tertium volumen orationum Cicerones*. Paris: Sumptibus Sebastiani Cramoisy.
- ADAMIK Tamás, 2009. *Római irodalom*. Pozsony: Kalligram
- BERRY D. H. 2006 *Cicero*. Oxford: Oxford University Press.
- BERTI, E. 1963. *Il „De republica” di Cicerone e il pensiero politico classico*. Padova: Cedam.
- BLOCH, H. L. 1940. Calpurnius Piso Caesoninus in Samothrace and Herculaneum *American Journal of Archaeology*. 44. 4. 485-493.
- BOTSFORD, G. W. 1909. *The Roman Assemblies*. New York: Macmillan Co.
- BROEGE, V.A. 1968. *The political career of Lucius Calpurnius Piso Caesoninus*. Diss., Bryn Mawr
- BROUGHTON, T. R. S. 1952. *The Magistrates of the Roman Republic*. vol. II. New York: American Philological Association.
- CAMMELLI, E. 1941. *M. Tullio Cicerone, L'Orazione In Lucium Calpurnium Pisonem*. Milano: C. Signorelli.
- CAUER, Fr., 1903. *Ciceros politisches Denken: Ein Versuch*. Berlin: Weidmann.
- CAVARZERE, A. 1994. Note alla „In Pisonem” di Cicerone. *Materiali e di scussioni per l'analisi dei testi classici*. XXXIII, 157-176.

- CLARK, A.C. ed. 1909. Pro Quintio, Pro Roscio comoedo, Pro Caecina, De lege agraria, Pro Rabirio, Pro Flacco, in Pisonem, Pro Rabirio Postumo. In *M. Tulli Orationes*. Oxford: Calderon.
- CLASSEN, C. J. 1985. *Untersuchungen zu Ciceros rhetorischer Strategie*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- DE H ALLOT DE M ÉROUVILLE, Charles, CA REY, John, 1825. *Marcus Tullius Cicero*. London: G.B. Whittaker.
- DE LACY, P. 1941. Cicero's Invective against Piso. *Transactions of American Philological Association*, 72. 49–58.
- DONINI, P., 1988. The History of the Concept of Eclecticism. In DILLON, J. M. LONG A. *The Question of Eclecticism*, Berkley: UCP 15–33.
- DUGAN, J., 2001. How to Make (and Break) a Cicero: „Epideixis”, textuality, and self-fashioning in the Pro Archia and In Pisonem. *Classical Antiquity* 20, 35–77.
- ENGLISCH, B. L. 1979. *Calpurnius Piso Caesoninus, ein Zeitgenosse Ciceros*. Diss., München.
- FORISEK P., 2005. *Censorinus, A szül etésnap*, Máriabesenyő: Attraktor, 133–176.
- FRAENKEL, E. 1925. Review of F. Beckmann, Zauberei und Recht in Roms Frühzeit. *Gnomon*. 1. 185–200.
- FRIVALDSZKY J. (szerk.), 2007. *Természetjog. E szmetörténet*. Budapest: SZIT 2007.
- GOZZOLI, S. 1990 La In Pisonme di Cicerone: un esempio di polemica politica. *Athaeneum*, 67, 451–463.
- GRAEVIUS, J . G . 1699. *Ciceronis or ations*. tom. III . p ars I . Amstelodami: Gruter J.
- GREENIDGE, A. H. J. 1901. *The Legal Procedure of Cicero's Time*. Oxford: Calderon.

- GRIMAL, P. 1966. Le contenu historique du Contre Pison. *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*. 1966, 95–107.
- GRIMAL, P. ed. et trad. 1966. *Cicéron, Discours, Contre Pison*. Tome XVI, 1. Paris: Belles lettres
- GRUEN, E.S. 1968. Pompey and the Pisons. *California Studies in Classical Antiquity*. I, 155–170.
- HAMZA G. – HAVAS L. (ford.), 2007(1997) (1995), *Cicero: Az állam*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- HAMZA G., 1987–1988. Cicero és a természetjog, *Állam és Jogtudomány*, 30, 775–784;
- HAMZA G., 1995. A *ius naturale* fogalma a Corpus Ciceronianum-ban, in: Havas L. szerk., *Cicero öröksége. Tanulmányok a szónokpolitikus születésének 2100. évfordulója alkalmából* Debrecen: KLTE 75–85.
- HAMZA G., 1995. természetjog értelmezésének problémái: Cicero és a *ius naturale*, *Jogtudományi Közöny*, 50, 11–12. 523–529.
- HAMZA G., FÖLDI A., 2014, 2009, *A római jog története és intézményei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- HAURY, A. 1951 *L'ironie et l'humor chez Cicéron*. Leiden: Brill.
- HAVAS L., 1995. Cicéron et le septième centenaire de Rome. *Acta Classica Debrecenienis*. 31, 101–114.
- HAVAS L., 2011. *Florus az organikus világkép első egyetemes megszólaltatója*, DUP, 64–79.
- HAVAS L., HEGYI W. Gy., SZABÓ E., 2007 *Római történelem*. Budapest: Osiris.
- HAVAS L. (szerk.), 1995. *Cicero öröksége. Hereditas Ciceroniana*. Debrecen: KLTE

- KLOTZ, A. 1916. *M. Tulli Ciceronis scripta*. vol. VII. fasc. 24. Leipzig: Teubner
- KOSTER, S. 1980. *Die Invektive in der griechischen und römischen Literatur*. Meisenheim am Glan: Hain. 210–281.
- KRAUSE, C. 1948. *Humor in der Antike*. Bonn: F. Dümmler.
- KUBAIK, D. P. 1989. Piso' Madness. *American Journal of Philology*, 110. 237–245.
- KÜHNER, R., STEGMANN, C. 1879. *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache: Satzlehre*. 2 vols. 2nd edition. Hannover: Hahnsche Buchhandlung.
- LEBRETON, J. 1901. *Études sur la langue et la grammaire de Cicéron*. Paris: [Lebreton.]
- LOMANTO, V. 2010. Vendicarsi con la parola (Cicerone in Pisonem 56–63a). in Bona, E. Curnis M. eds. *Linguaggi del potere, poteri del linguaggio. Language du pouvoir, pouvoirs du langage*. Alessandria: Edizioni dell'Orso. 233–250.
- LONG, A. A. 1998. *Hellenisztikus filozófia*. Budapest: Osiris.
- MACKENDRICK, P. L. 1995. *The Speeches of Cicero: Context, Law, Rhetoric*. London: Duckworth.
- MADVIG, J. N. 1871-84. *Adversaria critica ad scriptores graecos et latinos*. 3 vols. Hauniae: Sumptibus Librariae Gyldendallanae.
- MALCOVATI, E. 1943. *Cicerone e la poesia*. Pavia : Tipografia del libro.
- MALCOVATI, H. 1955. *Oratorum Romanorum Fragmenta Liberae Rei Publicae*. 2nd edition. Torino: G. B. Paravia
- MARSHALL, B. A. 1975. The Date of Deliberation of Cicero's in Pisonem. *Classical Quarterly*, 25, 88–93.

- MASLOWSKI, T. – ROUSE, Rh. 1984. The Manuscript Tradition of Cicero's Post exile Orations. *Philologus*, 128. 60–104.
- MAY, J. 1914. *Kritische Bemerkungen zu den Reden des Demosthenes nebst einem Anhang über Ciceros Rede in Pisonem*. Durlach: F. Metzler.
- MAY, J. M. 1988. *Trials of Character: The Eloquence of Ciceronian Ethos*. Chapel Hill: North Carolina Press.
- MEIER, Chr. (1966), (1980) 1997. *Res publica amissa. Eine Studie zu Verfassung und Geschichte der späten römischen Republik*, Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- MOMMSEN, Th. 1887-8. *Römisches Staatsrecht*. 3 vols. Leipzig: Hirzel.
- MÜLLER, C. F. W. 1910. *M. Tulli orationes*. ... Leipzig: Teubner
- MÜNZER, F. L. Calpurnius Piso. *RE* III. 1387 ff.
- NISBET, R. G. M. 1961. *Cicero: In L. Calpurnium Pisonem Oratio*. Oxford: Calderon Press.
- NÓTÁRI T., 2006. From auctoritas to Authority – Remarks on the Roman Concept of Numinosity. *Orbis Iuris Romani. Journal of Ancient Law Studies* 11. 117–140.
- NÓTÁRI T., 2011. *Római közjog és magánjog*, Kolozsvár: Scinetia.
- OTTO, A. 1890. *Die Sprichwörter and sprichwörtlichen Redensarten der Römer*. Leipzig: Teubner
- P. MAYER E., TÖTTÖSSY Cs., 1994. *Latin mondattan és stilsztika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- PAP L., 2014. Cicero politikai és állam ideálja illetve annak torzképe a Piso elleni beszédben. In. TÓTH O. (szerk.) *Studia Moralia*. Debrecen.

- PARATORE, E., 1961. Osservazioni sullo stile dell'orazione ciceroniana In *Pisonem*. in *Atti del I congresso internazionale di studi ciceroniani, Roma, aprile 1959*. Roma: vol. 2. 9–53.
- PARZINGER, P. 1911-12. *Beiträge zur Kenntnis der Entwicklung des Ciceronischen Stils. Teil 1 und 2*. Landshut,
- PEARCE, T. E. V., 1970. Notes on Cicero, „In *Pisonem*”. *Classical Quarterly*. 20, 309–321.
- PERELLI, L. 1990. *Il pensiero politico di Cicerone*, Firenze: La Nuova Italia.
- REISCHMANN, H. J., 1986. Rhetorische Techniken in der Diffamierungskunst, dargestellt an Ciceros Invektive In *Pisonem*. *Der altsprachliche Unterricht*. 29, 57–64.
- SCHULZ, F. 1961. *Römische Rechtswissenschaft*. Weimar: H. Böhlaus Nachfolger.
- SCUOTTO, E. 1972. Realtà umana e atteggiamenti politici e culturali di Lucio Calpurnio Pisone Cesonino. *Rendiconti dell'Accademia di archeologia, lettere e belle arti, Napoli*. XLVII, 149–166.
- SHACKLETON BAILEY, D. R. 1988 (1992). *Onomasticon to Cicero's Speeches*. Stuttgart: Teubner.
- SIMON A., (ford.) HAVAS L. (utószó), 2008. *Marcus Tullius Cicero, A törvények*. Budapest: Gondolat.
- STROH, W. 1975. *Taxis und Taktik: Die advokatische Dispositionskunst in Ciceros Gerichtsreden*. Stuttgart: Teubner.
- SYDENHAM, E.A. 1952. *Coinage of Roman Republic*. London: Spink & Son.
- VON ALBRECHT, M. 2003. *Cicero's Style*. Leiden-Boston: Brill.

- VON ALBRECHT, M. 1994. *Eklektik. Eine Begriffsgeschichte mit Hinweisen auf die Philosophie- und Wissenschaftsgeschichte* (Quaestiones, Bd. 5). Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog.
- WANKEL, H. 1977. Bemerkungen zu Ciceros *Pisoniana*. *Rheinisches Museum*. 120, 185–190.
- WATTS, N. H. 1931. *Cicero, the speeches, with an English translation: pro Milone, in Pisonem, etc.* London: HUP, Loeb.
- WERNER, E. 1933. *Stilistische Untersuchungen zur Pisoniana*. Leipzig: Vogel.
- WUILLEUMIER, P. 1952. *Cicéron, discours. Tome XIII. Au sénat, au peuple, sur sa maison*. Paris: Les Belles Lettres (Budé).
- WUNDER, E. 1827. *Variae lectiones librorum aliquot M.T. Ciceronis ex Codice Erfurtensi*. Lipsiae: Sumptibus C.H.F. Hartmanni
- ZIELINSKI, T. 1904. *Das Clauselgesetz in Ciceros Reden*. Leipzig: Dietrich

Borítóterv: Sípos Szabolcs
Tördelés: Czirmay Ágnes
Készült az Editura Mega kolozsvári nyomdájában